

2002. IV. évfolyam, 1. szám

MODERN FILOLÓGIAI KÖZLEMÉNYEK

A Miskolci Egyetem közleményei
Publications of the University of Miskolc

7.

MODERN FILOLÓGIAI KÖZLEMÉNYEK

A Miskolci Egyetem Modern Filológiai Intézetének
kiadványa

Főszerkesztő

KLAUDY KINGA

Szerkesztőbizottság

DOBOS CSILLA, FÜLÖP ZSUZSA,
SALÁNKI ÁGNES, SIMIGNÉ FENYŐ SAROLTA,
URBÁN ANIKÓ, VÁRADI TAMÁS

Tudományos tanácsadó testület

BÓKAY ANTAL (Pécs), FÖLDES CSABA (Veszprém),
GÖMÖRI GYÖRGY (Cambridge), KABDEBÓ TAMÁS (Maynooth),
KOCSÁNY PIROSKA (Debrecen), SZÉPE GYÖRGY (Pécs),
TAKÁCS FERENC (Budapest)

ISSN 1585-0439

2002. IV. évfolyam, 1. szám

MODERN FILOLÓGIAI KÖZLEMÉNYEK

Papers in Modern Philology
(with an English Summary)

*Tanulmányok a nyelvtudomány, az irodalomtudomány
és társtudományaik köréből*

Scholastica

E szám lektorálásában részt vettek:

ANDOR JÓZSEF, FENYVESI ANNA, ELEKFI LÁSZLÓ,
KENESEI ISTVÁN, KIEFER FERENC, KLAUDY KINGA,
KÚNOS LÁSZLÓ, †PÁLFFY ISTVÁN, SZÉPE GYÖRGY,
TAKÁCS FERENC

Főszerkesztő-helyettes

BODNÁR ILDIKÓ

E-mail: nyecseti@gold.uni-miskolc.hu

Angol rezümé és korrektúra

KÁROLY KRISZTINA

Magyar korrektúra

GSPANN VERONIKA

Megvásárolható vagy megrendelhető:

Takács Zoltánné

Miskolci Egyetem, Bölcsészettudomány Kar,

Modern Filológiai Intézet

Miskolc-Egyetemváros 3515

Tel: 06 46 565 000, 06 46 565 111/17-66

E-mail: nyebeata@silver.uni-miskolc.hu

Tipográfia, tördelés: Regál Grafikai Stúdió
Digitális nyomtatás: Syculus Kft., Budapest
Felelős vezető: Pataki István

Tartalom

Nyelvtudomány

Hell György

Grammatikák és logikák (2.rész) 5

Ladányi Mária

Igeosztályok – lexikai jelentés – szintaktikai szerkezet: a hangadást jelölő igék az angolban és a magyarban 15

Ivaskó Livia – Németh T. Enikő

Types and Reasons of Communicative Failures: A Relevance Theoretical Approach 31

Knipf Erzsébet – Komlósi László Imre

Egynyelvűség és többnyelvűség, interkulturalitás és multikulturalitás 44

Irodalomtudomány

Farkas Ákos

When Parallel Lives Meet: Irishness, Catholicism and the Demotic in Anthony Burgess's "Joycean" Self-Presentation 54

G. Csala Katalin

Magyarok Wells körül 69

Mohi Zsolt

The Mystery of Hamlet's Procrastination 81

Gergye László

Edele titka – Az antik mitológémák szerepe J.P. Jacobsen Niels Lyhne című regényében 89

Krónika

Pálffy István (1929–2001) 98

Fülöp Zsuzsa

Emlékezés Pálffy Istvánra 99

Konferenciabeszámolók

Dobos Csilla

LICTRA 2001 – VII. Nemzetközi Fordítástudományi Konferencia, Németország, Lipcse, 2001. október 4–7. 101

Lévai Béla

Metainformációs Konferencia Debrecenben, 2001. szeptember 26. 108

Könyvszemle

Szabó Miklós

Robin Tolmach Lakoff: The Language War 110

Cs. Jónás Erzsébet

Jászay László – Lőrincz Julianna: Variancia az ige paradigmájában . . . 113

Bíró András

Színes eszmék nem alszanak... Szépe György 70. születésnapjára 117

Kecskés Judit

Kornya László – Czellérné Farkas Mária: Magyar nyelvészeti cikk- és tanulmánygyűjtemény szakfordítóknak 121

English Summaries 124

Visszanéző 127

Útmutatók

Általános útmutató az MFK munkatársai számára 133

Hivatkozási útmutató az MFK munkatársai számára 134

Grammatikák és logikák

Hell György

2. rész*

A logika a nyelv egy sajátos tartalmi oldalának összefüggéseivel foglalkozik, a grammatika a nyelv megjelenési formájával, az alak és a jelentés kapcsolódásának kérdéseivel. A két vizsgálódási terület közül a második önmagában is kialakulhat, logikai jellegű kutatások viszont nehezen képzelhetők el bizonyos alapvető nyelvi tények fölismerése nélkül. Az európai kultúrában a grammatika és a logika közös kezdetekre nyúlik vissza, de történetük során – mint azt az első részben láttuk – inkább a logika megállapításai hatottak a grammatikára mint megfordítva. Ennek következménye lett aztán, hogy a logikai ismeretek változásával a grammatikán belül is bizonyos változások következtek be.

Az arisztotelészi logika hiányosságait már többen kifogásolták a XVIII. és XIX. század során, de úgy látszik, Gottlob Frege volt az első, aki maradandó formában összegezte a kezdeményezéseket. Másokhoz hasonlóan ő is úgy vélte, hogy bővíteni tudja a logika lehetőségeit, ha túllépi azokat a kereteket, amelyeket Arisztotelész vont meg. A korábbi logika – Frege szerint – túl szorosan kapcsolódott a nyelvhez akkor, amikor a mondatok jelentéséből nyert ítéletekben a mondat szórendi viszonyaira támaszkodva határozta meg a szubjektumot és a predikátumot. Ha azt mondják, hogy „szubjektum az a fogalom, amelyről az ítélet szól”, ez éppúgy illik a tárgyra is. Ezért csak azt lehetne mondani, hogy „szubjektum az a fogalom, amelyről az ítélet főképpen szól”. A szubjektum szórendbeli helye *kitüntetett* hely, ahova azt tesszük, amire különösen rá akarjuk irányítani a hallgató figyelmét. Ennek például olyan célja lehet, hogy „megvilágítsa az ítéletnek más ítéletekkel való összefüggését, és ezzel megkönnyítse a hallgató számára a teljes összefüggés felfogását” (Frege 1879: 26). Frege mondatrész-fogalmait természetesen a kor pszichologizáló nyelvészeti felfogásának megfelelően kell értelmezni, de az általa bevezetett változtatásokhoz érdemes lesz kissé közelebbről megismerni gondolatmenetét.

A logika nem a mondatokkal foglalkozik, hanem a mondatokból nyert ítéletekkel. A mondat egységes jelentéséből kivont ítéleteket a logika mindig két részre bontja, teljesen függetlenül attól, hány szóból áll az ítélet kialakításához alapul szolgáló mondat. Arra sincs pontos előírás, hogy a mondat

*A tanulmány első része a *Modern Filológiai Közlemények* III. évfolyamának 2. számában található.

jelentésének melyik részét kell szubjektumnak és melyiket predikátumnak tekinteni. Az *Ottó egy szál virágot nyújtott át Icának* mondatból például több ítéletet is alakíthatok: (1) *Ottó az, aki egy szál virágot nyújtott át Icának* (2) *Ica az, akinek Ottó egy szál virágot nyújtott át,* illetve (3) *Egy szál virág az, amit Ottó Icának nyújtott át.* Az ítélet kialakítása függhet attól, milyen következtetéseket akarok levonni a továbbiakban, de attól is, milyen szórendben hangzik el a mondat. A másodiknak megadott ítélethez pl. *Icának nyújtott át Ottó egy szál virágot,* a harmadikhoz *Egy szál virágot Ottó nyújtott át Icának* mondat szolgál kiindulásul. (Frege idézett kritikája éppen az ilyen esetekre vonatkozik.) Mivel a mondatok szórendjének kialakításában már a beszélő szándékai is közrejátszanak (azaz a szavak rendje a sikeres információközvetítés szubjektív szempontjait érvényesíti), egy adott megfogalmazás – Frege szerint – nem szolgálhat alapul a mondat igazi tartalmának objektív meghatározásához.

Az ítéletek megformálásához – azaz a mondatok jelentésének meghatározásához! – Frege új eljárást alkalmaz. Mindenekelőtt kijelenti: „A szubjektum és a predikátum megkülönböztetésének nincs helye ítéletábrázolásomban” (Frege 1879: 25). Kezdetben ugyan ő is ezzel a módszerrel határozta meg ítéleteit, de hamar meggyőződött arról, hogy egy ilyen eljárás „...csak haszontalan terjengősségekhez vezet” (uo. 27). Nemcsak azért, mert ugyanazt a tartalmat eltérő szubjektumot és predikátumot tartalmazó ítéletekkel is ki lehet fejezni (ld. a korábbi ítéleteket), de azért is, mert mindig megvan a lehetőségünk arra, hogy akár a szubjektumban egyedül adjuk meg az ítélet teljes tartalmát, pl. *Hogy Ottó virágot adott Icának, tény.* (Ebben a mondatban az üres, csupán az állítást kifejező *tény* adja az ítélet predikátumát, és ezt a megoldást minden kijelentésben alkalmazhatom.) A mondattal kifejezett tartalmat – Frege szerint – akkor fejezem ki megfelelő módon, ha észreveszem, hogy megmaradó és változtatásoknak alávethető részekből áll. A megmaradó rész a tulajdonságot, az összefüggéseket, „... a kapcsolatok összességét ábrázolja...”, a változó rész pedig „... azt a tárgyat jelöli, amelyre ezek a kapcsolatok vonatkoznak” (uo. 43). Az ítélet (a mondat) tartalma attól függ, mi ez a megmaradó kapcsolat és mi található a változtatható rész vagy részek helyén. A *Cato megölte Catót* mondatban a megölte a megmaradó kapcsolat, és a két *Cato* a cserélhető részek. Ha az első helyébe a *Petronius* szót teszem, akkor megadom, ki a gyilkosság megvalósítója, és azt is megtudom, ki az áldozat, ha viszont a *Cato* alakot mindkét helyen megtartom, akkor öngyilkosságról van szó (uo. 43–44). A mondat tartalma tehát nem kész egészként van adva az elemzés számára, ahogy azt Arisztotelész logikája és az arisztotelészi ítéletek szubjektum-predikátum kettéosztását átvevő hagyományos mondattan sugallja, hanem alkatrészeiből áll össze a mondatot alkotó szavak és kapcsolataik formájában.

Vannak ítéletek, amelyek csak két részből állnak, mert a maradandó, a kapcsolatot kifejező rész mellett csak egyetlen változót tartalmaznak (pl. *Ottó ábrándozik*), de sok olyan van, amelyik három vagy még több részből áll (pl.

Otto órákon át képtelenségekről ábrándozik). Az ítéleteknek ezt az újfajta tagolását Frege a matematikából vett fogalommal függvénynek nevezi, amely a kapcsolatok jellegének (a függvényi viszony) megjelölése mellett a változók számától függően egy vagy több argumentumot tartalmazhat. Az ítéletet adó mondatban a maradandó rész az állítmánynak felel meg, a változók (az argumentumok) a különböző mondatrészeket adják. „A beszélő szerint többnyire az alany a legfontosabb argumentum; a fontosságban következő gyakran tárgyként jelenik meg. A nyelvnek megvan az a szabadsága, hogy a szavak és formák, mint cselekvő-szenvedő, *nehezebb-könnyebb, adni-kapni* megválasztásával tetszés szerint a mondatnak ezt vagy azt a részét jelentesse meg a legfontosabb argumentumként ...” (uo. 46/7).

Frege megállapításai közvetlenül és áttételesen hozhatók kapcsolatba a hagyományos grammatikával. Közvetlen kapcsolatot találunk abban, hogy Frege elutasítja az ítéletek szokásos kettéosztását, és helyette a matematika függvényfogalmának mintájára egy tulajdonságot, viszonyítást kifejező részt, valamint változó részeket keres minden mondatban. Az elsőt predikátumnak nevezi, a többit argumentumnak. Frege a mondatokat predikatív jellegűeknek tartja, de a mondaton belüli viszonyban nem az alany-állítmány kettéosztást tartja alapvetőnek, hanem azt, amelyik a változatlan részt képviselő ige (melléknév, főnév) és argumentumai között alakult ki. Megtaláljuk nála az „alany”, „tárgy” elnevezéseket, de ezek a kifejezések már nem a hagyományos mondatrészekre vonatkoznak, hanem csak a szavak egymás közötti kapcsolatának jellegét adják meg. Időben Fregének ez az elgondolása még nagyon megelőzi a XX. század grammatikájában fölbukkanó „valencia” fogalmát, de tulajdonképpen egyértelműen erre utal. „A kettes szám a *prímszám* fogalma alá esik” mondatról például kijelenti, hogy „Az összekötő eszköz, az «alá esik» kifejezés kettős kitöltésre szorul: alannal («a kettes szám») és az állítmányt kiegészítő névszóval («a prímszám fogalma») kell kitölteni” (Frege 1891: 155, H. Gy. kiemelése). Ez a *kitölteni* kifejezés jellegzetes szava lett a valenciás grammatikáknak.

Áttételesen a formális logikák eredményein át hatott Frege a grammatikára. Munkája megindítója volt a későbbben egyre jobban kibontakozó formális logikai kutatásoknak, melyek eredményei aztán nem egészen száz évvel később a generatív grammatikákban csapódtak le. Ezeknek a hatásoknak a részletesebb elemzése helyett a továbbiakban a formális elemzésnek csak egyik jellegzetes tételére fogunk kitérni, arra, amelyik kimondja, hogy a kijelentéseket (az ítéleteket) igazságtartalmuk értékének és szerkesztettségük helyességének igazolása érdekében elemi, szórendjükben meghatározott kiinduló kijelentésekre kell visszavezetni. Ennek a követelménynek nyelvészeti alkalmazása szorosan összefügg a magyar grammatika szempontjából igencsak fontos szórend kérdésével.

1. A szórend helye a magyar grammatikákban

A szórend kérdéseiben mai hagyományos grammatikáink Simonyi Zsigmond megállapításaira mennek vissza. Simonyi előtt a mondatban a XIX. század pszichológiai irányultságának megfelelően a képzetek kapcsolódásának sorrendje adta a mondat alanyát és állítmányát. Simonyi visszatért a korábbi hagyományos nézőponthoz, és a mondat két fő részét nem a kommunikációban betöltött szerepükből határozta meg, hanem alakjuk és az általuk adott jelentések (logikai) viszonyából. Egy ilyen szemléletben a szórendnek nincs központi jelentősége, hiszen a szavak mindig megtartják eredeti mondatrész-értéküket, akárhol állnak is a mondatban. Ennek ellenére Simonyi a szórendet is a nyelvtani jelenségek közé sorolta, sőt, szerinte ez „... egyike a legvonzóbb nyelvtani kérdéseknek ...” (Simonyi 1889: 334; H. Gy. kiemelése).

A szórend szempontjából Simonyi három részre osztja a mondatot: „[...] egy előkészítő részre, egy hangsúlyos részre, melyet mondatzömnek is neveznek s egy utólagos kiegészítő részre” (uo. 335; eredeti kiemelés). A hangsúlyos részt az ige önmagában is megadhatja, de egységet alkothat egy közvetlenül előtte álló főhangsúlyos résszel is. A kiegészítő rész az ige után következik, és lehet hangsúlyos vagy hangsúlytalan attól függően, hogy lényeges, vagy pótló jellegű kiegészítést tartalmaz. A mondat elejére akár kettőnél több mondatrészt is „kiemelhetünk” (uo. 336). Korábbi munkáiban (pl. az 1889-es könyvében) Simonyi a szórendi helyeket mondatrészekkel tölti be, és csak később tér át a szófajok és szavak elhelyezkedésének vizsgálatára (pl. Simonyi 1902).

Balassa József Simonyi elgondolásainak megfelelően foglalkozik *Magyar grammatikájában* a szórend kérdéseivel, de nem ismétli mindenben az ő megállapításait. Ő is három részre osztja a mondatot, de nála ez a három rész három szólamot jelent. A főszólamban a mondat legfontosabb része, az állítmány helyezkedik el, a főszólamhoz tartozó kiemelt mondatrészt az állítmány elé kell tenni, és ez kapja a legerősebb nyomatékot (Balassa 1943: 401). A kiemelt hangsúlyos tárgy és határozó szintén az állítmány előtt áll és szólamot kezd (uo. 403). A bővítmények lehetnek „fontosabbak” és „kevésbé fontosak”, az előbbieket az állítmány után állnak, az utóbbiak a „főszólam” előtt (uo. 403).

A szórend kérdésében Deme László két szempontból még Balassánál is jobban eltávolodik Simonyitól. Az egyik az, hogy a szórend vizsgálatát a hangsúly, a hanglejtés és a beszédszünet önálló tárgykörébe helyezi. Mivel a felsorolt nyelvi eszközök nem köthetők sem pontosan meghatározható alakhoz, sem kellően körülhatárolt jelentésekhez, úgy gondolja, hogy nem a mondatjelentés kialakítására, hanem csak „... a gondolatok más és más árnyalatának közlésére alkalmasak” (Deme 1962: 457). Bár van Deme Lászlónak olyan megjegyzése, hogy a szórend függhet „szintaktikai viszonyoktól”, alapvetően mégis úgy gondolja, hogy „... a szórend nem grammatikai

kötöttségű, s [...] az egyes szavak vagy nagyobb részek elhelyezési rendje általában nem is nyelvtani jelölő eszköz” (uo. 472/3; eredeti kiemelés).

Elemzéseinek másik különlegessége abban található, hogy két részre bontva vizsgálja a kérdést: egyrészt a hangsúly felől, másrészt a sorrendiség (szórend) felől. Az újdonság nála nem a két fogalom alkalmazásában van, – a hangsúly és a szórend kapcsolata már a korábbi grammatikák vizsgálataiban is megtalálható, – hanem abban, hogy egymástól szétválasztva, szinte egymástól függetlenül vizsgálja a jelenségeket. A két nyelvi jelenség nála nem csak fizikai megjelenésben különül el egymástól, hanem a jelentésben is: a hangsúllyal szerinte az előzményt és az újat, illetve a párhuzamot és szembeállítást lehet megkülönböztetni, a szórenddel pedig egy fontossági sorrendet adhatunk meg. Ennek a szempontnak az alapján a szófaji kategóriák között is vannak olyanok, amelyek eleve újat hordoznak jelentésükben és vannak, amelyek már ismertet közölnek, azaz jellegzetesen hangsúlyosak vagy hangsúlytalanok, pl. kérdőszó, mutatószó, tagadószók (uo. 459). A „tartalmas szófajok” nem tartoznak ezek közé, bár a főnevek hangsúlyozottsága név-előjük alapján elég jól behatárolható (uo. 476).

A hangsúlyhoz hasonlóan egyes szófajok vagy szerkezetek szórendje is megadható előre. A mondat szórendi központja egy igei mag, amelyhez minden mondatrész azonos értékű bővítményként kapcsolódik (uo. 486). A hangsúlytól eltérően a szórend „... a mondat elemeinek a beszéd folyamatban elfoglalt fontossági sorrendjét mutatja” (uo. 472). A szórendi egységek nem szükségszerűen esnek egybe a hangsúlyozási egységekkel.

A mai magyar nyelv (1976) mondattani fejezetében, amelynek szerzője Rácz Endre, a szórend alcímként szerepel „A mondatszerkesztésnek önálló hangtesttel nem bíró eszközei” című fejezetben. A szórendet a beszéd funkció irányítja, „grammatikai körülmények” csak kisebb mértékben játszanak benne szerepet. Egyes szófajok, szerkezetek „többé-kevésbé kötött” formában épülnek be a mondatba. A hangsúllyal és a hanglejtéssel nála is külön fejezetek foglalkoznak (Rácz 1976: 447–457).

A mai magyar nyelv még külön fejezetben szerepelteti a szórend kérdéseit, az utána megjelenő hagyományos grammatikák viszont már kihagyták a mondattanból a tárgyalását. Nem teljes mértékben hagyták ki, de külön fejezetet nem szánnak neki, csak alkalmanként ismertetik a jelenséget a grammatikailag kötött szerkezetek keretein belül.

Ilyen előzmények után hoz gyökeres fordulatot a szórend kérdésében a magyar generatív grammatika mondattana. É. Kiss Katalin nemcsak hogy grammatikai jellegűnek tartja a szórendre vonatkozó kérdéseket, de az egész mondattant szórendi kérdésként kezeli, és szintaktikai szabályokkal vezeti le a jó mondatot adó lehetőségeket. Gondolati elődjének Brassai Sámuel tartja, aki a XIX. században Simonyi előtt évtizedekig foglalkozott a magyar szórend kérdéseivel. Megállapításai – É. Kiss Katalin szerint – jóval megelőzték korát, mert egy olyan felfogást képviselt, amelyik akár a generatív grammatika elődjének is tekinthető (É. Kiss 1988).

Miért maradt ki legújabb hagyományos grammatikáinkból a mondat szórendjének önálló tárgyalása, és miért tekinti a magyar generatív mondattan ugyanezt a kérdést központi feladatának? A helyzet tisztázása érdekében próbáljunk meg a következő két kérdésre választ keresni: *a)* mennyire kell grammatikai jellegűnek tekintenünk a szórend kérdéseit, *b)* milyen lehetőségek adódnak a generatív grammatikán belül a magyar szórend kérdéseinek tisztázására?

2. A szórend grammatikai jellege, a szórend kérdése a generatív grammatikában

Vannak nyelvek, pl. a német, az angol, a francia stb., amelyekben a szórendnek minden kétséget kizáróan grammatikai jellege van. A *Gestern hat Udo Petra Jürgen vorgestellt* mondatban a három kiemelt ragtalan főnév azért nem teszi a mondatot helytelenné, mert szórendi helyük pontosan megadja, milyen mondatrészjelentést kell nekik tulajdonítani. Gyakran elhangzó kérdés, vajon a magyarban van-e a szórendnek ehhez hasonló szerepe. Példaként a *Barátom megharapta a kutyám* mondatot és ehhez hasonlókat szoktak fölhozni pl.: *A szarvasod átugorja az oroszlánod* ill. *A kutyád kergeti a macskád* stb. (Pléh 1998: 92), amelyek ugyan hibátlanok grammatikailag, de mégsem kifogástalanok, hiszen bár megtehetnék, nem különböztetik meg a szintaktikai alanyt a tárgytól.

Jobb példának látszik a *Róka fogta csuka*, illetve a *Csuka fogta róka* kapcsolatsor, mert ezekben valóban a főnevek pozíciója dönt mondatrészi szerepükről. (a *Kenyér látta madár* mindenképpen helytelen!) Ezekhez sorolható az *Ő még hallotta Kodályt Bartókot játszani* mondat, mert ebben sem mindegy, milyen sorrendben követik egymást a tárgyragos főnevek. De már bizonytalan a sorrend szerepe, ha ugyanezt a mondatot a *Kodályt hallotta ő még Bartókot játszani* formában mondom. Most a két tárgyragos főnév mindegyike kaphat cselekvő-alanyi szerepet, ugyanúgy mint a két részesraggal ellátott főnév az *Ubulnak kell a postásnak a levelet átadni* kijelentésben. Más jellegű már, de azért egyértelműen grammatikai különbséget jelöl a szórend az alábbi két mondatban: *Szóltam neki, hogy nyugodjon meg* ill. *Szóltam neki, hogy megnyugodjon*.

Mindezek után megállapíthatjuk, hogy vannak ugyan nyelvi szerkezetek a magyarban, amelyekben a szórendnek grammatikai értéke van, de mégis kijelenthetjük, hogy általános érvénnyel a szórendnek a magyarban nincs grammatikai jelentése. Ez a következtetés válaszul szolgálhat arra a kérdésre, miért maradt ki a legújabb hagyományos grammatikákból a szórend önálló vizsgálata: a mondat egészének szórendje nem grammatikai jellegű kérdés, elég, ha a grammatika csak a kötött szórendű szerkezetekkel foglalkozik.

A generatív grammatikák is tudják, hogy egyes nyelvekben a szórendnek van grammatikai jelentése, másokban nincs. Az elsőket konfiguratív nyelveknek nevezik, azokat pedig, amelyekben ez a jelenség nem figyelhető

meg, pl. a magyart, nonkonfiguratív nyelvként tartják számon. Mivel azonban más szempontok alapján döntenek, mint a hagyományos grammatikák, ha röviden is, meg kell ismerni szempontjaik lényegét.

A konfigurációs és a nem konfigurációs nyelvek közötti különbséget a magyar generatív grammatika a nyelvek „esetkijelölése” közötti eltérésekben látja. Az angol és a hozzá hasonló konfiguratív nyelvek „strukturálisan” kötik le az esetet, a magyar nem. Ezt úgy kell értelmezni, hogy az angolban a lexikális elem (pl. az ige) csak szerepet jelöl ki a hozzá kapcsolódó argumentum(ok)/nak (pl. főneveknek), de az esetalakot ezek az argumentumok nem az igétől (predikátum értékű szótól) kapják, hanem a szintaktikai szerkezetben azon a(z ige melletti) helyen, ahova kerülnek. A magyarban viszont, mint nem konfiguratív nyelvben, az eset nem a szintaktikai helyhez van kötve, hanem ahhoz a szerephez társul, amelyet az ige ad meg neki. A tárgy helye megváltozhat a mondatban, de ettől nem lesz alanyesetű, mert a tárgyeset mindig a megfelelő szereppel jár együtt (É. Kiss 1987: 15).

Az esetkijelölés eltérő módjával valóban meg lehet alapozni a nem konfiguratív magyar és a konfiguratív más nyelvek közötti különbséget, de ez az állásfoglalás különböző következményekkel jár együtt. Elsőnek arra a kérdésre kell válaszolni, hogy hol kapja meg a főnév az esetalakját: a szintaktikai szerkezetben vagy a szótárban? Az elmondottak alapján a szótárban, ott, ahol a neki járó szerepet is megkapja az igétől. Ebből viszont egyértelműen az is következik, hogy a szótárt (a lexikont) a szintaktikus viszonyokat adó eszközök körébe vontuk be, a mondatra pedig – mivel a szótári anyagnak mindig valamilyen mondatformában kell megjelennie – a szórend kérdéseinek tisztázása marad.

A szótár tehát nem csak szemantikai információkat tartalmaz, hanem olyanokat is, amelyek a mondat szintaktikai fölépítését érintik. Kétségtelen, hogy a szavak csak úgy kapcsolódhatnak össze egymással mondatná, ha már eleve birtokában vannak a megfelelő tulajdonságoknak. Kérdéses viszont, milyen mértékben és hogyan rendelkeznek ott velük, és milyen lexikai alakhoz társulnak. A *lakni* mint szótári alak megkíván ugyan maga mellett egy ágenst, de a szerepet betöltő névszóhoz csak a ragozott igealak rendeli hozzá az alanyesetet. A generatív irodalomban nincs még végleges formában kialakított álláspont arra vonatkozólag, hogy a grammatika melyik részéhez tartozik az említett művelet (Chomsky 1993: 517, ill. Komlósy 2000: 253). Ha a lexikonhoz tartozónak vesszük, és a morfológiába soroljuk, akkor a szintaxis részére a magyarban kétségkívül a szórend kérdései adják a legfontosabb vizsgálati területet.

A generatív grammatika nem csak a jó mondatok matematikai jellegű levezetésével hozott újat a grammatikába, hanem azzal is, hogy a mondatok szintaktikai szerkezetét pontos leírással rögzíti. A közismert ágrajzok nagyon szigorú geometriával ábrázolják egy mondat részeinek kapcsolatait, melyben a „dominancia”, a „rálátás” (command), a „vezérlés”, „határolás”, „csatolás” stb. írják le az összefüggéseket és szabják meg a lehetséges szórendi

változtatásokat. Az ágrészeket a lexikális (főnévi, igei, melléknévi, határozószói) és a funkcionális (rag, illetve kötőszó értékű) egységek („fejkategoriák”) kiterjesztései alakítják ki, és a kapott összefüggések alapvetően szintaktikai viszonyokat tükröznek.

A magyar mondat szórendje csak azokban az esetekben írható le ennek a rendszernek a keretében, ha valóban grammatikai okok kívánják meg az átrendeződést. Ilyen esetnek számít például a kérdő mondatok kérdőszavának a kiemelése az ige elé fölvetett szintaktikai helyek egyikére: (*Mit pro olvastál t tegnap a könyvtárban?* – és az elmozdított kérdőszó egyúttal hangsúlyossá is válik ezen a helyen). Az ige előtti szintaktikai helyek korlátolt száma miatt viszont nem használható ez a megoldás: *Az első táncot Ödönnel fuci tegnap természetesen eltáncolta* mondat átrendezésekor.

Gondok származnak ebben az esetben abból is, hogy a *természetesen* mondathatározónak úgy kell az egész mondatra vonatkoznia, hogy az előtte levő szavakat mind belevonja hatáskörébe, illetve, hogy azok mind „rálátási területén” belül helyezkednek el. A legtöbb esetben a magyar szórend nem szintaktikai viszonyokhoz igazodik, hanem megszorító, tagadó, általánosító, kiterjesztő jelentésű szófaji tulajdonságokkal, és a mondatösszetevőknek az egyenes, vagy fordított szórendű igealakhoz viszonyított elhelyezkedésével hozható kapcsolatba. Ilyesféle tulajdonságokat a generatív grammatika jelenlegi eszközeivel a szintaktikai levezetések rendszerén belül nem, vagy csak nagyon körülményesen lehet ábrázolni.

A szórendben érvényesülő törvényszerűségek leírásához (levezetéséhez) É Kiss Katalin az *Új magyar nyelvtan* (1998) mondattani részében egy igével (predikátummal) kezdődő és az igei bővítmények (argumentumok) előre meg nem határozott szabad elrendeződésével folytatódó (egy verbális frázist alkotó) alapszerkezetet vesz fel (1998: 32), amelyet úgy módosít, hogy különböző összetevőket emel ki közülük az ige előtti hangsúlytalan vagy hangsúlyos helyzetbe. A keletkező új ágrajz részben a mondat egészét módosítja, részben pedig topik (TP) és fókusz (FP) jellegű frázishelyekkel bővíti a kiinduló leírást. Ezzel együtt föltételezi, hogy a hangsúlytalan topik rész(ek) a szubjektumát adják annak az ítéletnek, amelyet a logika alakít ki a kapott szórendnek megfelelően a mondatból (É. Kiss 1987: 67, É. Kiss 1992: 89).

Az *Új magyar nyelvtan* mondattani részének (É. Kiss 1998) szórendi levezetései az elmondottak alapján két területen hoznak újat a generatív grammatika általában elfogadott rendszerébe: a topik és a fókusz kategóriáinak bevezetésével kibővíti a mondatösszetevők eddigi rendszerét, illetve módosítja a generatív grammatika logikai hátterét. A topik és a fókusz frázisai fejkategoriákként szerepelnek, de nem a szótárból származnak és a szokásos kiterjesztéseik is hiányoznak. A szórendtől függő logikai szubjektum fogalmának alkalmazása pedig az arisztotelészi logika kategóriáit hozza vissza egy predikátumokat és argumentumokat alkalmazó, tehát alapjaiban fregei logikára építő grammatikába.

Ha most befejezőként újra föl akarjuk vetni a kérdést, milyen kapcsolat

állapítható meg a grammatikák és a logikák között, akkor visszatérhetünk a legelső sorokban található megállapításra, amely szerint egy grammatikai rendszer elképzelhető előzetes logikai ismeretek nélkül, de minden logikának valamilyen nyelvi rendszerezésre kell épülnie. Panini szanszkrit grammatikája nem tartalmaz logikai kategóriákat, az európai grammatikák viszont Arisztotelész logikájával kezdődnek. Vitatható, mennyire befolyásolták Arisztotelészt logikai szempontok a nyelvre vonatkozó megállapításaiban, de könnyen lehet, hogy Frege gondolta jól, amikor a klasszikus logika hiányosságaira utalva kijelentette, „...a logika mindeddig még túl szorosan kapcsolódott a nyelvhez és a nyelvtanhoz” (Frege 1879: 21). Ebből a kijelentésből arra következtethetünk, hogy Arisztotelész egy már általánosan meglévő nyelvi rendszerezésre építette a maga logikáját, ahogy Glinz is gondolja (Glinz 1957: 130). Arisztotelésszel szemben Frege egyértelműen matematikai és logikai fogalmak felhasználásával elemzi a nyelvi jelenségeket. Ez a kétféle kiindulás jellemző eltérésekhez vezetett. Az idők során a hagyományos grammatika minden különösebb ellenkezés nélkül mindig ki tudta egészíteni a maga rendszerét különféle újabb irányzatokkal, de egy ilyen „eklektikus” vonás nem jellemző a formális logika megállapításait követő generatív grammatikára. A logikák és a grammatikák közötti kapcsolatnak következménye az is, hogy míg a formális logikában járatlanok alig, vagy csak nehezen tudnak eligazodni a generatív elemzésekben, a hagyományos grammatika megállapításait az általános képzés szintjén is át lehet adni. A tudományosság mai igényeit a generatív grammatika fogalmi rendszere biztosan jobban ki tudja elégíteni, mint a hagyományosé, de az ebből fakadó különbségek a kelleténél nagyobb mértékben távolították el egymástól a kétféle grammatikát (és művelőiket).

Irodalom

- Balassa József 1943. *A magyar nyelv könyve*. Budapest: Dante.
- Chomsky, Noam & Lasnik, Howard 1993: The Theory of Principles and Parameters. In: Joachim Jacobs & Arnim von Stechow & Wolfgang Sternefeld & Theo Wennemann (Hrsg) *Syntax 1* Berlin: Walter Gruyters. 506–569.
- Deme László 1962. Hangsúly, szórend, hanglejtés, szünet. In: Tompa József (szerk.) *A mai magyar nyelv rendszere*. Budapest: Akadémiai Kiadó. 458–522.
- É. Kiss Katalin 1988. Brassai Sámuel nyelvészeti munkássága. In: Németh G. Béla (szerk.) *Forradalom után – kiegészés előtt*. Budapest: Gondolat. 175–194.
- É. Kiss Katalin 1987. Is the VP universal? In: István Kenesei (ed.) *Approaches to Hungarian* Vol. 2. *Theories and Analyses*. Szeged: JATE. 13–86.
- É. Kiss Katalin 1992. Move-alpha and Scrambling in Hungarian In: István Kenesei & Csaba Pléh (eds.) *Approaches to Hungarian* Vol. 4. *The Structure of Hungarian*. Szeged: JATE. 67–98.
- É. Kiss Katalin & Kiefer Ferenc & Siptár Péter 1998. *Új magyar nyelvtan*. Budapest: Osiris.

- Frege, Gottlob 1879: Fogalomírás, a tiszta gondolkodás formulanyelve, az aritmetika nyelvének mintája szerint. In: Ruzsa Imre (szerk.) *Gottlob Frege: Logika, szemantika, matematika*. 1980. Budapest: Gondolat. 17–82.
- Frege, Gottlob 1891: Függvény és fogalom. In: Ruzsa Imre (szerk.) *Gottlob Frege: Logika, szemantika, matematika*. 1980. Budapest: Gondolat. 104–134.
- Glinz, Hans 1957 Die Begründung der abendländischen Grammatik durch die Griechen und ihr Verhältnis zur modernen Sprachwissenschaft. *Wirrendes Wort*. 7/2, 129–134.
- Komlósy András 2000: Műveltetés In: Kiefer Ferenc (szerk.) *Strukturális magyar nyelvtan*. 3. kötet Morfológia. Budapest: Akadémiai Kiadó. 215–291.
- Pléh Csaba 1998: *A mondatmegértés a magyar nyelvben*. Budapest: Osiris.
- Ráczy Endre 1976: A mondat szerkesztésnek önálló hangsttel nem bíró elemei. In: Ráczy Endre (szerk.) *A mai magyar nyelv*. Budapest: Tankönyvkiadó. 447–456.
- Simonyi Zsigmond 1889: *A magyar nyelv*. I. II. Budapest: Révai.
- Simonyi Zsigmond 1902: A magyar szórend. *Nyr XXXI*, I–IX. szám.

A FORDÍTÁS LEXIKÁJA ÉS GRAMMATIKÁJA

1.

KLAUDY KINGA – SALÁNKI ÁGNES NÉMET–MAGYAR FORDÍTÁSTECHNIKA

ISBN 963 18 7720 5 (J2-1700)

Megrendelhető vagy megvásárolható:

Nemzeti Tankönyvkiadó Vállalat

Universitas Felsőoktatási Lektorátus

Bp. 1143 Szobránc u 6–8. Tel: 280 23 16/52 Fax: 280 10 90

Igeosztályok – lexikai jelentés – szintaktikai szerkezet: a hangadást jelölő igék az angolban és a magyarban*

Ladányi Mária

A következőkben egy – formális nyelvelméleti keretben felvetett – konkrét kérdést fogunk megvizsgálni, mégpedig a hangadást jelölő igék osztályozásának, lexikai jelentésének és szintaktikai szerkezeteinek kérdését. A háttérter az angol hangadást jelölő igékkel kapcsolatos osztályozási problémák fogják jelenteni. Az angol anyagon végzett vizsgálatok eredményeit vetjük össze a magyar hangadást jelölő igék viselkedésével.

1. Lexikális szemantika és szintaktikai struktúra

Formális nyelvelméleti keretben a szintaxis és a szemantika viszonyának kérdése elsősorban a szemantikai szerepekkel kapcsolatban merült fel a 60-as évektől kezdve (vö. például Fillmore 1968; a szemantikai szerepek kérdésének összefoglalását l. Blake 1994). A lexikális jelentés és a szintaktikai szerkezet összefüggésének szisztematikus vizsgálata azonban ebben a megközelítésben viszonylag új kutatási területnek számít.

Az ezekkel a kutatásokkal kapcsolatos összefoglalójában Levin és Rappaport Hovav rámutat, hogy az utóbbi tíz évben igencsak megélnékültek a lexikális szemantikai kutatások, és számos mai szintaxiselméletben elfogadják azt a feltevést is, hogy a mondat szerkezetét bizonyos értelemben a predikátum (tipikus esetben az ige) jelentése határozza meg. A predikátum jelentése által előírt argumentumok szemantikai szerepe és szintaktikai kifejeződése között ugyanis szabályos összefüggések vannak; az ezeket az összefüggéseket megragadó, ún. összekötő szabályok pedig a különböző nyelvekben sok esetben hasonlítanak egymásra (Levin – Rappaport Hovav 1996: 487). A nyelvek közötti különbségek forrása ugyanakkor valószínűleg az, hogy a nyelvek lexikalizációs mintái, vagyis azok a jelentéstípusok, amelyek egy nyelv igéivel asszociálódnak, nyelvtípusonként különbözhetnek egymástól (vö. Talmy 1985)¹.

* A tanulmány az MTA Nyelvtudományi Intézetében folyó OTKA-kutatás (T 030295, *Strukturális magyar nyelvtan* 4. kötet) keretében született.

2. Lexikai jelentés – igeosztályok – szintaktikai szerkezetek

A lexikai jelentés és a szintaktikai szerkezet közötti viszonyt a formális nyelvelméletek szerint a predikátumok lexikai reprezentációjában, illetve a lexikai reprezentációt és a szintaktikai szerkezetet megfelelően összekötő szabályokban lehet megragadni. Ehhez a lexikai reprezentációban a szintaktikailag releváns információkat is meg kell jeleníteni. Ilyen szintaktikailag releváns információ az ige esetében az, hogy milyen igeosztályba tartozik.

Aszerint, hogy milyen jelentéstartalmak lexikalizálódnak egy nyelv igéiben, az igék osztályokba rendeződnek (vö. Talmy 1985, Levin 1993, Levin & Rappaport Hovav 1995, stb.). Ezeknek a szemantikailag koherens igeosztályoknak a részletes szemantikai jellemzésével megállapíthatók azok a szintaktikailag releváns jelentéskomponensek, amelyek meghatározzák az igék argumentumainak jellegzetes szintaktikai sajátosságait (vö. a fentiekén túl: Komlósy 1992, 2000, Kiefer 2000).

Ez az eljárás új, releváns szemantikai mozzanat(ok) feltárásához és egy egységesnek tűnő igeosztály további bontásához vezethet, ha az osztályhoz tartozó, látszólag azonos szemantikai jellemzőket felmutató igék különböző csoportjai szisztematikusan különböző szintaktikai szerkezetekben fordulnak elő – ebben az esetben ugyanis nem lehet szó csak az egyes igék jelentéséhez kötődő idioszinkráziáról (vö. Levin & Rappaport Hovav 1996: 489). (Lényegében hasonló gondolat fogalmazódik meg – nem tipológiai keretben – Zsilka János nem formális szerves nyelvelméletében is. Eszerint az igék az igei jelentésekben jelentéskomponensekként jelenlévő, és egyben az igei jelentések fölé rendelődő általános jelentésmozzanatok alapján rendeződnek osztályokba, és határozzák meg ezen az osztályozódáson keresztül azokat a szintaktikai szerkezeteket, amelyekben az ige előfordulhat, vö. Zsilka 1987, 1988, NYMDK 1985, Ladányi 1993, Horváth & Ladányi [szerk.] 1998 stb.)

3. Az angol hangadást jelölő igék osztálya

3.1. Unergatív és unakkuzatív igék

A Levin és Rappaport Hovav szerzőpáros fentebb idézett munkáiban többek között az angol hangadást jelölő igék osztályát vizsgálja meg az osztály szemantikai koherenciája szempontjából, mégpedig a Perlmutter által bevezetett ún. „unakkuzatív hipotézis” keretében². A hangadást jelölő igék osztálya ebből a szempontból azért érdekes az angolban, mert definiálása a fenti keretben nem tűnik egyértelműnek. Ezek az igék intranszitivak, és elvont alany kivételével többféle alanyt is vehetnek maguk mellé: emberi vagy nem emberi élőlény és élettelen konkrét dolog is betöltheti mellettük az alany szerepét, amely sok esetben nem ágensi szerepű (hanem – Komlósy terminológiájával élve – természeti erő vagy instrumentum, vö. Komlósy

1992: 360). A hangadást jelölő igék unakkuzatív és unergatív tulajdonságokat is mutatnak az angolban, de bizonyos megfontolások alapján a szerzők alapesetben az unergatív besorolást fogadják el (az ezzel kapcsolatos részleteket l. az idézett munkában).

3.2. A hangadást jelölő igék rezultatív szerkezetei az angolban

További megfontolást igényel azonban, hogy az ún. rezultatív szerkezetekben³ ezek az igék kétféle (unergatív és unakkuzatív típusú) szintaktikai mintában is előfordulnak. Az első szerkezet típus az unergatív igékre jellemző szerkezet, amelyek mellett az unakkuzatív igékkel szemben állhat tárgy, de nem belső argumentumként (a következőkben az idézett angol példák és az ezekre épülő érvelés Levin & Rappaport Hovav 1996-ból származik):

- (1) *my mistress grumbled herself calm*
enyém asszony zsörtölődte magát nyugodt
'az asszonyom „nyugodtra zsörtölődte magát” = addig zsörtölődött, amíg meg nem nyugodott'

A hangadást jelölő igék rezultatív szerkezeteinek másik szerkezet típusa az angolban az unakkuzatív igékre jellemző tárgy nélküli szerkezet:

- (2) *the curtains creak open*
a függönyök nyikorognak nyitott
'a függönyök „nyitottra nyikorognak” = nyikorogva szétnyílnak'

Levin és Rappaport Hovav magyarázata erre az eltérő viselkedésre az, hogy a hangadást jelölő igék osztálya nem egységes: tulajdonképpen két szemantikailag különböző osztályból áll, amelyek jelentésük tekintetében összefüggnek egymással. A második osztály igei, amelyek hangadással kísért, valamilyen irányba történő, vagyis haladó mozgást jelölnek (azaz a mozgást a tipikus kísérő hang/zaj szempontjából lexikalizálják), az eredeti, csak hangadást jelölő igeosztálynak az igeiből vezethetők le. Az angolban ezt a két osztályt morfológiailag nem lehet megkülönböztetni egymástól, hiszen a kétféle jelentést ugyanaz az igei lexéma hordozza (tehát morfológiai derivációról nincs szó), a jelentés különbsége csak az igék által létrehozott szintaktikai szerkezetekben ragadható meg.

Ha két különböző osztályról van szó, akkor az osztályok közötti szemantikai különbség egyértelműen megindokolja a jelentés által előírt szintaktikai szerkezetek közötti különbségeket: a tisztán hangadást jelölő igék az unergatív, a mozgásigéi jelentésű hangadást jelölő igék viszont az unakkuzatív mintát követik, mivel ez utóbbi igék felveszik az unakkuzatív jellegzetességeket mutató irányjelölő mozgásigék szintaktikai jellemzőit. Az unakkuzatív jellegzetességeket mutató rezultatív szerkezetekben a hangadást jelölő igék

tulajdonképpen nem is szoros értelemben vett állapotot jelölnek, hanem az NP-vel jelölt referensnek a mozgás következtében létrejött pozícióját vagy helyét, s ezt a szerzők szintén a bekövetkezett jelentésváltozás bizonyítékának tekintik (erre a továbbiakban még visszatérünk).⁴

3.3. Az irányjelölő, valamint a mozgásminőséget jelölő mozgásigék és a hangadást jelölő igék az angolban

Az irányt jelölő mozgásigék inherensen jelölik a mozgást, ill. azt, hogy a mozgás valamerre irányul, de a mozgás módjára nem utalnak, pl.

(3) *go* 'megy', *come* 'jön', ill. *arrive* '(meg)érkezik'

Ezzel szemben, ha egy eredetileg csak hangadást jelölő ige szerepel 'haladó mozgás' jelentésben, akkor vonzatként mindig meg kell jelennie mellette egy irányhatározónak:

(4) *the elevator wheezed upward*
a lift zihált fel(felé)
'a lift „fel(felé) zihált” = zihálva ment fel(felé)'

Az irányt jelölő mozgásigéktől eltérően a külön osztályba tartozó, ún. mozgásminőséget kifejező igék éppen a mozgás módját lexikalizálják a mozgási irányra való utalás nélkül, pl.

(5) *run* 'fut', *swim* 'úszik'

Irányhatározó jelenlétében azonban a mozgásminőséget jelölő igék is irányjelölő mozgásigékké válhatnak, így – míg alapjelentésükben (a csak hangadást jelölő igékhez hasonlóan) az unergatív mintát követik – irányjelölő mozgásigékként (a mozgásigei jelentésű, eredetileg csak hangadást jelölő igékhez hasonlóan) unakkuzatív tulajdonságokat mutatnak. A hangadást jelölő igék és a mozgásminőséget kifejező igék tehát bizonyos szempontból közel állnak egymáshoz az angolban.

Nem minden hangadást jelölő igéből lehet haladó mozgást jelölő ige; tipikusan a nem ágensi és a nem telikus igék jelentése változhat meg ilyen módon. Az ágensi alanyú igék csak akkor mehetnek át ilyen jelentésváltozáson, ha a hangadás nem a hangképző szervek révén történik, hanem csak a mozgás kísérőjelensége.⁵

3.4. Tipológiai általánosítások

A lexikalizációs kutatások és saját kutatásaik eredményeit összegezve Levin és Rappaport Hovav arra a tipológiai általánosításra jut, hogy azok a nyelvek, amelyekben a hangadást jelölő igék jelentésváltozással irányt jelölő moz-

gásigékké válhatnak, és ezzel az igei jelentések között szabályszerű és produktív módon ún. rendszeres poliszémia jön létre (vö. Apresjan 1971), egybeesnek azokkal a nyelvekkel, amelyekben a mozgásminőséget jelentő igék mutatnak ugyanilyen összefüggéseket. Az ettől eltérő típusba tartozó nyelvek a fenti irányjelentéseket mind a hangadást jelölő, mind a mozgásminőséget jelölő igék esetében perifrasztikusan, vagyis a szintaktikai szerkezet szintjén fejezik ki.

4. A hangadást jelölő igék a magyarban

A továbbiakban azt fogjuk megvizsgálni, hogy vajon a magyar adatokat tekintetbe véve is érvényesek-e Levin és Rappaport Hovav megállapításai a két igeosztály hasonló viselkedéséről a jelentésváltozás és a rendszeres poliszémia jelenségét illetően. A mozgásminőséget jelölő igékkel kapcsolatban Komlósy az ide tartozó igék szintaktikai viselkedése alapján már kimutatta a szabályszerű és produktív összefüggést az igék csak mozgásminőséget, ill. haladó mozgást is jelölő jelentései között (vö. Komlósy 1992: 350–352), ezért most csak a hangadást jelölő igék viselkedését próbáljuk meg áttekinteni.

4.1. A magyar hangadást jelölő igék: jellemző tulajdonságok

A hangadást jelölő igék a magyarban is intranszitivak, és – az angolhoz hasonlóan – absztrakt főneveket kivéve többféle alanyal is állhatnak:

- (6) (a) *Péter ordít.*
 (b) *Péter csattog (a papucsával).*
 (c) *A kacska hápog.*
 (d) *A szél süvít.*
 (e) *A mozdony pöfög.*

A (6)-ban található alanyok közül (a), (b) és (c) élő – ezen belül (a) és (b) emberi, (c) nem emberi –, (d) természeti erő, (e) pedig konkrét, élettelen dolog; másfelől (a), (b) és (c) ágensi, (d) és (e) pedig nem ágensi szerepű alany.

A következő példák arra szolgálnak, hogy megvizsgáljuk, hogy a hangadást jelölő igék milyen feltételek mellett jelölhetnek haladó mozgást a magyarban:

- (7) (a) [*a mozdony*] az 'állomásig/az 'állomáson 'pöfög (hangadás)
 (b) *[*a mozdony*] az 'állomásra 'pöfög (hangadás)
 (c) ??[*a mozdony*] az 'állomásra/az 'állomásig 'pöfög (haladó mozgás)
 (d) *[*a mozdony*] az 'állomásról pöfög (haladó mozgás)
 (e) [*a mozdony*] elpöfög az állomásig/bepöfög az állomásra/kipöfög az állomásról (haladó mozgás)

Először is azt állapíthatjuk meg, hogy – az angoltól eltérően – a direkcionális (latívuszi vagy ablatívuszi) vonzat megjelenésén túl az ablatívuszi vonzattal kötelezően, a latívuszi vonzattal valószínűsíthetően megjelenik egy megfelelő irányt jelölő igekötő is. (Az igekötő megjelenése a latívuszi vonzattal is annyira jellegzetes, hogy az igekötő nélküli alak elfogadhatósága bizonytalan – erre későbbi példák kapcsán még visszatérünk.) Mindenesetre, ha egyáltalán lehet szó igekötő nélküli igéről, akkor neutrális hangsúlyozású mondatban a direkcionális vonzat mindig az ige előtti pozíciót foglalja el, és egy hangsúly alatt ejtjük az igével (a fentiek jellemzik a mozgásminőséget jelölő igékből létrejött valamerre irányuló, azaz haladó mozgást jelölő igéket is). Ha ezek a feltételek nem állnak fenn, a mondat nem elfogadható (vö. a (7b)-vel).

A (7a)-ban az *állomásig* nem direkcionális, hanem idő kifejezésnek értelmezendő: 'egészen addig, ameddig el nem érte az állomást'; valószínűleg ez az oka annak, hogy a hangadást jelölő ige ezzel a kifejezéssel – ugyanúgy, mint ahogyan lokális kifejezéssel is – az eredeti jelentésében is előfordulhat, szemben az irányt jelölő *állomásra* kifejezéssel, amely a hangadást jelölő igének csak a mozgásigei jelentésével járhat együtt.

4.2. A hangadást jelölő igék jelentésváltozásának egyéb feltételei a magyarban

A (6)-ban található hangadást jelölő igitípusok nem mindegyike válhat haladó mozgást jelölő igévé, még igekötővel és direkcionális vonzattal sem. A magyarra is érvényes az – az angolra is jellemző – korlátozás, hogy ha az ige ágensi szerepű alanyt kíván meg, és a hangot az ágens a hangképző szerveivel hozza létre, akkor irányt jelölő vonzattal és igekötővel ellátva sem jelenthet haladó mozgást:

- (8) *beordít a szobába* (csak hangadást jelölő és nem mozgásige: nem 'ordítva bemegy')
- átkiabál az utca túloldaláról* (csak hangadást jelölő és nem mozgásige: nem 'kiabálva átjön')

Ugyanakkor, ha az ágens nem maga adja ki a hangot, hanem a zaj csupán mozgásának kísérőjelensége, a 'haladó mozgás' típusú jelentés létrehozható:

- (9) (a) *Péter becsattog a szobába* 'valamivel (pl. a papucsával) csattogva bemegy a szobába'
- (b) *Péter biciklijén/biciklijével átnyikorog az úttesten* 'biciklijén/biciklijével nyikorogva átmegy az úttesten'

(A lexikai akadályozás produktív szabályt korlátozó szerepe (vö. Kiefer & Ladányi 2000a) itt is érvényesülhet, pl. a *bekopog* igét azért nem használhat-

juk ilyen jelentésben, mert a *bekopog valahová* lexikalizálódott jelentésében mást jelent.)

Természeti erőt jelölő ágenssel a mozgásigévé válás szintén végbemehet, ha a természeti jelenség mozgással jár, például: *a szél fúj, a víz folyik/hullámozik*, és a hangadás e mozgás kísérőjelensége, szemben azzal, amikor a természeti jelenség maga a hangadás, például: *az ég dörög*. (Ezek a feltételek párhuzamba állíthatók az élő ágensre vonatkozó feltételekkel.) A (c)-ben szereplő perifrasztikus kifejezések a (b)-ben található neologizmusokhoz képest rivális kifejezési formák; az igeőben ugyanis gyakran a mozgásminőség lexikalizálódik (lásd a (11c)-t, (13c)-t és (14c)-t: *betör, kiárad, kibukkan*), és ilyenkor a hangadás jelölésére perifrasztikus kifejezések használatosak (*zúgva, csobogva*):

- (10) (a) ??*A szél a 'kunyhóba süvít.*
 (b) *A szél besüvít a kunyhóba.*
- (11) (a) ??*A szél a 'kunyhóba zúg.*
 (b) ?*A szél bezúg a kunyhóba.*
 (c) *A szél zúgva betör a kunyhóba.*
- (12) (a) *A hullámok a 'partra csapnak.*
 (b) *A hullámok kicsapnak a partra.*
- (13) (a) **A folyó a medréből zúg.*
 (b) ?*A folyó kizúg a medréből.*
 (c) *A folyó zúgva kiárad a medréből.*
- (14) (a) **A patak a kő alól csobog.*
 (b) ?*A patak kicsobog a kő alól.*
 (c) *A patak csobogva kibukkan a kő alól.*

Úgy tűnik, a *besüvít*, a *kicsap* (és a *partra csap*) lexikalizálódott igei jelentésként hordozzák a 'valamerre irányuló, haladó mozgás' jelentést, a többi esetben pedig (*bezúg vhoá, kizúg vhonnan, kicsobog vmi alól*) olyan produktív szabállyal létrehozott neologizmusokról van szó, amelyek esetében a rendszernek megfelelő, de nem normatív alakokkal állunk szemben.

A példák azt mutatják, hogy míg az igeötös neologizmusok szokatlanok, de elfogadhatók, az igeötő nélküli alakok sokszor még latívuszi határozóval sem fogadhatók el, vagy legalábbis nagyon bizonytalan a státusuk (lásd a (10a és 11a) példákat, vö. a (7c)-vel), tehát a hangadást jelölő igék poliszémme válásának produktív szabályát érdemes úgy megfogalmazni, hogy az igeötő megjelenését a 'valamerre irányuló, haladó mozgás' jelentésben kötelező feltételként szabjuk meg. Ebben a tekintetben a hangadást jelölő és a mozgásminőséget jelölő igék különböznek egymástól a magyarban, mivel ez utóbbi ige csoport esetében az igeötő megjelenése csak az ablatívuszi határozókkal kötelező, a latívuszi határozóval nem (legalábbis ha a határozó pozíció és hangsúly tekintetében megfelel a korábban kifejtett

feltételeknek, azaz az ige előtti hangsúlyos pozíciót foglalja el, és az igenek nincs külön hangsúlya, vö. a (15a)-val):

- (15) (a) *az 'asztalhoz táncol, az 'ajtóig gurul, a 'túlpartra úszik*
 (b) *odatáncol az asztalhoz, elgurul az ajtóig, átúszik a túlpartra*
 (c) **az 'asztaltól táncol, *az 'ajtótól gurul, *a 'túlpartról úszik*
 (d) *eltáncol az asztaltól, elgurul az ajtótól, ideúszik a túlpartról*

Azok az igék, amelyek konkrét tárgyak mozgással kapcsolatos zajait lexikalizálják, szintén alkalmasnak látszanak a valamerre irányuló haladó mozgás jelölésére. A (c)-ben szereplő perifrasztikus kifejezések a (b)-ben található neologizmusokhoz képest ismét rivális kifejezési formák:

- (16) (a) ?? *A villamos a 'sarokig csörömpölt.*
 (b) *A villamos elcsörömpölt a sarokig.*
 (c) *A villamos csörömpölve elment a sarokig.*
 (17) (a) **A vonat a 'pályaudvarról zakatolt.*
 (b) *A vonat kizakatolt a pályaudvarról.*
 (c) *A vonat zakatolva kiment a pályaudvarról.*
 (18) (a) **A lift a 'negyedik emeletre nyikorgott.*
 (b) *A lift felnyikorgott a negyedik emeletre.*
 (c) *A lift nyikorogva felment a negyedik emeletre.*
 (19) (a) **A traktor az 'utcára berregett.*
 (b) *A traktor kiberregett az utcára.*
 (c) *A traktor berregve kihajtott az utcára.*

A példák ismét azt mutatják, hogy míg az igekötős neologizmusok szokatlanok, de elfogadhatók, az igekötő nélküli alakok még latívuszi határozóval is vagy elfogadhatatlanok (vö. a (18a)-val és a (19a)-val), vagy bizonytalan státusúak (lásd a (16a)-t). Ez is alátámasztja azt a javaslatunkat, hogy a hangadást jelölő igék polyszémé válásának produktív szabályát úgy kellene megfogalmazni, hogy az igekötő megjelenését a 'valamerre irányuló, haladó mozgás' jelentésben kötelező feltételként szabjuk meg.

4.3. A hangadást jelölő igék és a rezultatív szerkezetek a magyarban

Az angolban a hangadást jelölő igék rezultatív szerkezeteinek ambivalens viselkedése jelenti a döntő érvet az ebbe az osztályba tartozó igék rendszeres polyszémiaja mellett.

A magyarban a hangadást jelölő igék ritkán fordulnak elő rezultatív szerkezetekben. Eredeti jelentésükben csak az ágensi (mégpedig emberi) alanyú igéknek vannak állapotot jelölő rezultatív szerkezetei, de csak abban az esetben, ha az ágens maga hozza létre a hangot. (Már szóltunk arról, hogy az

ilyen típusú igék esetében nem következhet be a mozgásigei jelentés kialakulása – ez az oka annak, hogy ezekben a szerkezetekben a hangadást jelölő ige csak eredeti jelentésében szerepelhet.) Ez a típus sem mondható azonban produktív, hiszen ezek az igék csak egyetlen állapothatározóval fordulhatnak elő (*rekedtre*), más állapothatározóval nem:

(20) *Péter rekedtre kiabálta/ordította/üvöltötte magát.*

(21) **Péter fáradtra/kimerültre/unottra kiabálta/ordította/üvöltötte magát.*

A (20)-beli szerkezet megfelel az angol hangadást jelölő igék azon szerkezeteknek, amelyekben az igék eredeti jelentésükben szerepelnek, és unergatív tulajdonságokat mutatnak, hiszen előfordulhat bennük (nem belső) tárgy, a *magát* (vö. az (1)-gyel).

A nem ágensi alanyú hangadást jelölő igék sem eredeti, sem mozgásigei jelentésükben nem fordulhatnak elő állapotot jelölő rezultatív szerkezetekben:

(22) (a) **A bicikli kopottra nyikorogta magát.*

(b) **A mozdony kormosra pöfögte magát.*

(23) (a) **A bicikli kopottra az udvarra nyikorogta magát.*

(b) **A mozdony kormosra az állomásra pöfögte magát.*

A (23)-beli példák elfogadhatatlansága megfelel az angol hangadást jelölő igék azon jellemzőjének, hogy mozgásigei jelentésükben unakkuzatívuszi tulajdonságokat mutatnak, ezért ebben a jelentésükben nem fordulhatnak elő tárgyat tartalmazó szerkezetekben. Ez a magyarban azonban azért nem diagnosztikus értékű, mert a megfelelő igék eredeti jelentésükben sem fordulhatnak elő ilyen szerkezetekben (lásd a (22)-t).

Ezek után vizsgáljuk meg, hogy a magyarban vannak-e a hangadást jelölő igéknek pozíciót/helyzetet, ill. helyet jelölő rezultatív szerkezetei, hiszen ezek a szerkezetek az angolban Levin és Rappaport Hovav szerint a hangadást jelölő igékkel kapcsolatos jelentésváltozás legfontosabb mutatói (1. korábban; az idézett példák ismét Levin és Rappaport Hovav 1996-ból valók):

(24) *The door banged shut.*

az ajtó csapódott zárt

'Az ajtó „zárttá csapódott” = csapódva bezárult.'

(25) *The gates slowly creaked apart.*

a kapuk lassan nyikorogtak szét

'A kapuk lassan „szétnyikorogtak” = nyikorogva szétnyíltak.'

A (24) és (25) (és néhány korábbi) angol példa (lásd pl. (1)-et és (2)-t) magyar fordításából is látszik, hogy a magyarban – az angolhoz képest éppen fordított módon – az elért pozíció/helyzet, ill. hely lexikalizálódik az igében (*zártul, nyílik*), és a hangadást fejezzük ki perifrasztikusan (*csapódva, nyiko-*

rogya). Ez a jelenség valószínűleg nem független attól a ténytől, hogy a rezultatívást a magyarban gyakran akcióminőségként, általában igekötők segítségével jelenítjük meg (vö. Kiefer & Ladányi 2000b), mint ahogyan a fenti példában is (*be, szét*). Ha a hangadás lexikalizálódna, akkor a pozíció/helyzet, ill. hely rezultatív frázisként kellene hogy előforduljon az ige mellett (itt: *zárttá, nyitottá*). A hangadást jelölő igén azonban mozgásigeként (ahogyan azt a korábbiakban megállapítottuk) kötelezően meg kellene jelennie az igekötőnek. Ez nem lehetséges, mivel az igekötő és a rezultatív frázis pozicionálisan kizárja egymást:

(26) **zárttá be-csapódik, *nyitottá szét-nyikorog*

hiszen neutrális hangsúlyozás esetén a határozónak és az igekötőnek elvileg ugyanabban a pozícióban, az ige előtt kellene előfordulnia, vö.:

(27) *zárttá válik vagy be-zárul, nyitottá válik vagy szét-nyílik*

A fentiek szerint a hangadást jelölő igéknek a magyarban nincsenek olyan rezultatív frázist tartalmazó szerkezetei, amelyek alkalmasak volnának a jelentésváltozás, ill. a rendszeres poliszémia tesztelésére.

4.4. A jelentésváltozás szerkezeti igazolása – más lehetőségek

Felvethető, hogy a magyarban a rezultatív szerkezet helyett az igekötő és a direkcionális vonzat együttes megjelenése lehetne az a szerkezeti jegy, amely igazolná az eredetileg csak hangadást jelölő ige mozgásigévé válásának tényét. Az igekötő és a direkcionális vonzat együttes megjelenése azonban önmagában szintén nem megfelelő szerkezeti érv a poliszémia igazolására, hiszen a hangadást jelölő igéknek eredeti jelentésükben is lehetnek ilyen szerkezetei – igaz, hogy (a mozgásigei jelentésű hangadást jelölő igékkel éppen ellentétesen) csak ágensi alannyal, vö. az itt (28)-ként újraírt (8)-as példával:

(28) *beordít a szobába* (csak hangadást jelölő és nem mozgásige: nem 'ordítva bemegy')

átkiabál az utca túloldaláról (csak hangadást jelölő és nem mozgásige: nem 'kiabálva átjön')

(Ebben a tekintetben a magyarban a hangadást jelölő igék ismét eltérnek a mozgásminőséget jelölő igéktől, mert azok direkcionális vonzattal (és igekötővel) valóban csak haladó mozgást jelölhetnek.)

Így a direkcionális vonzat és az igekötő együttes megjelenése csak akkor lehet alkalmas eszköz a hangadást jelölő igék poliszémiájának formális kimutatására, ha nem ágensi alanyú szerkezetekre alkalmazzuk. Ágensi alanyú szerkezetekben ez a formai jellemző csak akkor igazolja a hangadást

jelölő ige mozgásigei jelentését, ha a hangadást jelölő ige és az ágens jelentésének összevetése alapján kimutatható, hogy a hang forrása nem az ágens, pontosabban az ige által jelölt hangot az ágens nem a hangképzőszerveivel hozza létre (vö. a (9)-es példával).

Úgy tűnik ugyanakkor, hogy a hangadást jelölő igék rendszeres polisziámiájának szerkezeti igazolására alkalmas lehet például a *tovább* és *végig* igekötőkkel való társulási képesség, ill. az ezen igekötős igékkel alkotott szintaktikai szerkezetek közötti különbség. Ezek az igekötők alakilag egybeesnek a megfelelő *tovább* és *végig* határozószókkal, amelyek folytonosságot fejeznek ki, és határozószóként az igétől független hangsúly jellemzi őket (a továbbiakban ezt a hangsúlyos szó előtti ' jellel jelöljük).

A *tovább* határozószóval alkotott igei szerkezetek legáltalánosabb jelentése: 'a cselekvés, folyamat tovább folytatódik' (vö. Kiefer & Ladányi 2000b.: 467). A *tovább* határozószóval alkotott mondatok folyamatos aspektusúak. A *tovább* határozószóval mind mozgásminőséget kifejező, mind hangadást jelölő ige előfordulhat:

- (29) (a) 'tovább 'fut (mozgásminőség)
 (b) 'tovább 'nyikorog (hangadás)
 (c) 'tovább 'ordít (hangadás)

Határozószóként a *tovább* hasonlításban is szerepelhet (l. ih.):

- (30) *X öt perccel 'tovább 'futott/'nyikorgott/'ordított, mint Y.*

Míg a *tovább* határozószóként csak időbeli folytonosságot fejez ki az ige mellett, a *tovább* igekötős igék jelentése az időbeli folytonosságon kívül térbeli haladást is kifejezhet (l.ih.). Tisztán hangadást jelölő igével a *tovább* igekötő időbeli folytonosságot jelöl:

- (31) *X továbbordítja a verset 'nem hagyja abba'*

Ha azonban az ige mozgásige, akkor csak térbeli haladás jöhet szóba. Az igekötő 'térbeli haladás' jelentése és az irányhatározó megjelenése a *tovább* igekötős mozgásige mellett kölcsönösen összefügg egymással. Mind a mozgásminőséget jelentő igék, mind a megváltozott, mozgásigei jelentésű hangadást jelölő igék szerepelhetnek ilyen szerkezetekben. Olyan hangadást jelölő igével azonban, amelynek nem lehet mozgásigei jelentése, az irányhatározós szerkezet elfogadhatatlan (lásd a (32c)-t):

- (32) (a) 'továbbfut a pályaudvar felé
 (b) *X [biciklijén/biciklijével]'továbbnyikorog a pályaudvar felé*
 (c) *'továbbordít a pályaudvar felé

A fentiekből az következik, hogy bár az igekötős igék irányhatározós szerkezetei minden további nélkül nem alkalmasak a hangadást jelölő igék eredeti, ill. mozgásigei jelentésének különválasztására, speciálisan a *tovább* igekötős igékkel alkotott irányhatározós szerkezetek viselkedése alkalmasnak tűnik erre a célra: olyan hangadást jelölő igével, amelynek nem lehet mozgásigei jelentése, a *tovább* igekötős igével alkotott irányhatározós szerkezet elfogadhatatlan.

Hasonlóképpen diagnosztikus értékű a *végig* igekötős igék viselkedése is. A *végig* – a *továbbhoz* hasonlóan – határozószó és igekötő is lehet. A *végig* határozószóval alkotott igei szerkezetek jelentése: 'a cselekvés, folyamat egész ideje alatt az igében meghatározott módon zajlik'. A *végig* határozószóval alkotott mondatok folyamatos aspektusúak.

Ezzel a határozószóval is előfordulhat mind mozgásminőséget kifejező, mind hangadást jelölő ige:

- (33) (a) 'végig 'fut (mozgásminőség)
 (b) 'végig 'nyikorog (hangadás)
 (c) 'végig 'ordít (hangadás)

A *végig* jellegzetes határozószói használatát figyelhetjük meg a szembeállító szerkezetekben:

- (34) (a) 'Végig 'futott, és nem 'bandukolt.
 (b) 'Végig 'nyikorgott, és nem 'csörömpölt.
 (c) 'Végig 'ordított, és nem 'suttogott.

A *végig* igekötős igék közül a mozgásminőséget jelölők a mozgás helyét jelölő *úton* helyhatározóval társulva haladó mozgást jelölnek:

- (35) 'végigfut az úton (haladó mozgás)

Ennek a szerkezetnek a nem belső tárgyalt alkotott alternánsa ugyancsak haladó mozgást jelöl:

- (36) 'végigfutja az utat (haladó mozgás)

A hangadást jelölő igék esetében ilyen alternáció csak akkor lehetséges, ha az ige mozgásigei jelentésében szerepel:

- (37) (a) 'végignyikorog az úton (haladó mozgás)
 (b) 'végignyikorogja az utat (haladó mozgás)

Ugyanakkor a hangadást jelölő ige eredeti, nem mozgásigei jelentésében csak (nem belső) tárgyat tartalmazó szerkezetben fordulhat elő, helyhatározóval nem:

- (38) (a) *'végigordítja az utat, 'végignyikorogja az utat* (hangadás)
 (b) **'végigordít az úton, *'végignyikorog az úton* (hangadás)

A *'végignyikorogja az utat* típus kétféle (eredeti, csak hangadást jelölő és mozgásigei) jelentése között az időmódosítók használata révén tudunk különbséget tenni. Bizonyos időmódosítók, mint például az 'x idő alatt', alkalmasak arra, hogy perfektív aspektusúvá tegyék a mondatot (vö. Kiefer 2000: 285), ebből következően ez az időmódosító csak perfektív aspektusú mondatban szerepelhet. A *végig* igekötős igék a mozgásigékkel alkotott szerkezetekben a cselekvés vagy folyamat teljes végbemenését jelölik (*'végig megteszi az utat'*), tehát előfordulhatnak perfektív aspektusú mondatban. Ugyanakkor az 'x idő alatt' típusú időmódosító a *végig* határozószói jelentésével nem fordulhat elő, mert – mint korábban utaltunk rá – a *végig* határozószót tartalmazó mondat csak folyamatos aspektusú lehet:

- (39) (a) **Öt perc alatt 'végig 'fut az úton.* (mozgásminőség)
 (b) **Öt perc alatt 'végig 'nyikorog az úton.* (hangadás)
 (c) **[A kislabán] öt perc alatt 'végig 'ordít az úton.* (hangadás)

A hangadást jelölő igék (39 b,c)-ben szereplő *végig* határozószós szerkezetek azokkal a *végig* igekötős, nem belső tárgyú szerkezetekkel alternálnak, amelyekben a hangadást jelölő igék eredeti jelentésükben fordulnak elő. Ezért a hangadást jelölő igék eredeti jelentésükben akkor sem fordulhatnak elő az 'x idő alatt' típusú időmódosítóval, ha nem a *végig* határozószóval, hanem a *végig* igekötővel állnak, és mellettük (nem belső) tárgy is szerepel, ez ugyanis nem változtat azon a tényen, hogy a mondat időbeli folyamatot jelöl, és továbbra is folyamatos aspektusú:

- (40) (a) **[A kislabán] öt perc alatt 'végignyikorogja az utat/ 'végig 'nyikorog az úton.*
 (b) **[A kislabán] öt perc alatt 'végigordítja az utat/ 'végig 'ordít az úton.*

A haladó mozgást jelölő *végig* igekötős igék ugyanakkor előfordulhatnak az 'x idő alatt' időmódosítóval, akár mozgásminőséget jelölő, akár hangadást jelölő igéből jöttek létre, mégpedig függetlenül attól, hogy melyik alternatív szerkezetről (a helyhatározót vagy a nem belső tárgyat tartalmazó szerkezetről) van szó, mivel – ahogyan arra már a korábbiakban rámutattunk – a *végig* ezekben a szerkezetekben a cselekvés, folyamat befejezettségére utal:

- (41) (a) *Öt perc alatt 'végigfut az úton/ 'végigfutja az utat.* (haladó mozgás)
 (b) *[Biciklijével] öt perc alatt 'végignyikorog az úton/ 'végignyikorogja az utat.* (haladó mozgás)

A *végig* igekötős igék szerkezetei tehát szintén alkalmasak arra, hogy a hangadást jelölő igék eredeti és mozgásigei jelentését elkülönítsük egymástól, mivel mozgásigei jelentésükben a hangadást jelölő igék a mozgásminőséget jelölő igékkel azonos típusú szerkezeti alternációt mutatnak fel, és ugyanazon ('x idő alatt') típusú igemódosítóval fordulhatnak elő, míg eredeti, csak hangadást jelölő jelentésükben nem vesznek részt ilyen típusú alternációban, és nem tűrik meg maguk mellett a fenti időmódosítót.

5. Összefoglalás

A hangadást jelölő igék rendszeres poliszémiája a mozgásminőséget jelölő igékhez hasonlóan nemcsak az angolban, hanem a magyarban is kimutathatóan fennáll. A magyarban is vannak jellegzetes párhuzamok e két csoport igéinek poliszém viselkedését tekintve. Mindazonáltal – az angoltól eltérően – a magyarban nincs teljes párhuzam a mozgásminőséget jelölő igék és a hangadást jelölő igék között.

Két ponton mutattunk ki különbséget. A magyarban a hangadást jelölő igék nemcsak irányjelölő határozót, hanem igekötőt is megkívánnak maguk mellett, ha haladó mozgást jelölnek, mind ablatívuszi, mind latívuszi irányjelölés esetén. Ezzel szemben a mozgásminőséget jelölő igék csak ablatívuszi határozó környezetében írják elő az igekötő kötelező előfordulását. Másrészt – a mozgásminőséget jelölő igéktől eltérően – a hangadást jelölő igék esetében a határozó és az igekötő együttes előfordulása sem lehet egyedüli bizonyíték arra, hogy a hangadást jelölő ige mozgásigei jelentésében szerepel. Ehhez egyéb tényezőket (az ágens típusát, a hang forrását) is tekintetbe kell venni, mivel a fenti szerkezeti jellemzők – ágensi alannal – hangadást jelölő igékkel eredeti jelentésükben is előfordulnak.

A hangadást jelölő igék viselkedésének tesztelésében a magyarban – az angoltól eltérően – nem támaszkodhatunk az ún. rezultatív szerkezetekre, mivel neutrális hangsúlyozás esetén az igekötő és a rezultatív frázis pozícionálisan kizárja egymást; a rezultatív tartalom az igében lexikalizálódik, a hangadást pedig perifrasztikusan fejezzük ki, éppen fordítva, mint a megfelelő angol nyelvű szerkezetekben. A magyarban ugyanakkor adódik egy másfajta szerkezeti tesztelési lehetőség: bár az igekötős igék irányhatározós szerkezetei minden további nélkül nem alkalmasak a hangadást jelölő igék eredeti, ill. mozgásigei jelentésének különválasztására, speciálisan a *tovább* és a *végig* igekötős igékkel alkotott szintaktikai szerkezetek eltérő viselkedése alkalmasnak mutatkozik arra, hogy az ezeket tartalmazó szerkezeteket a jelentésváltozás meglétének vagy hiányának igazolására használjuk fel. Ezeket a szerkezeteket tekintve a hangadást jelölő és a mozgásminőséget jelölő igék a 'haladó mozgás' típusú jelentésükben a magyarban is azonos módon viselkednek.

Jegyzetek

1. Így például a mozgásigék esetében aszerint, hogy az igetőben a mozgást jelentő események összetevői (mozgás, mód, ok, alak, háttér, út stb.) közül mely aspektusok lexikalizálódnak, Talmy három nagy nyelvi típust különböztet meg. Az első típusba tartozó nyelvek a mozgást és a mozgás módját vagy okát lexikalizálják; ilyen a kínai, az indoeurópai nyelvek a neolatin nyelvek kivételével és – hozzátehetjük – a magyar is, pl.:

- (A) jön, megy, halad, érkezik (mozgás)
a füst **gomolyog**, a kő **legurul** a hegyről, **beveri** a szöveget a deszkába (mozgásminőség)

A második típus nyelvei, így a sémi, a polinéziai és a neolatin nyelvek a mozgást és a mozgás útját rögzítik lexikailag az igetőben, míg a mozgás módját perifrasztikusan (vagyis a szintaktikai szerkezet szintjén) jelenítik meg; így például a spanyolban (vö. Talmy 1985: 69–70):

- (B) *entró* 'beme gy', *salio* 'kime gy', *pasó* 'elme gy vmi mellett',
subió 'átme gy', *bajo* 'le me gy', *volvio* 'vissza me gy' + *flotando* 'úszva'

Végül vannak olyan nyelvek is (ez a harmadik típus), amelyekben a mozgás és a mozgó tárgy alakja lexikalizálódik, ilyenek például az észak-kaliforniai hokan nyelvek, lásd pl. az atsugewi igetőveket (vö. Talmy 1985: 73):

- (C) *-lup-* 'kis, csillogó, kerek tárgy mozog/tárgyat mozgat',
-qput- 'laza, száraz, piszkos anyag mozog/anyagot mozgat'

A fő típusokon túl másfajta kombinációs lehetőségek is elképzelhetőek, például kevésbé jellemző, de lehetséges a háttér és az út vagy az alak és az út lexikalizálódása is az igetőben. (A további részleteket l. az idézett Talmy-munkában.)

2. Ez a hipotézis az intranzitív igék két osztályát különbözteti meg, az ún. unakkuzatív (= nem ágensi alanyú tárgyatlan) igéket, ilyen például a magyarban az *eltör(ik)* ige *A csésze eltört* mondatban, és az ún. unergatív (=ágensi alanyú tárgyatlan) igéket, ilyen például a magyarban a *fut* ige a *Pista fut* mondatban. Az unakkuzatív igék alanya levezetett alany, mivel olyan kiinduló szerkezetre vezethető vissza, amely tárgyi NP-t tartalmaz, de alanyi NP-t nem: _ [VP V NP], míg az unergatív igék alanya a szintaktikai reprezentáció minden szintjén, tehát a kiinduló szerkezetben is alany: NP [VP V].

3. Rezultatív szerkezetek azok a szerkezetek, amelyek az ige által jelölt cselekvés eredményeképpen ábrázolják azt az állapotot, amelyet az NP által jelölt referens elért, pl. a magyarban: *tisztára söpörte a padlót*.

4. Levin és Rappaport Hovav a resultatív szerkezeten kívül a kauzatív alternációval kapcsolatban is igazolja azt a feltevést, hogy mind a hangadást jelölő, mind a mozgásminőséget jelölő igék esetében egy-egy egységes osztály helyett két-két osztállyal kell számolnunk a jelentéskülönbség és a (jelentéskülönbségből következő) szintaktikai különbségek miatt (a részleteket l. az idézett munkában).

5. A szerzők, eredményeiket tágabb keretbe illesztve, az ágentivitás és a telikusság fogalmát is részletesebben megvizsgálják a fenti igeosztályok kapcsán, és kimutatják, hogy az ágens helyett az „okozó” szemantikai szerep az, ami szintaktikailag releváns. (Ezeknek a kérdéseknek a részleteire azonban itt nincs módunk kitérni.)

Források

Az angol nyelvi példák forrása:

Levin, B. & Rappaport Hovav, M. 1996. Lexical Semantics and Syntactic Structure. In: Lappin, S. (ed.) *The Handbook of Contemporary Semantic Theory*. Oxford and Cambridge, Mass.: Blackwell. 487–507.

Irodalom

Apresjan, J. D. 1971. Regular Polysemy. *Linguistics*. 142. 5–32.

Blake, B. J. 1994. *Case*. Cambridge: University Press.

Fillmore, Ch. 1968. The Case for Case In: Bach, E. & Harms. R. T. (eds.) *Universals in Linguistic Theory*. Holt – Rinehart – Winston. 1–88.

Horváth K. & Ladányi M. (szerk.) 1998. *Elemszerkezet és linearitás. A jelentés és szerkezet összefüggése*. Budapest: ELTE BTK Általános és Alkalmazott Nyelvészeti Tanszék.

Kiefer F. 2000. *Jelentélmélet*. Budapest: Corvina.

Kiefer F. & Ladányi M. 2000a. A szóképzés. In: Kiefer F. (szerk.) *Strukturális magyar nyelvtan 3. Morfológia*. Budapest: Akadémiai Kiadó. 137–164.

Kiefer F. & Ladányi M. 2000b. Az igekötőkről. In: Kiefer F. (szerk.) *Strukturális magyar nyelvtan 3. Morfológia*. Budapest: Akadémiai Kiadó. 453–518.

Komlósy A. 1992. Régensek és vonzatok. In: Kiefer F. (szerk.) *Strukturális magyar nyelvtan 1. Mondattan*. Budapest: Akadémiai Kiadó. 299–527.

Komlósy A. 2000. A műveltetés. In: Kiefer F. (szerk.) *Strukturális magyar nyelvtan 3. Morfológia*. Budapest: Akadémiai Kiadó. 215–292.

Ladányi M. 1993. *Jelentés és szerkezet*. Kandidátusi disszertáció. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest. Kézirat.

Levin, B. 1993. *English Verb Classes and Alternations. A Preliminary Investigation*. Chicago and London: The Univ. of Chicago Press.

Levin, B. & Rappaport Hovav, M. 1995. *Unaccusativity at the Syntax – Lexical Semantics Interface*. Cambridge, Mass. and London: The MIT Press.

Levin, B. & Rappaport Hovav, M. 1996. Lexical Semantics and Syntactic Structure. In: Shalom Lappin (ed.) *The Handbook of Contemporary Semantic Theory*. Oxford and Cambridge, Mass.: Blackwell. 487–507.

NYMDK 1985. *Jelentésszerkezet és szintaxis*. A „Nyelvi mozgásformák dialektikája” kutatócsoport munkái 3. Budapest: ELTE BTK Általános és Alkalmazott Nyelvészeti Tanszék.

Talmy, L. 1985. Lexicalization patterns. In: Shopen, T. (ed.) *Language typology and syntactic description III. Grammatical categories and the lexicon*. Cambridge: Cambridge University Press. 57–149.

Zsilka J. 1987. *Tautologikus egységek a nyelvben*. Budapest: Akadémiai Kiadó.

Zsilka J. 1988. *Szintaxis*. Budapest: Tankönyvkiadó.

Types and Reasons of Communicative Failures: A Relevance Theoretical Approach

Livia Ivaskó and Enikő Németh T.

Introduction

In the present paper we have three main aims. First, we intend to present a comprehensive theoretical background for the investigation of the success/unsuccess of verbal communication. This theoretical background is structured primarily on Sperber & Wilson's (1986) relevance theory and our former research on verbal communication (Németh T. 1996, Ivaskó 1997), the unit of pragmatic competence in communicative language use, i.e. the utterance-type and its realization in a concrete situation (Németh T. 1995). Our second aim is to examine some particular communicative failures analysing Hungarian spoken language examples. And third, we attempt to propose a theoretically determined and empirically supported typology, which can have a predictive force for a wide range of possible cases of unsuccessful verbal communication. The organization of our paper is thus as follows. In section 1 we specify the place of ostensive-inferential verbal communication among the forms of human social behaviour and distinguish verbal communication from other verbal interactional forms of language use. In section 2 we characterize successful verbal communication, its processes, the verbal stimulus, and the context. In section 3 we analyze some cases of unsuccessful verbal communication and describe their causes. In section 4 we present a typology of possible communicative failures. Finally, in section 5 we summarize the results and attempt to provide insight into the adaptability of our results.

1. The place of verbal communication among the forms of human social behaviour

The precondition of human social behaviour is the intention an initiator has to establish interpersonal contact with another human being. When the initiator wants to make manifest or more manifest something to the other person, his/her social behavior is an ostensive behavior. It is possible that the initiator does not want to make manifest or more manifest any kind of information to the other person, but he/she may have the intention not to prevent the partner from being informed (Ivaskó 1997: 8-9).

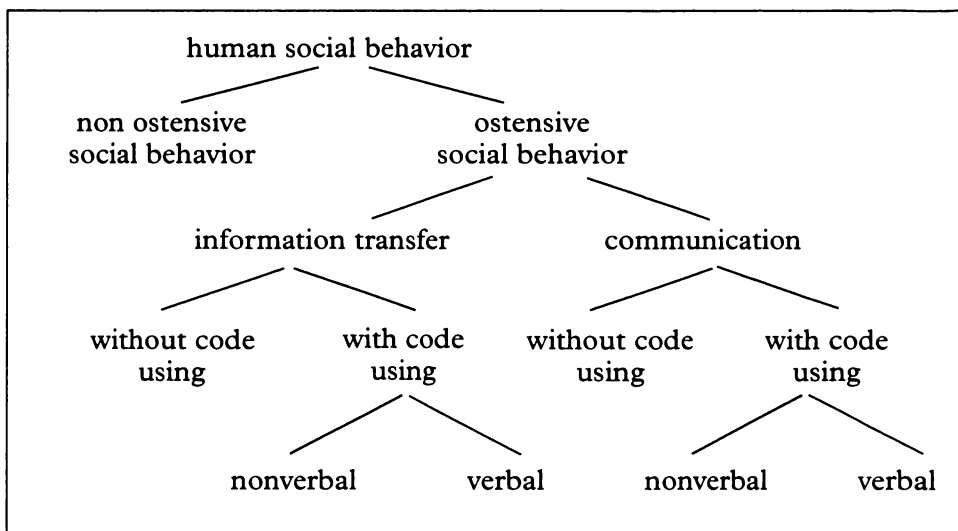
In the case of ostensive social behavior, first of all, the initiator must attract the partner's attention in order for the partner to realize the intentions of the initiator. The intention of making manifest or more manifest a set of assumptions $\{I\}$ is informative intention, and the intention of making

manifest or more manifest that the initiator wants to make manifest or more manifest the set of assumptions {I} is communicative intention (Sperber & Wilson 1986: 56, 61).

When the initiator has only informative intention, his/her behavior is an information transfer. The term information here means not only propositional information, but it can refer to a feeling, a mood, or an attitude. Information transfer can be executed by using a code (a conventional set of signs) or without it, only by ostension. If the signs are elements of a natural language, the code used is a verbal code.

If the initiator's behavior is motivated not only by informative but communicative intention, the social behavior is communication. There are two basic types of communication depending on the stimuli that the partners use in the communication to make manifest their intentions. In the first type of communication the stimuli are elements of a code. The code, which is used can be verbal or nonverbal. In the second type of communication there is no code using, and the initiator wants to make manifest his/her informative intention to the partner only by means of ostensive behavior.

The different types of human social behavior are summarized in the following figure (For more details, see Ivaskó 1997: 8–12.):

2. Successful verbal communication

Verbal communication is one of the forms of ostensive behavior as we have pointed out in the previous section. Therefore it should be possible to apply Sperber & Wilson's definition of ostensive-inferential communication in explaining of verbal communication:

- (1) Ostensive-inferential communication: the communicator produces a stimulus which makes it mutually manifest to communicator and audience that the communicator intends, by means of this stimulus, to make manifest or more manifest to the audience a set of assumptions {I}. (Sperber & Wilson 1986: 63)

The dynamism of the communication – e.g. the procedures occurring in the communicative process, the intentions of the communicator, and the expectations of the partner in utterance after utterance – also has to be considered for a detailed characterization of verbal communication.

Using Sperber & Wilson's definition and considering the dynamism of communication we can describe the verbal communicative process as follows. The speaker who has the informative intention and the communicative intention produces a verbal stimulus called "utterance-token" in order to request the attention of his/her partner and to make him/her manifest or more manifest a set of assumptions {I}. Furthermore, the speaker's informative intention has to be mutually manifest. The production of the utterance-token in the communicative process contains both ostensive and coding procedures.

In order to construct an adequate communicative model we need to know the common substantive features of the utterance-tokens. These features can be formulated by postulating the utterance-types (the units of pragmatic competence), which disregard particular contextual information and consider the categories of communicative interaction. We will define the utterance-type as in (2) (cf. Németh T. 1995: 394, 1996: 17–40):

$$(2) u_t = (\text{ins } (pu, c, p, t))$$

The utterance-type u_t is an inscription *ins* that a person p relates to a pragmatic unit pu at a time t in a context c . The definition in this form is neutral with respect to the production and interpretation of *ins*, it states only that an utterance-type is a product of cognitive and motoric activities. If person p produces the utterance-type, i.e. he/she is the speaker, then u_t is an inscription which the speaker uses as pragmatic unit pu at time t in context c . If person p interprets the inscription produced by the speaker, i.e. he/she is the hearer, then u_t is an inscription which the hearer interprets as pragmatic unit pu at time t in context c .

The utterance-type must be characterized from both the linguistic and the pragmatic points of view. The linguistic description can be given by relating the utterance-types to the well-formed linguistic units of the language, namely, to its sentences. There are two basic classes of utterance-types in this respect: the members of the first class have a complete or an elliptical linguistic structure ls . The members of the second class have no linguistic structure, but consist of only one lexical entry le_{inr} , namely, an

interjection or an idiom-like interjection. The linguistic structure of an inscription, which has a linguistic meaning, is formulated by means of the speaker's coding procedures (in the case of production), or it is related to the inscription by means of the hearer's decoding procedures (in the case of interpretation). The pragmatic description of the utterance-type can be given by defining pragmatic function pf , which the utterance-types have in use with respect to a chosen physical c_{phys} , social c_{soc} and cognitive c_{cog} context. (On the problem of the choice of the context, see Sperber & Wilson 1986: 132–142.)

$$(3) pu = (\{ \begin{array}{c} ls \\ le_{int} \end{array} \}, pf)$$

$$(4) c = (c_{phys}, c_{soc}, c_{cog})$$

The physical context c_{phys} may contain the elements of the particular observable situation and preceding utterance-tokens. The social context c_{soc} may contain the social roles of the communicative partners, the social relations among them, their shared cultural background or cultural differences etc. The cognitive context c_{cog} may contain the speaker's or hearer's assumptions about the physical and social world, as well as the intentions, beliefs, desires, plans, attitudes etc. of the communicative partners.

In communicative language use the pragmatic functions of the utterance-type, which have appropriate values in concrete utterance-tokens of discourse, are the following: the function of literalness f_{lit} , the interpersonal function f_{ip} , the illocutionary function f_{ill} and the attitudinal function f_{att} .

$$(5) pf = (f_{lit}, f_{ip}, f_{ill}, f_{att})$$

In order to summarize the above and collapse (3)-(5) into (2), the utterance-type can be defined as (6):

$$(6) u_t = (\text{ins} (\{ \begin{array}{c} ls \\ le_{int} \end{array} \}, /f_{lit}, f_{ip}, f_{ill}, f_{att}/), (c_{phys}, c_{soc}, c_{cog}), p, t)$$

The speaker produces a verbal stimulus with the above mentioned properties. This inscription modifies the hearer's physical environment to request his/her attention and to ask him/her to interpret the utterance-token. The hearer uses decoding and inferential procedures in the course of the interpretation of utterance-tokens.

The communicator constructing verbal interaction makes an effort to be relevant. To be relevant means that every utterance-token of the actual communicator comes with its own guarantee of relevance (cf. Sperber & Wilson

1986: 155–162). That is, the speaker tries to produce his/her stimuli in such a way that the partner can construct the intended cognitive representations by means of decoding and inferential procedures choosing the right context. The intended cognitive representations have to achieve the greatest effects possible with the least effort.

If the speaker can produce relevant utterance-tokens corresponding to his/her own informative and communicative intentions and the hearer can interpret such inscriptions and can construct relevant cognitive representations which are similar to the representations the speaker wanted him/her to construct, then the communication is successful. If anywhere in this communicative process there is a failure, communication is unsuccessful.

3. Some examples of unsuccessful verbal communication

In this section our goal is to demonstrate how failures in the procedures of verbal communication lead to unsuccessful communication. That is, the unsuccess of verbal communication may be caused by failures in production, on the one hand, (i.e. in requesting attention, in ostension, in coding, and in choosing the right context) and by unsatisfaction of interpretation, on the other hand, (i.e. failures in paying attention, in decoding, in inferential procedures, and in choosing the right context). We will now analyze some cases of unsuccessful verbal communication and discuss the reasons of communicative failure in each case. (The examples below were also analyzed in Ivaskó 1997.)

3.1. Let us consider (7), in which the speaker cannot attract the partners' attention to make manifest some assumptions which he/she considers very important to them.

- (7) The teacher enters the classroom where the children are laughing and having fun, behaving in a very noisy fashion. The teacher starts to speak about the homework for the next day, but no students notice his quiet speech.
- *Ne feledkezzetek el a hatos feladatról!* 'Do not forget about exercise six.'

Without requesting the partners' attention, it is not possible to establish a communicative interaction. So, there is no communication in (7), neither the teacher's informative intentions, nor his/her communicative intentions are fulfilled.

3.2. The verbal communication may fail when the interpersonal function of the speaker's utterance-token is not clear or not unambiguous, because the speaker does not assign the role of the addressee exactly.

- (8) The father and the older children are watching television. Bathing her youngest daughter the mother says:
 – *Valakinek le kellene vinnie a szemetet.* ‘Somebody should take the garbage out.’

Everyone in the family decodes the conventional meaning of the mother’s utterance-token, but nobody accepts the role of the addressee, and, therefore, nobody fulfils the request. Nobody recognizes the mother’s informative intention. So, the mother’s communicative intention is not fulfilled.

3.3. If in the coding the speaker violates rules or principles at the phonological, morphological, syntactic, semantic or pragmatic levels, or if he/she uses his/her language ambiguously, he/she may risk the satisfaction of his/her informative intention, and, therefore, the communication may fail. Consider (9), in which the source of the failure at the phonological level is the wrong choice of the intonation pattern, because the half-falling (floating) intonation in Hungarian marks primarily not a yes-no question, but a declarative utterance (cf. Varga 1985).

- (9) The wife says with half-falling intonation:
 – *Esik az eső?* ‘It is raining?’
 The husband replies:
 – *Jó, akkor esernyőt is viszünk.* ‘O.K. Then let’s take an umbrella with us.’
 The wife corrects her first utterance with falling intonation expressively:
 – *Kérdeztem.* ‘I asked a question.’

Let us consider another case, (10), in which unsuccessful communication results from the violation of semantic/pragmatic rules of answering a question containing the connective *or*, which requires the explicit manifestation of the partner’s intention by means of the repetition of the relevant part of the given question.

- (10) A: – *Bebújsz a kabátodba, vagy inkább a kardigánt hozzam ide?* ‘Are you going to put on your coat or shall I bring your cardigan?’
 B: – *Igen.* ‘Yes.’
 A: – *Mi igen?* ‘Which one?’

The reason of the misunderstanding in (10) is that A cannot recognize B’s intention because of the lack of the repetition of the relevant part of his/her question, i.e. A doesn’t know whether to offer the cardigan or the coat. In (9) and (10) the unfulfilment of the speaker’s informative intention leads to unsuccessful communication.

3.4. In (11) there is a failure in the son's decoding procedures, which yields the unfulfilment of the customer's informative intention.

(11) The son helps his mother to sell flowers in the market.

Customer:

– *Kérnék egy csokor fehér nárciszt.* 'I would like a bunch of white daffodils.'

The son:

– *Tessék, itt van.* 'Here they are.'

The mother to the customer:

– *Sajnálom, a fiam fehér jácintot adott. Összekeverte a neveket. Itt van a csokor nárcisz.* 'Sorry, my son gave you white hyacinths. He confused the names of the flowers. Here is the bunch of daffodils.'

The reason of the misunderstanding in this example is that the son does not decode the noun *nárcisz* fairly, and he orders the wrong meaning to it. Perhaps he confuses the two kinds of flowers because of the phonetic similarity of their names in Hungarian: *nárcisz* and *jácint*.

3.5. In the following two examples the cause of the misunderstanding is the failure to choose the right context. There are two types of unsuccessful communication in this regard. In the first type, the reason of the unsuccess is that the speaker chooses an inadequate context for the production of his/her utterance-token. The inadequacy comes from the speaker's judging incorrectly what context the hearer would choose for the interpretation of the speaker's utterance-token. Consider (12), where two women are having tea:

(12) A: – *Kérsz bele cukrot?* 'Would you like sugar?'

B: – *Nem. Vagyis ez milyen fajta...?* 'No, thanks. But what kind of...?'

A: – *Kockacukor.* 'Lump sugar.'

B: – *Milyen fajta tea? Keserű?* 'What kind of tea is it? Is it black?'

B's question until the interruption concerns only the kind of something and because of the fact that several types of sugar exist, A may think that the question concerns sugar, i.e. that B wants to know what kind of sugar A has. In reality, B wants to ask A what sort of tea this is. The reason of misunderstanding is the difference in A's and B's expectations. To avoid this failure B would have to make manifest that she wants to know what kind of tea this is. But this way, her informative intention could not be fulfilled.

In the second type of unsuccessful communication with respect to the inadequate choice of the context, the failure of communication is the fault

of the hearer. The context chosen by the hearer for the interpretation of the speaker's utterance-token is not proper. Therefore he/she cannot create the relevant cognitive representations the speaker wants him/her to construct. Consider (13):

(13) Doctor:

– *Volt ritmuszavara?* ‘Did you have any heart-beat troubles?’

Patient:

– *Hát ilyen gyors szívdobogásrohamok jöttek rám.* ‘Well, I have had attacks of fast heart-beat.’

Doctor:

– *A gyógyszer mellett?* ‘While you were taking the pills?’

Patient:

– *Nem. Nem.* ‘No. No.’

Doctor:

– *Hát azt kérdezem.* ‘That’s what I meant.’

The doctor's informative intention is not fulfilled, because the patient does not process the question in the context, which was expected by the doctor. Therefore, the patient does not interpret that assumption which the doctor would have liked to make manifest to him/her. What the doctor is asking really is whether the patient has had any heart-beat troubles while taking the pills prescribed by him and not just at any previous time in the patient's life, as the patient thinks. Thus the patient does not interpret the relevant assumption to create his/her answer.

3.6. The informative intention of the speaker cannot be fulfilled if the hearer makes a failure somewhere in his/her inferential procedures either. Depending on the necessity of making inferences, there are two points where the communication may fail. In (14) the cause of the misunderstanding is that the hearer, in interpreting the partner's utterance-token, infers to an assumption, which was not intended by the speaker. That is, the hearer deduces an unintended implicature.

(14) A middle-aged man visits his sister in their native village:

Sister:

– *Képzeld, meghalt a Péter. Az egész focicsapat ott volt a temetésén. A kapus Pali mondta a búcsúztatót a koporsónál.* ‘Imagine, Peter died. The whole football team was there at his funeral. Paul, the goal-keeper delivered the speech.’

Brother:

– *Biztos nem bírta érthetően végigmondani.* ‘I bet he could not deliver it clearly.’

Sister:

– *Miért mondd ezt, nem is ismered!* ‘Why are you saying this? You do not even know him.’

Brother:

– *Nem. De te mondtad, hogy kapus.* ‘No. But you said that he is a goal-keeper.’

The brother’s fault in (14) is that he uses heuristics, namely, frequency heuristics with respect to the possible negative properties of football players, especially goal-keepers, in the course of interpretation of his sister’s second utterance-token. Using this frequency heuristics, he deduces the implicature, that Paul, the goal-keeper could not have delivered the speech clearly. But the sister does not want to make manifest such an assumption to his brother. So, the sister’s informative intention is not fulfilled, because the brother processed more assumptions than it is intended by the sister.

The second type of errors in hearer’s inferential procedures is when the hearer does not infer an assumption intended by the speaker. That is, the hearer does not deduce the intended implicature, and this error leads to the unfulfilment of the speaker’s informative intention. Consider (15):

(15) Two young mothers walking with their children meet in the street.

First mother:

– *Nézd, milyen szép kis ruhát vettem.* ‘Look at this nice dress that I bought.’

Second mother:

– *Az igen! Mennyibe került?* ‘Very nice. How much did it cost?’

First mother:

– *A piacon vettem.* ‘I bought it at the market.’

Second mother:

– *Hm?* ‘Hm?’

The second mother does not deduce the implicature, namely, that the dress bought by the first mother at the market is a cheap one. The second mother only decodes the utterance-token *A piacon vettem* ‘I bought it at the market’ which does not contain any information about the price of the dress, which is the cause of the misunderstanding. The relevance of the first mother’s answer is not realized until one infers the intended implicature. To deduce this assumption the second mother could have used the encyclopaedic knowledge about prices of dresses, i.e. that dresses are cheaper at the market than in shops in Hungary.

The spoken Hungarian examples analyzed above, which, naturally, do not cover the entire wide range of the possible cases of unsuccessful communication, underpin the validity of the theoretical background presented in the first two sections. Furthermore, the empirical material illustrates adequately that the failures in verbal communicative interaction correlate

with the possibilities predicted by our model of verbal communication. So, this model can serve as a basis for creating a typology of unsuccessful verbal communication.

4. A typology of cases of unsuccessful verbal communication

If the speaker cannot produce a relevant utterance-token corresponding to his/her informative and communicative intentions, or if the hearer cannot create a relevant cognitive representation which the speaker wanted him/her to create, the communication cannot be successful. So, it can be claimed that if the informative intention, the communicative intention or both intentions are not fulfilled, communication is unsuccessful.

4.1. Neither the informative nor the communicative intention are fulfilled

4.1.1. Failure in requesting attention

The first action of a speaker in establishing a verbal communicative interaction is the requesting of the potential hearer(s)' attention. As we pointed out in (7), if the speaker does not attract the attention of the potential hearer(s), communication fails.

4.1.2. Failure in paying attention

The first action of a hearer in accepting an invitation to take part in a verbal communicative interaction is to pay attention to the speaker. If a potential hearer does not pay any attention to the speaker in spite of the fact that the speaker has produced an adequate act in order to attract the hearer's attention, communication is unsuccessful. Let us imagine a situation at a railway station, when a passenger wants to find out why the train, which he/she wants to board is late. He/she asks another passenger nearby, but this passenger does not react and pays no attention to the speaker: he/she is deaf.

4.2. The informative intention is not fulfilled

4.2.1. The informative intention is not fulfilled because of the speaker's fault

4.2.1.1. The ostension is not adequate

As we saw in (8), if a speaker cannot manifest those parts of information which he/she wants to make manifest to the hearer by means of his/her own ostensive behavior, communication is unsuccessful.

4.2.1.2. A failure in coding procedures occurs

If in the coding phase the speaker violates rules or principles of the language he/she uses in the actual verbal communication, the communication is unsuccessful. This type of failure was illustrated in (9) and (10).

4.2.1.3. The choice of the context is not proper

Any error in choosing a proper context for the production of an intended relevant utterance-token may lead to the unfulfillment of the informative intention and, through this, to the unsuccess of the communication. Such a case was presented in (12).

4.2.2. The informative intention is not fulfilled because of the hearer's fault

4.2.2.1. There is a failure in decoding procedures

The main part of the assumptions which the speaker would make manifest or more manifest to the hearer is received by the hearer in the course of decoding procedures. It can be the case, that the hearer makes some error in decoding procedures, as was demonstrated in (11). These errors in decoding may cause the unsuccess of verbal communication.

4.2.2.2. There is a failure in inferential procedures

The analyses of (14) and (15) demonstrate clearly how disorders at different points of inferential procedures lead to the unsuccess of verbal communication. This kind of unsuccessful communication occurs very frequently. The information which can be only inferrable (i.e. implicatures) may disappear because of the faults in inferential procedures.

4.2.2.3. The choice of the context is not proper

If the hearer cannot choose the adequate context for the interpretation of the verbal stimulus, he/she cannot construct the cognitive representations intended by the speaker. So, the speaker's informative intention is not fulfilled, as in (13).

4.3. The communicative intention is not fulfilled

4.3.1. The communicative intention is not fulfilled because of the speaker's fault

4.3.1.1. The ostension is not adequate

Communicative intention means that the speaker wants to make mutually manifest his/her informative intention. If he/she does not accomplish his/her ostensive behavior satisfactorily, e.g. he/she does not assign the role of the addressee to someone, communication is unsuccessful.

4.3.1.2. There is a failure in coding procedures

There are situations when the speaker wants to make mutually manifest his/her informative intention by using elements of the verbal code that explicitly demonstrate the informative intention, e. g. some forms of addressing, second person pronouns, or performative verbs. If he/she makes a coding error with respect to these elements, communication is unsuccessful.

4.3.1.3. The choice of the context is not proper

If the speaker does not choose the right context for his/her ostensive behavior to make the informative intention mutually manifest, communication fails.

4.3.2. The communicative intention is not fulfilled because of the hearer's fault

4.3.2.1. There is a failure in decoding procedures

If the speaker uses the elements of the verbal code to make mutually manifest the informative intention in order to be sure that his/her communicative intention is fulfilled, but the hearer makes an error in decoding these linguistically realized elements, communication is unsuccessful.

4.3.2.2. There is a failure in inferential procedures

In the situations when there are several potential addressees and the speaker does not explicitly choose the actual addressee, it may occur that none of the potential addressees infers the speaker's informative intention. Therefore, nobody accepts the role of the addressee as in (8), and communication is unsuccessful.

4.3.2.3. The choice of the context is not proper

It may also happen that the hearer does not realize the speaker's informative intention because of the wrong choice of the context for the interpretation (i.e. the speaker's communicative intention could not be fulfilled), so communication is unsuccessful.

5. Conclusion and future directions

The findings of our research are the following: (1) We can explain verbal communicative failures on the basis of our model of verbal communication presented in sections 1 and 2 of this paper. (2) We have demonstrated how this theoretical framework can be used in recovering the reasons for unsuccessful verbal communication. And (3), relying on the theoretical background and the empirical analyses, we have constructed a typology, which can have predictive force for a wide range of possible cases of unsuccessful communication.

Tasks for the future may include adapting these results in education, language teaching, manager training, and investigating the strategies for avoiding communicative failures.

References

- Ivaskó L. 1997. *A sikertelen kommunikáció relevanciaelméleti megközelítése* [Unsuccessful communication: a relevance theoretical approach]. Szeged. Ms.
- Németh T. E. 1995. On the role of pragmatic connectives in Hungarian spoken discourses. In: Wirwik, B. & Tanskanen, S-K. & Hiltunen, R. (eds.), *Organization in discourse*. Turku: University of Turku, 393-402.
- Németh T. E. 1996. *A szóbeli diskurzusok megnyilatkozáspéldányokra tagolása* [Segmentation of spoken discourses into utterance-tokens]. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Sperber, D. & Wilson, D. 1986. *Relevance: Communication and cognition*. Oxford: Blackwell.
- Varga L. 1985. Intonation in the Hungarian sentence. In Kenesei I. (ed.), *Approaches to Hungarian I: Data and descriptions*. Szeged: JATE, 205-224.

Egynyelvűség és többnyelvűség, interkulturalitás és multikulturalitás*

Knipf Erzsébet – Komlói László Imre

“One of the most crucial issues of macropragmatics is the administration of the ownership of cultural goods. Whose language are we speaking, when we use ‘our’ language?”

Jacob L. Mey (1993: 228)

„In der Deutschschweiz sind Leute aus Deutschland fremde Fremde, in Süddeutschland sind Leute aus der Deutschschweiz eigene Fremde. Immigrierte Deutsche möchten gern für deutschschweizerische Einheimische gehalten werden; für Deutschschweizerinnen und Deutschschweizer ist es ein regelrechter Alpdruck für Einheimische „Schwaben“ gehalten zu werden.“

Erika Werlen (1998: 204)

1. Előzmények

Statisztikai adatok szerint a világ lakosságának több mint 70 százaléka többnyelvű, ami azt jelenti, hogy a többnyelvű egyének az anyanyelvük mellett otthonosan mozognak és kommunikálnak még más nyelveken is, többnyire a velük együtt élő, más anyanyelvű és más kultúrájú egyékekkel, csoportokkal és nyelvközösségekkel. Mentalitásukban tehát befogadják és elfogadják a másik nyelvet vagy nyelveket, a más kultúrákat és a más mentalitásokat.

2000 decemberében alakult Mannheimben az a munkacsoport, amely 2001. október 25–27 között Firenzében, az Accademia della Cruscán (amely az európai nyelvi akadémiák „anyjának” számít) ült össze abból a célból, hogy javaslatokat fogalmazzon meg az európai nemzeti nyelvek és a többnyelvű Európa nyelvi jövőjére vonatkozóan. A javaslatok a maastrichti és az amsterdami szerződések alapelveire támaszkodva az Európai Unió többnyelvűségének és kulturális sokszínűségének fejlesztését szorgalmazzák.

A tíz javaslat közül a Magyarország előtt álló feladatokra való tekintettel csupán egy javaslatot emelnénk ki, amely a nyelvtervezés hazai alakításában semmiképpen nem hagyható figyelmen kívül. A 3. számú javaslat szerint:

* A nyelvi kultúra, a többnyelvűség, az interkulturalitás és a kulturális narratívák problematikáját tárgyalja a szerzőpár egy korábbi tanulmánya (Knipf és Komlói 2001). E kérdéskörnek még más, további szempontjait, összefüggéseit és állandóan módosuló hangsúlyait is érzékeltetni kívánja a jelen tanulmány.

Az európai többnyelvűség fenntartásában az idegennyelv-oktatásra fontos szerep hárul. Az idegen nyelvek oktatásának legkésőbb az általános iskolában el kell kezdődnie, a közös európai minőségi mércéknek megfelelően. Az idegennyelv-oktatás célja két európai idegen nyelven való írásos és szóbeli cselekvőképesség elsajátítása, valamint további nyelveken az értés- és olvasáskészségek kifejlesztése. Cél továbbá a szomszédos országok nyelveinek megismertetése, közvetítése. (*Sprachreport* 2002/1: 17–18)

Az előzményeket és a tendenciákat figyelembe véve várható, hogy az elkövetkezendő évtizedben nagy változás áll be az európai országok kommunikációs kultúrájában, amely maga után vonja többek között az oktatási rendszerekre háruló speciális idegennyelv-oktatási feladatok kijelölését és megvalósítását. Ezekhez az európai fejleményekhez kapcsolódva szeretnénk a következőkben néhány alapfogalmat megvizsgálni és azok használatával, illetve változó jelentésével kapcsolatosan állást foglalni.

2. Nyelvi szocializáció és társas szocializáció

A nyelvi cselekvés és társas cselekvés fogalmainak megkülönböztetése módszertani szempontból indokolt, gyakorlatilag azonban a két jelenség olyan mértékű interdependenciát mutat, hogy tanulmányunkban közös tárgyalásukat javasoljuk. Az egyén nyelvtudásának, nyelvi viselkedésének fejlődése szorosan összefügg világtudásának, szociális környezetének és társas-interaktív képességeinek fejlődésével.

Az egyén szocializációja és identitásának kialakulása általában *meghatározó nyelvi és szociális közegben* zajlik. A társas interakció elsajátítása révén jellegzetes kulturális mintázatokat tesz magáévá, függetlenül attól, hogy homogén vagy heterogén nyelvi-kulturális közegben történik a szocializációja, illetve, hogy egy- vagy többnyelvű közösségben szocializálódik.

Az egyén interaktív, sokszor konfrontatív, érdekérvényesítő viselkedése alapvetően *adaptív jellegű*, hiszen a társas megismerés során kialakuló nyelvi és kommunikatív kompetencia kontextus-érzékenységet és szituált nyelvhasználati képességet von maga után. Ez az egynyelvűségnek éppen úgy jellemzője, mint a többnyelvűségnek (vö. Klein 1987, Komlósi 1997 és Thomas 1995 munkáival).

A nyelvi és kommunikatív kompetencia kifejlődése tehát *univerzális kommunikációs készségek* jelenlétét feltételezi. Ugyanakkor egy adott nyelvközösség sajátos, *nyelv- és kultúraspecifikus nyelvi viselkedésmódokkal* is rendelkezik, s azokat adja tovább a közösség újabb tagjainak. Ezek a sajátosságok a nyelvi leírás és a nyelv működés teljes skáláján tetten érhetők, legyenek azok a hangképzés, a prozódia és intonáció, a lexika, a szó- és mondat szerkesztés, vagy akár a nyelvi kifejezések jelentésszerkezetének, a konceptuális struktúráknak vagy a kifejezések használati feltételeinek területén jelentkező nyelvi jelenségek.

Tanulmányunkban egy látszólag triviális *hipotézist fogalmazzunk meg*, miszerint szoros összefüggés található az egynyelvűség és az interkulturalitás között egyfelől, valamint a többnyelvűség és multikulturalitás között másfelől. A párok elemei közötti összefüggés *a mentális tartalmak kommunikálhatóságának típusaira* utal, amelyeknek lényeges kommunikációelméleti következményei vannak.

A következőkben részletesebben fejtünk ki két, a nyelv és közösség összefüggésében megmutatkozó jelenséget: (i) a *nyelvközösség* és (ii) a *közösségi nyelvek* fogalmakat. Ezt követően tárgyaljuk a kultúrák, ill. a szubkultúrák találkozásának lehetséges következményeit:

- (i) a felszínes, egymásról bár tudomást vevő, de mélyebben nem integrálódó, nem involválódó, szintézisre nem törekvő „egymás mellett élés”, amelyet az *interkulturalitás* fogalom fed le leginkább, valamint
- (ii) a szervesen együttműködő, integrált, szintetizált és empatikus együttműködést megvalósító együttélés, amelyet a *multikulturalitás* fogalma közelít meg a legjobban.

A dolgozat befejező részében *a nyelvi kultúra értelmezési határaitól* ejtünk szót, ahol is a *kulturális narratíva* fogalmát vezetjük be és elemizzük megkülönböztethető változatai alapján. Elemzésünkkel a szociális interakciót lehetővé tevő nyelvi- és kulturális rendszerlemek beépülésére és működésére vonatkozó kiinduló hipotézisünk helyességét szándékozunk igazolni.

3. Nyelvközösségek és közösségi nyelvek

Mind a nyelvi kultúra, mind pedig az általánosabb szocializációs funkciókkal rendelkező tárgyi és szellemi kultúra alapja az a közösség, amelyben a generációk egymás mellett élése és együttműködése során a közösségi kultúra elemei újratermelődnek, átadódnak, adaptálódnak és módosulnak. A társas cselekvések kultúrák által szabályozott rendszere szervesen kapcsolódik a szimbolikus nyelvi cselekvések rendszeréhez – *a természetes nyelv közösségi használatához*. Ezért alapvető a kommunikáció- és kultúraelméletek szempontjából *a nyelvközösség szerepe*. A nyelvközösségek olyan természetes módon kialakuló közösségek, amelyeket egy adott nyelv és annak nyelvi közege, nyelvi kultúrája és nyelvileg megfogalmazódó normái, értékei, hagyományos kultúraspecifikus, a nyelvközösség tagja számára identitásformáló kulturális narratívái tartanak egybe. A nyelvközösségben megy végbe az elsődleges nyelvi szocializáció, ez a közeg ad teret a társas megismerésnek, szolgáltatót a nyelven, mint szimbolikus cselekvéskereten keresztül olyan nyelvi viselkedésmintázatokat, szociálisan kialakított és elfogadott viselkedési formákat, amelyek segítségével a nyelvközösség a saját értékeinek fenntartását és közvetítését valósítja meg. A nyelvközösség nyelvi- és kulturális kohézióra épül, amelynek formális (pl. dialektális nyelvhasználat) és szimbolikus (pl. népviselet, mítoszok, történeti emlékek és kulturális narratívák) építőkövei

vannak. A nyelvközösség létezhet nemzeti határok által védett kereteken belül, de természetesen kisebbségben, vagy akár elszigetelt diaszpórákban is. A többségi és kisebbségi nyelvek helyzetére, s az ezekkel szorosan összefüggő nyelvi jogok kérdésére vonatkozóan a közelmúltban számos figyelemre méltó kutatás folyt, amelyek eredményei az utóbbi években láttak napvilágot (Hinderling & Eichinger 1996, Cholnoky 1999, 2000, Sisák 2001).

Egy nyelvközösség szerveződésében nyilvánvalóan fontos szerepe van a szociális interakció közegeként kiformált és használt nyelvnek. *A közösségi nyelv* plasztikus, a társas viszonyoknak és a társadalmi igényeknek megfelelően adaptálódó reprezentációs jelrendszer, amely egy „tényleges” társas valóság megteremtéséért felelős. A nyelviség, – tehát alapmegjelenési formájában az „egynyelvűség” és az „egy nyelven beszélés”, – nem csak egy absztrakt jelrendszer technikai szempontú elsajátítását és annak szabálykövető használati kompetenciáját jelenti, hanem emellett a társas interakcióban kialakított közösségi jelentések, jelentéssel bíró cselekvések, valamint intencionális mentális tartalmak reprezentálásának képességét is feltételezi.

Egy adott nyelvi kultúrának teljes jogú tagja tehát a nyelvközösségben használt kulturális narratívák kompetens alkalmazója, ezáltal ő maga is a társas valóság aktív alakítója, formálója. Ez a társas valóság bizonytalan, nem statikus és soha sem végleges, mert a folyamatos jelentésaktusok nem engedik nyugvópontra jutni. Sokszor nehezen körvonalazható, hiszen gyakran átfedések vannak a jelentéshatárok között. Ez a valóság egy nyitott és dinamikus értelmezési rendszer, amely ezáltal nagymértékben sérülékeny is. A modern kommunikációelméleti, nyelv- és narratív pszichológiai, valamint pragmatikai kutatások eredményei alapján a nyelv, a nyelvi kultúra és a társas valóság kapcsolatát illetően egy, a fenti megfogalmazásokkal egybehangzó, kognitív magyarázatú, integrált konstruktivista nézőpont látszik kialakulni (ld. pl. Griffin 2001, Rosengren 2000, Bruner 1990, Thomas 1995, Wode 1993, Mey 1993 munkáit).

Az azonosítható, tehát sajátos arculattal rendelkező nyelvközösségekben szocializálódott és az azokba tartozó egyének azonban más „kulturális közegekbe” is bekerülhetnek életük során és munkájuk kapcsán. A szóban forgó közegek lehetnek *más nyelvközösségek* (pl. multikulturális vagy vegyes házasság, migráció), *más szubkultúrák* (pl. különböző társadalmi rétegek, különböző vallási közösségek), *más szakmai kultúrák* (pl. multidiszciplináris munkahely), *más nemzeti kultúrák* (pl. a turizmus interkulturális kontextusai vagy a munkavállalás interkulturális/multikulturális kontextusai), *más nemzetközi kultúrák* (pl. eurokraták az EU gépezetben, multinacionális vállalatok szervezeti kultúrái), vagy *ezek tetszés szerinti kevert változatai* (pl. egy burgenlandi katolikus magyar anyanyelvű és egy máramarosi orthodox zsidó származású román anyanyelvű házassága, egy magyarországi magyar anyanyelvű és egy háromszéki magyar anyanyelvű román állampolgár házassága, egy brazil-magyar kétnyelvű üzletember és egy kárpátaljai ukrán-magyar kétnyelvű üzletember munkakapcsolata, egy baszk kisebbségi spanyol állampolgárnak

és egy finn állampolgárnak a brüsszeli EU-adminisztrációban történő munkahelyi együttműködése, stb.).

Nyilvánvaló, hogy nagyon sokféle nyelvi és kulturális norma ütközéséről, illetve összeillesztéséről kell ezekben az esetekben gondoskodni. A fenti példákkal megjelölt kontextusokban valamilyen közös nyelv használata mellett fognak „dönteni” a résztvevők. Ezeknek a „választott” nyelveknek a körére utalnánk most a *közösségi nyelvek* kifejezéssel. Véleményünk szerint a *közösségi nyelvek* fogalom alapját az a közös nyelvhasználatra vonatkozó, nemzetközi konszenzussal kialakított gyakorlat biztosítja, amelynek során *bizonyos nyelvek közvetítő nyelveként lépnek elő* (ld. a „lingua franca” kifejezést). Az adott nyelvet a nemzetközi, illetve nemzetek közötti kommunikáció segéd-eszközeként kezelik a résztvevők. Nem csak a nemzetek fölött működő nemzetközi politikának, kereskedelemnek, divatnak, stb. van *kialakult közvetítő nyelve*, hanem a nemzetközi szervezeteknek, tudományos és egyéb társaságoknak is kialakul a *megállapodott közös nyelve*.

A megállapodáson nyugvó közös közvetítő nyelvek kapcsán természetesen merülnek fel a nyelvi sovinizmusra/imperializmusra, a politikai, gazdasági és kulturális dominanciára és általánosan az egyenlő részvételi esély megteremtésére vonatkozó kérdéseink és fenntartásaink. Bármennyire is alapvető fontosságúak ezek a kérdések az egyéni és közösségi méltóság megteremtésének, megtartásának és biztosításának szempontjából, a jelen tanulmányban ennek tárgyalására nem térhetünk ki.

4. Interkulturalitás és multikulturalitás

Említettük fentebb, hogy egy adott nyelvközösségben elsajátított nyelvi kultúra az, amely a „nyelviség”, azaz az „egynyelvűség” alapkritériumait biztosítja és szolgáltatja a beszélő számára. Ezzel teljes világra tesz szert az egyén. Intuitíve erre az állapotra szoktunk utalni az anyanyelvi kompetencia meglétével. Ezt a *nyelvi-kulturális világot* összemérheti, összehasonlíthatja más nyelvi-kulturális világokkal és ezt különböző mélységekbe hatolva teheti meg. Beszélhet több nyelvet egy ember, lehet járatos több kultúrában is és ezeket a tapasztalatokat, tudástartalmakat integrálhatja is tudatában.

A jelen tanulmány terminológiai konvenciójaként megelégszünk azzal, hogy az *interkulturális* jelzővel lássuk el azokat a kommunikációs jelenségeket, amelyek a más kultúrák sajátosságairól bár tudomást vevő, de mélyebben nem involválódó, szintézisre nem törekvő *tapasztalati élményekhez vezetnek*.

Ezzel szemben, tételezve a kínálkozó különbségtételt, a *multikulturális* jelzővel látjuk el azokat a kommunikációs jelenségeket, amelyek a más kultúrákkal szervesen együttműködő, integrált, szintetizált és empatikus társas világ alkotást valósítanak meg és *reflektív élményekhez vezetnek* a résztvevő egyének számára.

A megkülönböztetett két kategória között az átmenet nem teljesen egyértelmű, formális kritériumokat meghatározni nemigen lehet. Ugyanakkor

a fenti gondolatmenetek alapján amellezt érvelünk, hogy az általunk értelmezett „egynyelvűség”, a maga integritásának és inherens világ-teljességének betudhatóan, hivatott az interkulturális összehasonlíthatóság megvalósítására. A mai nemzetközivé vált kommunikációban az interkulturális kommunikáció egy igen hasznos, megbízható és felelősségteljes közösségi cselekvésforma. A nemzetközi együttműködések alapját képezik ezek a kommunikációs készségek, amellyel a különböző nyelvi-, etnikai-, politikai-, kulturális-, gazdasági- és egyéb közösségek között átívelő, a konszenzuson és megértésen alapuló együttműködésnek szilárd alapjait fektethetjük le.

A többnyelvűségi állapot eléréséhez ennél sokkal több kell. Ezt már nem csak egy effektív idegennyelv-oktatás keretében elsajátított kommunikációs technikával érhetjük el, hanem egy integrált és empatikus társas világ alkotás megvalósításával. Ez az állapot a kulturális különbözőségek kritikus és dialektikus, azaz interaktív-argumentatív párbeszéd során kialakult szintézisét igényli, amelyet csak inherensen multikulturális közeg tud biztosítani. (Az amerikai közép- és felsőoktatás központi szerepet szán annak például, hogy a multikulturális kommunikáció osztályokba szervezve kerüljön előtérbe, főleg a kritikai gondolkodás retorikai és érvelő-vitázó technikáinak fejlesztése révén. Kiváló és irányadó gyakorlati munkaanyag Barnet and Bedau 1993-as könyve.)

A fenti megkülönböztetések szellemében mondhatjuk, hogy az ún. *nemzetközi kommunikáció* (amelybe a nemzetek feletti és nemzetek közötti érintkezések széles skálája tartozik) interkulturális jellemzőkkel rendelkezik, ahol a kiválasztott közvetítő nyelvek alkalmazására a kialakult erőviszonyok, hagyományok, gyakorlatok, megállapodások szerint kerül sor. Ugyanakkor a nyelv- és kultúrák között kialakulnak az integrált kommunikációnak olyan mélységei is, amelyben a nyelvi kultúrák integrálódása egyértelműen multikulturális jellemzőkkel rendelkezik.

5. A nyelvi kultúra értelmezési határai: kulturális narratívák és tudományos narratívák

Az alábbiakban a *nyelvi kultúra* fogalmát egyrészt mint általános kulturális, másrészt mint speciális tudományos értéket szándékozunk vizsgálatunk tárgyává tenni. A természetes nyelvvel és annak hordozó közegeivel többféle szinten, különböző mélységekben találkozunk élete során az ember. Az első nyelv elsajátítás a nyelvközösségben való megjelenéssel, részvétellel kezdődik, gyakorlatilag a születéssel egy időben. Az evolúció során szelektív előnyöket magában hordozó természetes nyelv mind a nyelvközösség egésze, mind pedig az egyén számára sajátos többlet lehetőségeket jelent. A társas megismerés egyik elengedhetetlen eszköze a nyelvhasználat és a reflektív együttgondolkodás. A társas viszonyok és a közösségi viselkedés szabályozása, a társadalmi hierarchiák beépülése, a kooperatív társas cselekvés normáinak internalizálása mind a nyelv segítségével valósul meg. Az észlelés- és tudás-

közösségben interaktív módon részt vevő egyének a természetes nyelvi kompetenciájukra építve fejlesztik tovább kommunikatív kompetenciájukat.

Mindinkább gyakoribbá válik a föld lakosai körében, hogy a fiatal egyedek már a szocializációs folyamat legelején kétnyelvű, illetve a világgalotás szempontjából inherensen multikulturális közegben találják magukat, amelybe természetes módon nőnek bele. Személyiségfejlődésük során mind a pszichés-érzelmi, mind pedig a kognitív-megismerő funkciók két, egymástól sok tekintetben különböző nyelvi-fogalmi rendszer észlelése, internalizálása és alkalmazása révén alakulnak ki. A nyelvvelsajátítás azonban ekkor is szabályszerű: fajunkra jellemzően a grammatikai szabályoknak már korai életkorban szinte hibátlan elsajátítása és alkalmazása figyelhető meg. A fogalmi struktúrák nyelvspecifikus szegmensei a grammatikai internalizációval karöltve kerülnek elsajátításra, a kultúraspecifikus szegmensek pedig a kommunikatív kompetenciák elmélyülésével gyakorlatilag párhuzamosan és folyamatosan internalizálódnak.

A természetes nyelvvel formális iskoláztatásunk során is találkozunk. A nyelvnek, mint az emberi gondolkodás közvetlen hordozójának szerkezeti és funkcionális leírását szinte minden oktatási rendszer célul tűzi ki. A nyelvleírás metanyelvi kategóriáinak meghatározására, valamint a nyelvi struktúrák rendszerbe illesztése a nyelv tudományos leírásának ismert törekvései. Ugyanakkor a szaktudományok sem tudják megkerülni a nyelvi problémákat: a tudományos leírások tárgyát képező jelenségek (entitások, tulajdonságok, relációk, események és folyamatok) maguk is a nyelvi-fogalmi kategorizáció leírhatósági kritériumainak és korlátainak függvényeként jelennek meg a megismerő ágensek számára.

A állandó agyműködés következménye az elme megszakítás nélküli aktivitása, amelynek egyik megjelenítődése *mentális narratív fragmentumok szünet nélküli szövése*. Ezek a mentális nyelvi képződmények parazita módjára telepednek meg az elmében, állandó jelenlétükkel és aktivitásukkal elkerülhetetlenül magukra vonva az egyén figyelmét, mentális összpontosítását, kikényszerítve az egyén figyelemirányultságát és állandó újraszerkesztési magatartását. Fontos szerephez jut itt az énkép és énazonosítás, a biográfikus emlékezet, a mentális struktúrák származástörténete és előhívhatósága, a szemi-produktív nyelvi fragmentumok, mint a klisék, fordulatok, idiómák, metaforák, mémek meghatározó jelenléte, a koherenciateremtés és természetesen a beszédpartnereknek tulajdonított mentális állapotok (intencionális állapotok, mint pl. vélekedés-, hit-, szándék-, vágyállapotok) tartalma. (Az elme ilyen irányú leterheltségének izgalmas leírását találhatjuk Blackmore 1999-ben, amely a mentális narratívákról szerzett ismereteinket is hasznosan szintetizálja.)

A „nyelvi fordulat” a nyelvtudomány elsődleges vizsgálati tárgyát, a természetes nyelvet magát is, mint a tudományos megismerés szempontjából meghatározandó jelenséget és problémakört definiálta, valamint a nyelvtudomány célrendszerét is alapvetően átformálta. Ezek után a feladat az, hogy világos és konstruktív módon vázoljuk fel a nyelvtudomány diszcipli-

náris határvonalait. Azt kell megkísérelnünk, hogy a természetes nyelv jelensége teljes mivoltának és természetének tudományos megalapozottságában maradjon nyelvészeti kutatásunk tárgya. A nyelvi jelenség vizsgálatához egyaránt hozzátartozik az elme információ-feldolgozó, szimbólum-manipuláló, neurálisan lekövetelt mechanizmusainak, a nyelvi tudás moduláris elrendezettségű specializálódásának, a kompozicionális és társas-konstruktív jelentésszerkezeteknek, valamint a beszédhelyzet-érzékeny, kontextusfüggő jelentéseknek figyelembe vétele. Ehhez szükséges, hogy egy sajátosan nyelvészeti természetű beszédmódnak és ezen belül a nyelvészeti megállapításoknak a nyelv kutatását érintő diszciplínák között biztosított helye legyen.

A szakzsargonok kérdésköréhez kapcsolódóan kézenfekvő a tudományos metaforák kérdésének tárgyalása. A metaforák alkalmazása a mindennapi beszédben, a sajtó nyelvében vagy az idegennyelv-oktatásban lehetőséget nyújt arra, hogy egy empirikusan közvetlenül nem bizonyítható folyamat vagy jelenség viselkedésének és tulajdonságainak jellemzését analógiás megközelítéssel érzékelhetővé tegyük. Ilyen szempontból a tudományos metaforák hasznosak, mert komoly láttató erővel rendelkeznek. Ugyanakkor nem kézenfekvő az, hogy a metaforát alkalmazó kutató az általa leírt jelenség szemléleti újdonságát is át tudja ezáltal adni. Ez az átadás pedig nagyon sokszor nem a hasonszórú kutatóközösség tagjait érinti: ellenkezőleg, a határ- és társ-tudományok művelőinek kell az újfajta szemléletekkel megismerkedniük, azokat saját gondolkodásukba integrálniuk. Ezen a területen szinte triviális, de mindenképpen a legnyilvánvalóbb a természettudományos diszciplínák és a humán tudományok közötti átcsatolás és hidverés igénye, egy tudományos beszédmód, a tudományos ismereteinkkel és szemléletmódunkkal összhangban álló ún. *kulturális narratívumok* kialakítása és befogadása.

Gyakorlatilag ez fogalmazódik meg a *harmadik kultúra* térhódításában (Brockman 1995). Szerephez jut a multidiszciplinaritás, amely már nem annyira a társadalmi (vagy éppenséggel egy zártabb tudományos táboron belüli) diskurzus fontosságát, hanem inkább egy szemléletátadó, egymás részeredményeinek leírásváltozataira érzékeny, közös, integráló tudományos narratívába történő ismeretintegrációt helyez előtérbe. Szemléletváltásról és egyben szemléletformálásról van itt szó: az ember megismerő folyamatait természettudományos logikával és módszerekkel leíró megközelítések szak-tudományos eredményeinek és kutatási szemléletmódjának elterjesztése elkerülhetetlenné vált. A tudományos metaforák csak akkor fogadhatók el az *integrált tudományos narratíva* szempontjából, ha azok a szakspecifikus kutatások alapvető leírási paradigmáival összhangba hozhatók és ugyanakkor a fizikális leírási szintekre ráépülő modell-leírások nyelvhasználatából konszenzuálisan kialakult, általánosan elfogadott alapkultúra szerves részeivé válnak. Az integrált tudományos diskurzushoz meg kell tanulnunk azokat a leírási változatokat, amelyeket az adott problématerületek saját fogalmi rendszereik okán hívtak életre és tartanak fenn.

Véleményünk szerint az integrált tudományos narratívák a kulturális narratívák egy speciális válfaját képezik. Míg az integrált tudományos narratív-

vák a multidiszciplinaritást követelik meg, addig a kulturális narratívák az interkulturalitás jelenségével összhangban, annak hatásaival kibővített diszkurzus formáknak tekinthetők. A kultúraközi érintkezések alapja a többnyelvűség és a multikulturalitás. A nyelv és kultúra közel sem azonos jelentésű fogalmak, jóllehet nagyon közeli keresztdefiníciók kötik őket össze. A nyelvi struktúrából származtatható jelentések, a beszédhelyzetben kialakított és megszerkesztett jelentések, valamint a kulturális kontextusban kialakított jelentések egymással interaktív viszonyban állnak. A kulturális narratívák nem csak nyelvspecifikus jegyekre érzékenyek, hanem jelentős mértékű kontextus-érzékenységet is mutatnak. Ezen a szinten beszélhetünk tehát a nyelvi kultúrának és az általános kulturális jegyeknek az összehangoltságáról.

Fentebbi elemzésünkre visszautalva megfogalmazásunkat megerősítjük, de egyúttal pontosítjuk is, miszerint a nyelvközösségek olyan természetes képződmények, amelyeket mind sajátos nyelvi kultúrák, mind pedig sajátos kulturális narratívák egyaránt jellemeznek. Egy nyelvközösség mindkét konstituáló eleme szempontjából homogénnek tekinthető. A modern kommunikációs és politikai szervezethez korszakában azonban természetes képződmény, illetve jelenség a közösségi nyelv is. A fenti elemzésünkkel egybehangzóan figyelembe kell venni, hogy olyan önkéntes szerveződési formák jelennek meg a nemzetközi és kultúraközi együttműködés és kommunikáció során, amelyeket nem a közösen használt nyelvek inherens tulajdonságai határoznak meg, hanem olyan másfajta alkotójegyek, mint a közös szakmai érdeklődés, a közös politikai célrendszer, vagy a szövetségi-védelmi megfontolások. Eme mesterségesen kialakított közösségek életében is fontos szerepet játszanak az önkéntes alapon választott nyelvek: a kommunikáció, valamint csoportazonosulás és csoportkohézió eszköze továbbra is jelentős mértékben a nyelv, illetve a közös nyelvhasználat lesz. A közösségi nyelvek azonban nem korrelálnak szorosan a kultúraközösségek normáival. A nyelvközösségek és kultúraközösségek a közösségi nyelvek meglététől függetlenül fejlődhetnek és fejlődnek is tovább. Ezáltal marad fenn a nyelvi és a kulturális különbözőség egy adott térségben. Az európai kontinensen a nyelvi és kulturális közösségek különböző szinteken alakulnak ki: lokális szinten a nyelvközösségek és az azokkal szervesen együtthalakuló kulturális narratívák lesznek meghatározók, míg globális szinten a konszenzuson alapuló közösségi nyelvek kisugárzása fog érvényesülni. Nem szükségszerű, hogy e két szint megzavarja egymás hatóterét, „kultúra alakító erejét”. Nyilvánvaló azonban, hogy felerősödik a kultúraközvetítés szerepe, amelyet a szervezett oktatás jellegének nemzetköziesedése révén mind formai, mind pedig tartalmi szempontból fel tud vállalni.

A 2001-es évet az Európa Tanács és az Európai Unió közösen a Nyelvek Európai Événak nyilvánította. Örömteli módon lehetünk szemtanúi most egy közös európai összefogásnak, amely lehetőséget ad a nagy és kis nyelvek, valamint a nemzeti és kisebbségi nyelvek kölcsönös megbecsülésének, egyben a hegemoniák, dominanciák és előítéletek tudatos és célzott leépítésének is.

Irodalom

- Barnet, Sylvan and Bedau, Hugo 1993. *Current Issues and Enduring Questions: A Guide to Critical Thinking and Argument with Readings*. New York: St. Martin's Press. (Különösen: "Bilingual Education" és "Multiculturalism" 207–213 és 482–505.)
- Blackmore, Susan 1999. *The Meme Machine*. Oxford: Oxford University Press. (Különösen: "Strange Creatures" Chapter 1. 1–9., "Taking the Meme's Eye View" Chapter 4. 37–52., "The Ultimate Memplex" Chapter 17. 219–234., "Out of the Meme Race" Chapter 18. 235–246.)
- Brockman, John 1995. *The Third Culture*. New York: Simon and Schuster.
- Bruner, Jerome 1990. *Acts of Meaning*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press. (Különösen: "Folk Psychology as an Instrument of Culture" Chapter 2. 33–65.)
- Cholnoky Győző 1999. (szerk.) *Kisebbségkutatás: Szemle a hazai és külföldi irodalomból – Minority Studies and Reviews. Kisebbségkutatás 8 2.*
- Cholnoky Győző 2000. (ed.) *Minorities Research: A Collection of Studies by Hungarian Authors*. Budapest: Lucidus Kiadó.
- Griffin, Em 2001, 1991. *Bevezetés a kommunikációelméletbe*. Budapest: Harmat Kiadó. (Ford. Szigeti L. László, eredeti kiadás: *A First Look at Communication Theory*. The McGraw-Hill Companies. 1991.)
- Hinderling, Robert und Eichinger, Ludwig M. 1996. (Hrsg.) *Handbuch der mitteleuropäischen Sprachminderheiten*. Tübingen: Gunter Narr Verlag.
- Klein, Wolfgang 1987. *Zweitspracherwerb. Eine Einführung*. Frankfurt am Main: Atheneum.
- Knipf Erzsébet és Komlósi László Imre 2001. A nyelvtudomány és a nyelvi kultúraértelmezési határai: multidiszciplinaritás, multikulturalitás és interkulturalitás. In: Andor József, Szűcs Tibor és Terts István (szerk.): *Szines eszmék nem alszanak ...: Szépe György 70. születésnapjára*, Pécs: Lingua Franca Csoport. 690–697.
- Komlósi László Imre 1997. *Inferential Pragmatics and Cognitive Structures: Situated Language Use and Cognitive Linguistics*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Mey, Jacob L. 1993. *Pragmatics. An Introduction*. Oxford: Blackwell. (Különösen: "Societal Pragmatics". Chapter 14. 286–320.)
- Sprachreport Heft 1/2002. (Jahrgang 18), Mannheim: Institut für Deutsche Sprache.
- Rosengren, Karl Erik 2000. *Communication: An Introduction*. London: Sage Publications. (Különösen: "Communication: Elusive Phenomenon, Emergent Discipline" Part 1 1–26., "International and Intercultural Communication" Part 3. Chapter 7. 170–198.)
- Sisák, Gábor 2001. (szerk.) *Nemzeti és etnikai kisebbségek Magyarországon a 20. század végén*. Budapest: Osiris – MTA Kisebbségkutató Műhely.
- Thomas, Jenny 1995. *Meaning in Interaction: An Introduction to Pragmatics*. London: Longman.
- Werlen, Erika 1998. *Sprache, Kommunikationskultur und Mentalität. Zur sozio- und kontaktlinguistischen Theoriebildung und Methodologie*. Tübingen: Max Niemeyer Verlag.
- Wode, Henning 1993. *Psycholinguistik. Eine Einführung in die Lehr- und Lernbarkeit von Sprachen. Theorien, Methoden, Ergebnisse*. Ismaning: Max Hueber Verlag.

When Parallel Lives Meet: Irishness, Catholicism and the Demotic in Anthony Burgess's "Joycean" Self-Presentation*

Ákos Farkas

Originally part of a larger work devoted to the post-Joycean aspect of Anthony Burgess's work, this article offers a survey of the two writers' lives, highlighting certain key correspondences thematised in a variety of ways by the later novelist. The purpose of this enquiry is to reconstruct how Burgess, by a series of more or less deliberate gestures of self-mythologisation, suggests, throughout his creative as well as scholarly career, that some crucial features of Joyce's biography in a way prefigure the most momentous events in his own life. Creating and, as demonstrated in another, as yet unpublished, section of my thesis, partially undermining a system of biographical correspondences, this process of self-mythologisation gives definition to the outlines of a relationship qualitatively different from a matter of random allusions and superficial influences.¹

The temperamental and intellectual kinship between himself and the "supreme master" that Burgess the autobiographer, the Joycean biographer and, last but certainly not least, the creative writer traces out in his various works is of the familial type, where resemblances are anything but accidental. Thanks to Freud and his various followers it is common knowledge that family relations, literary or otherwise, are fraught with conflict, often characterised by destructive intent on all sides. It is only to be expected that Burgess's own (auto)biographical portrayal of his and Joyce's quasi paternal-filial relationship should present the observer with features of the primal scene where son vies with father for the much coveted favours of the mother, in this case those of the Muse or, less metaphorically speaking, creative achievement and its prime awards: popular success and critical recognition. But even if differences will appear to be almost as significant as similarities, there can be no doubt that what we are dealing with here are certainly made out to look like parallel lives.

In his comprehensive discussion of literary value, Harold Bloom, a major Freudian critic who probably did more than anyone else to restore the author, implied or actual, to his or her former position, proclaims that "[s]trong

* The source of this article, a monographic study of Burgess's indebtedness to the Joycean heritage, is expected to be issued by Akadémia Publishers later this year. Entitled *Will's Son and Jake's Peer: Burgess's Joycean Negotiations*, the book looks into the implications, for literary history and theory, of how this complex "influence" shaped the Burgess opus.

writers do not choose their prime precursors; they are chosen by them” (Bloom 1994: 11). Bloom resolves the apparent absurdity inherent in his premise by explaining that followers, “ephebes” as he calls them elsewhere, of major writers have actually very little choice when ostensibly selecting their precursor but fall under the spell of a master whose work they have to appropriate and, in an act of creative “misprision”, supplant if they are “to clear imaginative place for themselves” (Bloom 1973: 5). Even if the founder of revisionary criticism denies the writer of *Nothing Like the Sun* the accolade of *strong* ephebe (Bloom 1994: 193), his paradoxical description of how precursors and ephebes are chosen is fully applicable to Anthony Burgess.

Although a life-long champion of the individual’s freedom of choice, Burgess returns to the environmentally and perhaps genetically conditioned “temperamental kinship” between himself and the “fellow writer” in whose “shadow” he worked with such compulsive frequency in his various (auto)biographical pieces that one feels: the choice of a precursor was indeed not quite his own. In a 1982 essay, called “Joyce as Centenarian”, Burgess draws up an inventory of almost all the major factors that destined – *predestined* one is tempted to say despite Burgess’s oft-proclaimed Catholic suspicion of the concept – him to be Joyce’s “ephebe”.

I was brought up in a lower middle class Catholic ambience in Manchester. Dublin, where Joyce had the same kind of upbringing, was closer to us than London, and not merely geographically: it was a Catholic capital, while London was a heretical one; it was the port where our relatives embarked to pay us visits, usually with illegal Irish Sweeps in their bloomers. Joyce was dim of sight and given to music; so was and am I. I began to lose my faith at the age of sixteen, and it was then that I first read *A Portrait of the Artist as a Young Man* [...] and it was to *A Portrait* that I frequently returned to find a magisterial justification of my apostasy.¹ (Burgess 1986b: 277)

The main areas wherein this “meeting of minds” occurs are clearly delineated here: the social, the religious, the geographical, the personal, and the cultural.

Moreover, the quotation is of especial interest for the Joycean reader of Burgess in that it exemplifies a textual strategy characterising many of Burgess’s key (auto)biographical statements. The strategy relies for its effect on half-veiled allusions, as much as overt references, to Joyce’s life or work or both which subliminally reinforce a sense of analogy verging on identity between “ephebe” and “precursor”. In this case, while relating the two writers’ respective birthplaces Dublin and Manchester to each other and repeatedly citing the title of *A Portrait*, Burgess also has recourse to the less direct method of suggesting parallelism by evoking the reader’s memories of reading Joyce. The particular locus recalled by the passage quoted is how

Mr Virag–Leopold Bloom’s Szombathely-born father – imported foreign – in his case Hungarian – lottery tickets to Dublin in *Ulysses*.² Unspecified as it is, the allusion will be unmistakable to the attentive reader because it mentions a seemingly insignificant circumstance of the method of smuggling wherein the smuggler’s *bloomers* play a major part. What we learn of Burgess’s relatives then is not just the fact that some of them sported the garment once worn by the “liberated”, bicycle-riding woman of a bygone era. It is also revealed that the Manchester Burgesses – or, as the writer’s paternal relations were actually called, the Wilsons – were engaged in precisely the same *blooming* trade that the fictional characters invented by the magisterial paragon had practised in Dublin, and thus themselves qualified as *be-bloomered Bloomians* of sorts.³

It is hardly coincidental that there is more carnivalesque gaiety than any pious devotion in this allusion. Burgess takes Joyce perfectly seriously and, at the same time, very *unseriously*. Seriously, because here, as elsewhere so often, he sets out to emulate Joyce, which involves the exploitation of paronomasia for all sorts of aesthetic purposes, but facetiously, too, as the punning also serves to introduce the element of *irreverence* into something whose style might otherwise feel a mite too lofty. While much of the diction characterising the extract-words like “heretical”, “magisterial”, “apostasy” – suggests admiration bordering on religious worship, the word-play, and indeed the whole incident of Dame Fortune hiding you-know-where, brings us down to the level where “litters from aloft” tend, as one learns not only from *Finnegans Wake*, to land (Joyce 1939: 17).

Back then to the ground – or “the hard basic rock of biographical fact”, as Burgess himself calls, after Joyce as he believes, the foundations of art in life (Burgess 1965: 127). As mentioned above, it is mainly Burgess’s major biographical and autobiographical works, two devoted to the master’s (*Here Comes Everybody* and *Joy’sprick*), and another two to his own working life (*Little Wilson and Big God, You’ve Had Your Time*), that we should turn to for the detailed elaboration of the Joyce-Burgess parallels as summed up by the latter in the passage quoted above. There are two good reasons for making this choice. The first is of a more general nature. In all four of these books, the *interrelatedness of the actual and the fictional* is repeatedly stressed and abundantly illustrated. *Ulysses*, we are warned in *Here Comes Everybody*, teems with often cryptic real-life references, which is why “[t]ime and time again, obscurities only become clear when we consult the biographical background of *Ulysses*” (Burgess 1965: 95). The biographising that follows the warning might be excused as a financially motivated concession to the expectations of the “ordinary reader” – that passive participant in Roland Barthes’ “ordinary culture” dismissed as the product of “capitalist ideology [...] tyrannically centred on the author” by the author-slaying celebrities of poststructuralism (Barthes 1981: 168) – to whom Burgess’s book is dedicated in its subtitle. However, a similar claim made in the later *Joy’sprick*,

that “any inquiry into Joyce’s use of language must end up in biography,” because “the discussion of a word leads [the inquirer] into its referent, into Joyce’s life” (Burgess 1973: 10) will already have raised some eyebrows even in the now more traditional-looking structuralist circles to which Burgess himself belonged at the time he wrote this second, language-oriented, Joyce-monograph.⁴

My second reason for choosing these particular works of non-fiction as the focus of this comparative biographical overview has already been referred to above. In these works, more conspicuously than elsewhere, Burgess constantly sets up parallels between his own and his paragon’s lives, in part by highlighting those biographical features of Joyce’s work which have, or seem to have, some significant bearing on his own; and in part by speaking about his own life in terms of more or less direct Joycean allusions. The case with the bloomers cited above exemplifies the second procedure. The first strategy – Joyce being made out to look more like Burgess than himself – is best suggested by the claim, made in *Here Comes Everybody*, that Joyce was not only one who “committed himself to glorifying the common man and his family” but in fact “a family-man” at heart (Burgess 1987: 271). The claim, though fitting Burgess himself to the latter, sounds unconvincing when applied to Joyce, uncompromising critic as he was of the marital institution and life-long rebel against the, to him, unholy trinity of God, Family and Fatherland. For more examples, and of course the conclusions to be drawn from them, it is to be considered how the major aspects of the parallel lives touched on in the passages quoted from “Joyce as Centenarian” above are given full treatment in our four major, and several minor, sources.

The environmental givens behind the “temperamental kinship” relating the two writers to each other are mainly of an ethno-religious character: Joyce’s and Burgess’s shared Catholicism, together with Joyce’s actual and Burgess’s “virtual” Irishness. Of these two, related, aspects of their backgrounds, the first to be considered is the role that Mother Church played in the two writers’ lives – according to Burgess. In his account, Joyce’s highly ambiguous relationship with Catholicism not only prefigured, but in a way catalysed Burgess’s own ambivalent apostasy. The tradition of Catholic recusancy, complete with apocryphal references in the family annals to John Wilson the Elizabethan martyr, is a constant source of pride for Burgess’s fictional characters as well as himself (Burgess 1966, Burgess 1987: 7). Burgess speaks with similar satisfaction of the academic standards that characterised the secondary education he received at the Xaverian College of Manchester – an institution named for Saint Francis Xavier, the Spanish missionary who once belonged to the Society of Jesus, the order that ran Belvedere College, the young Joyce’s school of similarly distinguished traditions. Although the analogy is nowhere stated explicitly by Burgess, this particular connection, the pride that even the apostate takes in the perceived superiority of the “logical absurdity” of Catholic theology over the

supposed lack of elegant reasoning in Protestant dogma, is a trait appropriated by Burgess for himself from Stephen Dedalus and, by implication, from Joyce (Burgess 1987: 148).⁵

In any case, apostasy was a dubious affair for Burgess. The renunciation of one's faith he did not see as an unchanging position rigidly adhered to once arrived at, but as an open-ended and deeply contradictory process. Burgess's own loss of faith was not only prefigured but in fact facilitated by Joyce, or rather, Joyce's work in general and *A Portrait of the Artist as a Young Man* in particular. If Father Arnall's fiery sermon on hell read in Joyce's autobiographical Bildungsroman sent a young John Wilson (as Burgess was called at the time) scampering back to the confessional, the same novel, when the fledgling Joycean plucked up enough courage to return to the awesome book, eventually confirmed him in forswearing his inherited faith. "The great sermon on hell scared me back to conformity," he recalls in the same occasional piece where he speaks of that "magisterial justification" (Burgess 1986b: 277). The difference, which Burgess glosses over, is that the disciple was never quite so adamant in his renunciation of his religious affiliation as the "church-mocking" master. Nothing like the nostalgia with which Burgess looks back "in old age" on his "various attempts to cancel [his] apostasy and become reconciled to the Church again" (Burgess 1987: 149) can be detected in Joyce's public statements or gestures made in his adult life.⁶ Also, when Burgess speaks of Joyce's "Catholic desire for the certitude of an organic system" (Burgess 1965: 32) manifest in *Ulysses*, one is not sure whether it is his own or his ostensible subject's "rage for order" that is being described.⁷

The two writers' relationship to their respective countries is, if possible, an even more knotty issue. The ambiguities of Joyce's Irishness are too well known to be rehearsed here beyond noting that the ambivalent nature of his patriotic loyalty – or disloyalty – is given due recognition in all of Burgess's pieces on the master. True, in one particular passage of *Here Comes Everybody*, Burgess downplays somewhat the relevance of this aspect of Joyce's life to his work when he calls it "the least important element in his make-up" (Burgess 1965: 32). However, with a gesture of retroactive self-criticism, he later describes his having underrated Joyce's nationality and overvalued his Europeanness and universality as "disingenuous" (Burgess 1990: 98). The apology seems superfluous. In the very book that the self-denounced paragraph comes from, and in *Joysprick*, too, full recognition is given to the Celtic streak in Joyce's life and work. Burgess does not fail, already in *Here Comes Everybody*, to highlight Joyce's devotion to the faithful representation of his native city's life and his decision to "'forge the un-created conscience' of his own people" (Burgess 1965: 27), while the later monograph on Joyce's language devotes a whole chapter to what Joyce owed to Dublin and its urban, Hiberno-English vernacular (Burgess 1973: 36–47).⁸ In any case, even if he had said no more of the matter, Burgess would have

done full justice to his literary paragon's Irishness with this one remark: "Joyce could not live in Dublin, but could not leave it alone" (Burgess 1986b: 283).

As for Burgess himself, he would not leave the issue of his own, Irish, or Celtic, roots alone either. With a mother, the fabled Glasgow-born music-hall artiste who went by the pleonastic stage-name "Beautiful Belle Burgess" and, on the father's side, a grandmother from Tipperary whose name was Mary Ann Finnegan (a truly remarkable coincidence belaboured by Burgess in at least four different places) Burgess rightly describes himself as "a compound of Irish and Scots and Lancashire Catholic genes" (Burgess 1998: 174), somebody who is, despite England being his native country, "more of a Celt than an Anglo Saxon" (Burgess 1987: 203).⁹ This means that Burgess, a potential "Celtic literary victim" himself, is in truly distinguished company. The list of the Irish and Scottish writers and poets wrecked by Anglo-Saxon philistinism surveyed in the essay "The Celtic Sacrifice" features such names as Oscar Fingal O'Flahertie Wills Wilde (more of an honorary than a full-blooded Celt to be sure), Brendan Behan, Hugh MacDiarmid and, of course, Dylan Thomas, a Celt but not an Irishman; (Burgess 1998: 172–175). If the name of the greatest Modern Celtic Bard is absent this once, it is probably not because Joyce fails to qualify as a sacrificial victim – since at least Ellmann's biography it is common knowledge that Joyce managed to convince others as well as himself that he was a martyr to the cause of the Modernist revolution – but most likely because the greatest of the great is too sacred to be lumped together with the rest of the lot. Also, Burgess certainly would not *openly* have classed himself with Joyce, something he thought he could do without a blush in the case of the other, lesser, divinities of his (quasi-)Celtic literary pantheon.

A subtler means of Joyceanising in Burgess's autobiographic writing is, as suggested above, the technique of literary allusion. Below are a couple of choice examples, both related to the two writers' shared "Irishry" and both, incidentally, alluding to Joyce's short story "Araby" (appropriately so, as young John Wilson, hero of the work quoted below, is about the same age as the unnamed protagonist of the third piece in *Dubliners*).

The first example concerns the Dwyer family, the people of Burgess's step-mother, described as successful immigrants in the first volume of Burgess's memoirs. Embarrassed by the unflattering reputation of their fellow-countrymen seeking temporary employment in England, "troubles of their native country aroused little interest" in the Dwyers (Burgess 1987: 21). Political news coming from their turbulent homeland was just as irrelevant to the lives of Burgess's step-mother as the ballads nasally chanted by street-singers are to the passion of the young romantic hero of "Araby" (Joyce 1914a: 23).

The second example is to do with the same Joycean sentence half-quoted in the description of the Dwyer clan. The missing half of the quotation crops

up later on in *Little Wilson*. Here we learn that Mrs Wilson, née Dwyer, is in full agreement with her husband who opines that England is “plagued by *come all-ye’s* and July barbers” (Burgess 1987: 48, italics mine). Burgess, obliging teacher as he always is, hastens to point out what these two strange expressions mean (both refer to seasonal workers from Ireland), but fails to mention – why should he? – that the Irish folk-song containing the first of these curious phrases is heard by a certain fictional young man no more enthusiastic about his Irishness than the Dwyers are about theirs (Joyce 1914a: 23).

The young man of the autobiography, John Anthony Wilson – the middle name Anthony, having been received in confirmation is already there – was not always above his step-mother’s ethno-social snobbery himself. His teachers at the Xaverian College were, as we are told in his memoirs, “a fair cut above *Paddy Stink and Micky Mudd* of the Christian Brothers” (Burgess 1987: 92, italics mine). The humble educators unfavourably compared to Burgess’s Jesuit teachers are the same Christian Brothers whose Irish provinciality is derided in identical terms by Mr Simon Dedalus in *A Portrait of the Artist* (Joyce 1916: 74).

Another reference to the *Portrait* reveals one more aspect of the ethnically based consanguinity between Joyce and Burgess – the linguistic. Both writers spoke a variant of English that was once stigmatised as substandard. That is why Stephen’s soul, and presumably young Joyce’s, too, “frets in the shadow” of the language spoken by the Dean of Studies at University College Dublin. To his mortification, Stephen realises that the English spoken by the Dean, the famous convert and university-founder Cardinal Newman’s countryman, will never be quite his. “[S]o familiar and so foreign [the Dean’s English] will always be for [Stephen] an acquired speech” (Joyce 1916: 205). Burgess draws up a convincing diagnosis in *Joysprick* when remarking that Stephen “feels the inferiority of a provincial in the presence of a metropolitan or ruling-class accent” (Burgess 1973: 28). By describing the encounter in terms of provincial-versus-metropolitan and introducing the element of class-antagonism and thus suppressing the ethnic (Anglo-Irish) component of the conflict for the moment (a component not, after all, self-evident in his own psychological make-up) Burgess prepares the transition, once again, to the autobiographical. The case, we are told, “is little different from that of a Lancastrian or Northumbrian in the days when public-school English had power to frighten or humble” (*ibidem*). The same point, now in a purely autobiographical context, is also belaboured in *Little Wilson*, when Burgess complains that his native “Lancashire [...] is a victim of a centralising linguistic culture,” in which cradle-speakers of the dominant, south-eastern, dialect of English “never sufficiently realised the pain we provincials have suffered in forcing ourselves to conform” (Burgess 1987: 11).

The irritation of being excluded, on socio-linguistic grounds, from the

southern literary establishment played a considerable part in Burgess's exiling himself into lifelong emigration in Continental Europe. What he ran away from was snobbery – social – and philistinism – cultural – at one and the same time. If old Bloomsbury only had room for “real” ladies and gentleman, so be it. “Writers,” true artists, that is, rather than smartly dressed nonentities, “are essentially Mancunians,” Burgess concludes with bitter pride in *You've Had Your Time* (Burgess 1990: 387). In Britain, geographical periphery is the precondition of cultural centrality for Burgess, as he believes it was for Joyce. From Manchester as from Dublin, the shortest way to Europe bypasses London.¹⁰

From fatherland and mother-tongue it is only logical to turn to the two writers' real, biological, fathers and mothers. Motherhood in general, and *amor matris* in particular, do not figure large in Burgess's autobiographical work – possibly for the reason that his mother died, of Spanish influenza, in his earliest infancy. Although duly recounted in *Little Wilson* (Burgess 1987: 18), the semblance of a survivor's guilt experienced by Burgess is of a wholly different order from the complex of emotions – guilt, remorse, defiance, horror, hurt – no doubt largely autobiographical in origin, felt by Stephen Dedalus throughout *Ulysses* in the wake of his mother's death. It would probably be fanciful to look for some kind of analogy here, even if Burgess gives full attention to Stephen's anguish and its various manifestations in *Ulysses* (Burgess 1965: 95, 162). Accordingly, there are very few instances of Joyceanising where the maternal-filial is concerned. Here is one example, however, taken from *Little Wilson*: “It would be easier to recreate her [i.e. Elizabeth Burgess] in fiction, relating her to Molly Bloom [...] than to wrestle with a virtually non-existent reality” (Burgess 1987: 18).¹¹

As for Burgess's father, who outlived his first wife by many years and thus appears more often in his son's memoirs, the slight respect he seems to have commanded from his only male offspring gives rise to little Joyceanising, too. In fact the only overtly Joyce-related touch in the portrait of Mr Wilson comes in the form of a negative comparison, highlighting what he was *not*: “He was an absence [...] He provided me with no model of aggression, industry or erotic drive. He was not Humphrey Chimpden Earwicker; he was not even Leopold Bloom” (Burgess 1987: 87).¹²

One more, related, feature of Burgess's Joycean self-portrait deserves attention here – the socio-cultural backgrounds against which the twin likenesses are painted. As mentioned above, Burgess applauded Joyce for his glorification of the “common man” and his preoccupation with the “lower middle class family”. A deeply class-conscious Burgess, who defiantly claimed “the poor and the downtrodden, the drunk, the fat-bellied and the garlic-smelling, the Catholic and the sentimental” for his own in a 1974 *Playboy* (!) interview (quoted in Stinson 1991: 8), celebrated, on every occasion, Joyce as the “man of the people” (Burgess 1986b: 282), commending the intimate familiarity of his paragon with “a vulgar kind of lower middle class

speech” and his “loving acceptance” of his fellow-Dubliners’ native, demotic idiom (Burgess 1973: 171, 178). If the supreme master’s “knowledge of the lower reaches of Dublin life and his determination [...] that its language should appear in a novel” had earned him “ladylike rebukes” from the cultural elite of contemporary England, that was one more reason for the disciple to sympathise (Burgess 1973: 173). Was Burgess himself not chastised, painfully often, by representatives of “the British literary establishment” for what his South-England critics, all Protestant and all speaking “lah di dah”, branded “coarseness”, “vulgarity” and “heaviness”? (Burgess 1987: 13, 1990: 95, etc.). Was he not as intimately familiar as Joyce had been with “dialects that Virginia Woolf was debarred, by her upbringing more than her sex, from even wishing to know” (Burgess 1973: 172)? The questions are, of course, rhetorical: Burgess had every qualification to appreciate, and indeed to emulate, Joyce’s Rabelaisian richness of the vernacular, and he reaped the same “rewards” for them. The ephebe’s qualifications in this respect derived from an upbringing whose sociological determinants were in fact almost as analogous to his master’s as he himself so often implied. *Almost* as analogous.

It is true that the formative years of both Burgess and Joyce were spent in a lower middle class Catholic ambience. But the precise referents of the attributes “lower middle class” and “Catholic” may both turn out to be less unequivocal than suggested by Burgess and, admittedly, by this very article. On closer inspection we may find a context-dependent polysemy in each, indicating significant *differences* of individual outlook behind the vaunted “temperamental kinship” between Joyce and Burgess.

The term “lower middle class” is the more obviously ambivalent of the two adjectives. The denotative core of the phrase is to do with basic assumptions about the entity – a person or group of persons, a life-style, an opinion, tastes, etc. These assumptions concern borderline features associated with the bourgeoisie and, at the same time, characteristic of people whose status in society is below that class. The bourgeois element proper is present in the opinions, aspirations and tastes of the person spoken of, while the financial means normally supporting these attributes are wholly or partially missing. This, I believe, was the case with the Joyces as witnessed by the frequent changes of residence enforced by the family’s chronic defaulting on paying the rent, the threadbare clothes they wore or the meagre and uncertain meals they had together. Vividly described in Richard Ellmann’s 1982 biography (and, incidentally, in *A Portrait of the Artist*), these features of the Joyces’ life all speak of abject poverty. This wretchedness of material circumstances stands in stark contrast with the family’s, and especially the father’s, desperate efforts to keep up the appearances of genteel manners and a decent living. The “longing of both John Joyce and his son for the state of the gentleman” (Ellmann 1982: 29) was then the major motive force propelling young James into the orbit of the celebrated artist (the focal theme of the

book-length study *The Aristocracy of Art in Joyce and Wolfe* (Harper 1990) just as it had landed his father, in ceaseless search of a gentlemanly sinecure, in various jobs in local politics and administration.

Another very different interpretation of the term “lower middle class” would reverse the order of the semantic components identified above. This alternative interpretation would highlight the presence of sufficient financial means, the “filthy lucre” the bourgeoisie is supposed to possess, together with the complementary, conspicuous, absence of opinions, tastes, aspirations and life-styles deemed appropriate to the relative prosperity of the person or group of persons in question. While the former sense of “lower middle class” I believe to be applicable to the Joyces, it is my contention that the latter interpretation wholly fits the Wilson family. Thanks to the dowry of his step-mother Maggie Wilson, née Dwyer, young Burgess enjoyed, together with his father, such benefits of a flowering business – an off-licence liquor store – as residence in a spacious, multi-storey house, services rendered by domestic servants (it was one such hired girl who initiated young John Anthony into the pleasures of the flesh, according to the memoirs), plentiful and nourishing food (a constant preoccupation – and not only in the wake of the *Wake* – of Burgess the novelist and the autobiographer) and decent clothing. These were comforts that the Joyces rarely enjoyed.

From *Little Wilson* we also learn, however, of the unappetising appearance, nauseating table manners and appalling ignorance of Burgess’s moneyed step-mother, and the unsophisticated literary tastes of his father. If Mr Wilson’s accomplishments as an amateur pianist earned some respect from his son, the father’s excessively retiring disposition – his disappearance (his “real absence”) in the manner of some *deus absconditus* referred to above – rendered him incapable of offsetting the impact, on his son, of the step-mother’s coarseness (immortalised in *Inside Mr Enderby*). What emerges from the biographical documents under review here is that in Joyce’s family the poor but snobbish father, in Burgess’s case the rich but boorish step-mother was the dominant factor. Also, if it was material deprivation and irritating snobbery that Joyce turned his back on when he chose the vocation of the artist, then what young Burgess escaped from into music, learning and, eventually, writing was the crass philistinism of a relatively well-to-do family.

All this does not, however, mean that the *positive* aspects of what Burgess and Joyce otherwise loathed about their respective families played no part in the shaping of the two writers’ different outlooks. Quite the contrary. While Joyce certainly felt the gentleman’s – or the artist’s – superiority to the trading classes and their small-minded materialism, Burgess frequently gave voice to his admiration for the self-sufficiency of the hard-working bourgeois. By Joyce, the Englishmen’s “proudest boast” is given into the mouth of the bigoted and narrow-minded educator Mr Deasy in the “Nestor”

episode of *Ulysses*: “he paid his way” (Joyce 1922: 32). Burgess, however, repeatedly quotes Mr Deasy with defiant sympathy, some unironic – or doubly ironic – pride hardly masked by the self-parody in the thick accent of his version: “Ah paid-mah-way” (Burgess 1990: 136, 141). Joyce, that haughty aristocrat of the arts, is greeted here by a no less self-respecting citizen of the republic of letters, by one who is just as proud of being a bourgeois, a Saxon burgess, as he is of his other, self-chosen, attribute as a Celtic boor Joyce.¹³

At this point the issue of religion, although briefly dealt with above, has to be raised again in order to locate the ambivalence inherent in the term “Catholic”, cognate with the ambiguity of the phrase “lower middle class”. Here, too, the “Nestor” episode of *Ulysses* will serve as a convenient point of departure. Proud Mr Deasy is an Ulsterman (Ireland’s second best, or worst, to an Englishman) and a representative of the Protestant Ascendancy. As such, he is a member of a privileged minority in the Ireland of the period, the cadre of senior colonial administrators and leading businessmen in the Irish capital. And indeed, in his dealings with his employee Stephen Dedalus Mr Deasy uses, or abuses, his position of power to the full. Having lectured his junior colleague on a variety of subjects he asks – demands, in fact – a favour of Stephen, which the young man cannot possibly refuse without risking his job. The situation appears to be typical: the English Protestant bossing it over the subdued Irish Catholic.

If it were poor penniless Stephen standing helplessly before his volubly domineering boss as a type of all his dispossessed and powerless co-religionists in that empire of wicked exploitative colonisers that Burgess meant when he asserted, repeatedly, his loyalty, even in apostasy, to his fellow-Catholics (“my people”), then there would be no point in speaking of the semantic ambiguity referred to above. All one should do then would be to congratulate Burgess and turn to the next issue on the agenda. But this is not to be done. Evidence provided by himself suggests that Burgess’s pride in being a “cradle Catholic” was not fed by the sense of any moral superiority that the oppressed (Catholic) minority is perhaps entitled to feel over a privileged and oppressive (Anglo-Protestant) majority. As argued by Burgess in the quotation from *Little Wilson* cited below, those in statistical minority – like the Protestants of Joyce’s Irish Dublin and the Catholics of Burgess’s English Manchester – can sometimes wield greater earthly power in the form of economic might than those in numerical majority – the Catholic Irish in Dublin and, conversely, the Protestant English in Manchester.

I was among the privileged, and yet I was also among the beleaguered. The paradox could be resolved in a dream like *Brideshead Revisited*, but not in the life of a Manchester schoolboy. The Protestants had persecuted the Catholics, and yet the Protestants were the downtrodden. The Catholics and the Jews built businesses and became privileged, though not on the Marchmain level; the Protestants worked in factories and became the downtrodden. (Burgess 1987: 82)

The reason for the above detour does not lie in any intention to expose Burgess as a hypocrite or to rebuke him for the lack of genuine fellow-feeling for those who suffer oppression. On the contrary. Burgess's clear understanding of the paradoxical nature of his position as a Catholic Englishman is commendable, and his acknowledgement of this understanding does not diminish the value of his appreciation of Joyce's, and by implication his own, familiarity with and fondness for the lives and habits – mainly speech habits – of “the common man”, whether Catholic, Protestant, or Jewish. My real purpose with this excursus was to highlight how Burgess shapes the Joycean analogies to fit his own purposes while revealing, sometimes unintentionally, some very significant differences between himself and his literary model. One such difference is between the philosophy of the proudly self-reliant English craftsman-bourgeois and the financially independent, because patronage-dependent, Irish artist-nomad – a difference whose full implications take more than a single article to explore.

Notes

1. The biographical determinism apparent in much of Burgess's literary criticism, which is in stark contrast with his Catholic-liberal views on human freedom underlying most of his fiction and many of his public utterances, probably has its roots in his university training. The ultimate origins of his particular brand of positivism are probably traceable all the way to Hyppolite Taine and such belated English followers of the Frenchman as H. B. Charlton, author of a Bradleyan monograph on Shakespeare and head of the English Department of Manchester University at the time of Burgess's undergraduate studies there. Although his remarks suggest that Burgess sided with Professor Charlton's Leavisite and Richardsian opponents (Burgess 1987: 167-74), his copious literary criticism and parallel self-evaluation only make full sense in the conceptual framework of *race*, *milieu* and *moment* that he was introduced to by the old-fashioned scholar of his *alma mater*.

2. As Ferenc Takács very convincingly argues, the various aspects of the “Hungarian motif” in *Ulysses* add up to “a system of objective correlatives in matters connected with the human body and its more immediate sensuous processes”. Interestingly enough, Irishness appears to play a similar role in Burgess's autobiographical writing (Takács 1987: 167). Throughout *Little Wilson and Big God* in particular, a reassuring sense of domesticity and bodily warmth – clothing, cooking, child breeding and tending, etc. – is always associated with grandma Finnegan and her Hibernian relations. Not necessarily Irish ethnicity, but certainly the Roman Catholic religion, the nearest equivalent of the former for our purposes, is a constant presence with its rich attendant corporeality in the novels, too. East meets West as one fringe waves to another across historical time and geographical space.

3. Whenever mentioned in *Ulysses*, bloomers seem to be emblematic of the reprehensible libertinism characterising the “new woman”, whether mentioned by the nameless drunken narrator of “Cyclops” or flashing onto the screen of Molly's consciousness in the “Penelope” episode (Joyce 1922: 618, 753). (I thank Ferenc Takács for calling my attention to these and similar occurrences of the word in *Ulysses*.)

4. First published in 1973, *Joy'sprick* came out within two years of *MF*, a novel inspired in theme and composition alike by Claude Lévi Strauss's structuralist anthropology.

5. The fusion of biographical Joyce and fictional Stephen is a recurrent theme of *Here Comes Everybody* and is unambiguously stated in the occasional essay “James Joyce: Fifty

Years After”, where Burgess claims that in *Ulysses*, “Stephen Dedalus – the hero of *A Portrait of the Artist* [is] a barely veiled version of Joyce himself” (Burgess 1986a: 364).

6. My main source in this connection is Ellmann’s revised, 1982, biography of Joyce.

7. The locution “rage for order”, repeatedly applied by John J. Stinson to the subject of his monograph on Burgess (e.g. Stinson 1991: 114), is a verbatim quotation from Wallace Stevens’s poem “The Idea of Order at Key West”. The same resonant phrase, as Ferenc Takács reminded me, was borrowed by Austin Warren for the title of a collection of his essays. It can be argued that Burgess’s avowed, if in creative practice not always followed, formalist poetic has just as much to do with the American New Criticism represented by Warren as anything Burgess could have culled from Joyce.

8. That Burgess’s attributing Stephen Dedalus’s intention resonantly announced at the end of the *Portrait* to Joyce himself is not fanciful is borne out by the following extract from a letter by Joyce: “I am one of the writers of this generation who are perhaps creating at last a conscience in the soul of this wretched race” (*Selected Letters* 204, quoted in Wexler 1997: 51–2).

9. It is not only in the paternal grandmother’s name, but as the title of a merry song sung at Christmas parties that we come across the eponym of Joyce’s last novel. In the same place we learn that the choral repertoire enjoyed on these festive occasions (possibly not entirely different in spirit from the one described in Joyce’s “The Dead” (Joyce 1914b)) included a piece called “Coronation Day” in its “correct version, not Buck Mulligan’s”. Also, Burgess’s uncle Billy “had the true Finnegan blood in him, for he fell from a roof drunk” (Burgess 1987: 27 and 14). Joyce is always round the corner in Burgess’s memoirs.

10. It is well to remember – as I was reminded by Ferenc Takács and others – that at a time when literary experimentation was so much despised that writers like John Fowles and B. S. Johnson were pushed into obscurity or driven into suicide, Burgess’s championing of whatever Joyce stood for was an act of cultural subversion. As Tamás Bényei rightly remarked to me, Burgess’s emigration itself could be seen as a Joycean, “Modernist”, gesture of this anti-philistine revolt.

11. On the other hand, John J. Stinson concludes in his Burgess monograph that the “faithless wives that appear in Burgess’s fiction seem to have Lynne [Burgess’s first wife] as their model even more than Molly Bloom” (Stinson 1991: 8). Characteristically, Stinson feels obliged to stress that Burgess’s art may, on occasion, imitate his own life rather than Joyce’s art.

12. The figure of the ineffectual father is a recurrent motif of Burgess’s fiction from at least Christopher Howard in *The Worm and the Ring*, a teacher whose son is impaled on a spiked railing while he himself is busy cheating on his wife, to little Alex’s “pee” in *A Clockwork Orange* who, together with the boy’s mother “em”, first cannot, later will not provide the narrator-hero with a home, WS’s declassé glovemaker of a father in *Nothing Like the Sun*, to mention but a handful. Surrogate fathers like F. Alexander or Kenneth Toomey fare little better. Whether called on to save or destroy Alex, the liberal humanism of the writer-figure in *A Clockwork Orange* can do no more to help than his vindictive rage to harm Alex, and the aged novelist (another litterateur!) in *Earthly Powers* can do little more than wait to protect his beloved nephew and grand-niece from the horrid violent deaths that neither can avoid. One wonders if there might be more to the matter than the suspectable biographical explanation lying in Burgess’s memories of a reticent father and his later guilt-fed fears about his own insufficiency as a family man. Could, as Tamás Bényei suggested to me, the descriptions of these numerous weak fathers fall into a pattern of some critical allegory wherein literary fathers – Harold Bloom’s precursors – are proved to be ripe for replacement or quasi-Freudian “slaying”? And, to anticipate one of the (hypo)theses of this dissertation, could Burgess’s ultimate father be none other than Joyce?

13. The punning association of his own name in the sobriquet “boor Joyce”, coming from his first Enderby-novel (Burgess 1963: 94), with that of the master does not necessarily imply full self-identification. Whereas both writers cherish, as John Mowat correctly notes, the commonplace in good (petty-)bourgeois fashion, their attitudes to bourgeois values centring on money and thrift are markedly different. Burgess plays, in a way, the Ondt to Joyce’s Gracehoper (cf. Mowat 1978: 195).

References

- Bloom, H. 1973. *Anxiety of Influence*. New York: OUP.
- Bloom, H. 1994. *The Western Canon: The Books and School of the Ages*. London: Macmillan.
- Barthes, R. 1981. The Death of the Author. In: Lodge, David ed. *Modern Criticism and Theory: A Reader*. Longman: Harlow, 1988. 166-172.
- Burgess, A. 1961. *The Worm and the Ring*. London: Heinemann.
- Burgess, A. 1962. *A Clockwork Orange*. Harmondsworth: Penguin, 1972.
- Burgess, A. 1963. *Inside Mr Enderby*. In: *The Complete Enderby*. London: Penguin, 1995.
- Burgess, A. 1964. *Nothing Like the Sun: A Story of Shakespeare’s Love-Life*. London: Vintage, 1992.
- Burgess, A. 1965. *Here Comes Everybody: An Introduction to James Joyce for the Ordinary Reader*. London: Arrow Books, 1987.
- Burgess, A. 1966. *Tremor of Intent*. London: Heinemann.
- Burgess, A. 1973. *Jaysprick: An Introduction to the Language of James Joyce*. London: Deutsch.
- Burgess, A. 1980. *Earthly Powers*. New York: Avon, 1981.
- Burgess, A. 1986. *Homage to Quert Yuiop*. London: Hutchinson.
- Burgess, A. 1986a. James Joyce: Fifty Years After. In: Burgess, A. 1986. 383–368.
- Burgess, A. 1986b. Joyce as Centenarian. In: Burgess, A. 1986. 431–37.
- Burgess, A. 1987. *Little Wilson and Big God: Being the First Part of the Confessions of Anthony Burgess*. London: Penguin, 1988.
- Burgess, A. 1990. *You’ve Had Your Time: Being the Second Part of the Confessions of Anthony Burgess*. London: Penguin, 1991.
- Burgess, A. 1998. *One Man’s Chorus: The Uncollected Writings*. New York: Carroll & Graf.
- Burgess, A. 1998a. Celtic Sacrifice. In: Burgess 1998. 167–71.
- Burgess, A. 1998b. Why Were the Revolutionaries Reactionary? In: Burgess 1998. New York: Carroll & Graf. 235-38.
- Ellmann, R. 1982. *James Joyce*. New and revised edition. Oxford: OUP.
- Harper, M. M. 1990. *The Aristocracy of Art in Joyce and Wolfe*. Baton Rouge: Louisiana State UP.
- Joyce, J. 1914. *Dubliners*. London: Penguin, 1992.
- Joyce, J. 1914a. Araby. In: Joyce 1914. 21–28.
- Joyce, J. 1914b. The Dead. In: Joyce 1914. 175–225.
- Joyce, J. 1916. *A Portrait of the Artist as a Young Man*. London: Penguin, 1992.
- Joyce, J. 1922. *Ulysses*. London: Minerva, 1992.
- Joyce, J. 1939. *Finnegans Wake*. London: Faber and Faber, 1975.

- Mowat, J. 1978. Joyce's Contemporary: A Study of Anthony Burgess' *Napoleon Symphony*. In: *Contemporary Literature* 19 (1978): 180–195.
- Stinson, J. J. 1991. *Anthony Burgess Revisited*. Boston: Twayne-G. K. Hall.
- Takács F. 1987. Joyce and Hungary. In: Zachand, W. & Kosok, H. (eds.) *Literary Interrelations: Ireland, England and the World*. Vol. 3: *National Images and Stereotypes*. Tübingen: Günter Narr Verlag. 161–67.
- Wexler, J. P. 1997. *Who Paid for Modernism? Art, Money, and the Fiction of Conrad, Joyce, and Lawrence*. Fayetteville: The University of Arkansas Press.

Auswahl aus den Gedichten von

STEFAN GEORGE

Válogatott költeményei

Bevezette és jegyzetekkel ellátta

ELEKFI LÁSZLÓ

STEFAN GEORGE, a XIX. század végének német humanista költője magyarul kötetben csak egyszer volt hozzáférhető: 1981-ben, a Lyra Mundi sorozatban. Azóta néhány ismert és számos kevésbé ismert költeményét magyarra ültette Elekfi László.

A Klett-Cotta cég engedélyével készülő kétnyelvű kötet végigkíséri George pályáját az első zsenyéktől a világháború esztelenységét boncoló és mégis bizakodást sugárzó nagy költeményig, sőt azon túl a megnyugvást és szépséget árasztó utolsó versekig, híven követve a dalszerű, változatos formákat is.

Ajánljuk e kötetet mindazoknak, akik a német és az európai kultúra, a költészet szépségei iránt érdeklődnek.

A mintegy 270 oldalnyi könyv megjelenése 2002 nyarának végéig várható. Kiadja az URÁNUSZ Kiadó Budapesten.

Előrendelés:

Elekfi László címén:

1021 Budapest, Hűvösvölgyi út 103.

Kapható lesz a Könyvtárellátó Vállalatnál és az Írók Boltjában, várható fogyasztói ár kb. 3000 Ft

Magyarok Wells körül

G. Csala Katalin

Wells életművének fantasztikus vonulatát vizsgálva jutottam el Wells magyar recepciójának kutatásához. E kutatás körébe került az a két – egy kötetben, Wells neve alatt megjelent – filmregény, az angol nyelvterületen is ismert Tábori Pál fordításában, melyek a *The Man Who Could Work Miracles* (Wells 1898) és *The Story of The Late Mr Elversham* (Wells 1896) című elbeszélések filmregény változatai: *A csodatévő ember – A modern Faust* (Wells 1937).

Kutatómunkám kezdetekor, minthogy addig nem találkoztam e művek említésével sem a magyar, sem az angol szakirodalomban, úgy gondoltam, hogy esetleg egy újabb, szenzációs *Rózsa fabútorra* akadtam.¹ A művek azonosítása során jutottam el Dr. Sylvia Hardyhoz, az H. G. Wells Society jelenlegi elnökéhez, aki szertefoszlatta az esetleges „magyar Wells-művek” hiú ábrándját, rendelkezésemre bocsátva a két filmregény adatait: *A csodatévő ember* című elbeszélés filmregény alakban 1936-ban jelent meg angol nyelven: *The Man Who Could Work Miracles* (Wells 1936a), *A modern Faustot* pedig 1936 decemberében, a széles olvasóközönségnek szánt *Nash's Pall Mall Magazine*-ban *The New Faust: A Film Story* (Wells 1936c) címen publikálták, és a közelmúltban bekerült Wells kötetbe nem foglalt elbeszéléseinek gyűjteményes kötetébe (Hammond 1985: 156–211). Ezek az adatok megnyugtatóan bizonyítják, hogy alapvetően Wells művekről van szó, a (teljes) idegenkezűség kizárható.

Am mégis számos olyan momentum található ezekben a művekben, illetve megjelenési körülményeikben, melyek a magyar részvételt igazolják e forgatókönyvek megszületésében. Az a tény, hogy *A modern Faust* nem található meg Wells „jegyzett”, azaz autorizált művei között, csak halála után jelent meg egy „uncollected” kötetben filológiai föltáró és gyűjtőmunka eredményeként, továbbá a művek születési körülményei magyar kezdeményezésről és megvalósításról árulkodnak, így, bár tökéletesen illenek a Wells-életmű világképébe, nem nélkülöznek némi magyar mellékízt. Az alábbiakban e föltételezéseimet próbálom bizonyítani.

Anglia után Magyarországon mindössze egyéves eltéréssel jelent meg tehát a két filmregény, mi több, három magyar folyóirat tudósított róluk, köztük a *Literatura*, mely recenzálta is a Faust történetet. A *Literatura* (N. n. 1938a: 93), a *Szép Szó* (Gáspár 1938: 312) és a *Magyar Szemle* (N. n. 1938b: XVI) egymásnak ellentmondó, dicsérő és elmarasztaló szavakkal értékelték *A modern Faustot*, míg *A csodatevő emberről* kevesebbet írtak. S bár a fenti cikkek azt az érzést keltették, hogy elkészült filmekről adnak hírt, nem említették sem a rendező, sem a szereplők neveit.

A csodatévő ember című novella Magyarországon H. G. Wells *Az ellopott test* című elbeszélés-gyűjteményében kapott helyet (Wells 1989). Filmregény változatának cselekménye, egyezően a novellával „Vérbő komédia, melyben Roland Young ráébred, hogy hirtelen minden engedelmeskedik akarátának. Barátja whiskyjét hirtelen szódás vízzé változtatja, s házat palotává, amelyben királyok, politikusok és gyönyörű nők jelennek meg egyetlen szavára. Végül elhatározza, hogy megállítja a föld keringését, mire minden az ürbe zuhan.” – olvasható a Magyar Filmintézet (Budapest) Korda Sándor gyűjteményének (*The Best of Sir Alexander Korda*) – jelzet nélküli „szórólapján”.

H. G. Wells *The Late Mr Elversham* című elbeszélésének két magyar fordítása is ismert: Lovik Károlytól *A néhai Elversham története* címen (Wells é. n.) és Benedek Marcelltól (Wells 1914). A mű egy mélységesen pesszimista személyiségcsere története: a gazdag, öreg Elversham törbe csalja a gyanútlan, fiatal Edward George Edent úgy, hogy külsőt cserél vele, és az elkeseredett ifjút reménytelen helyzete öngyilkosságba kergeti. Az öreg sem élvezheti azonban gaztette gyümölcsét, mert baleset áldozata lesz a fiatalember halálával majdnem egy időben. A novellából készült filmnek a *Literaturabeli* recenziója egy teljesen különböző történetet ismertet: „Mefisztó a megfiatalodott öregtől azt várja, hogy bölcsessége és tapasztalata birtokában ifjú erejét nagyszerű tettekre használja fel, de ebből semmi sem lesz, mert az öreget csak a szerelem érdekli. A kísérlet kudarcot vall, Mefisztó elkeseredve látja be, mennyire kicsinyes lény az ember, mennyire nem képes a hatalommal élni és a jó lehetőséget kihasználni.”

Míg *A csodatévő ember* című film kis eltérésekkel követi a wellsi elbeszélés cselekményét, csupán kerettörténettel, szerelmi epizóddal és harcos antikapitalista színezettel egészül ki, addig Wells *Az ellopott test* című kéziratban kiegészítette az Elversham-történetet a Faust-legenda optimista, goethei verziójával és Spengler–Stevenson motívumokkal, melynek filmregény változata a *The New Faust* története: *A Film Story* (magyar fordítása: *A modern Faust*). *A néhai Mr. Elversham* című elbeszélés csak kiindulópont, és a később született kézirat és filmregény semmi esetre sem azonos az eredeti történettel.

Eltérő témaválasztásuk ellenére a két mű mondanivalója azonos: a kicsinyes, ostoba és önző ember csak nevetséges céljainak él, így nem méltó sem rendkívüli hatalomra, sem az örökkévalóságra, származzék az akár isteni hatalmaktól vagy akár magától az ördögtől. Pusztulásra van ítélve, hiszen elszalasztja az örökkévalóság soha vissza nem térő lehetőségét, s így önmagát zárja ki az öröklétekből.

★

A csodatévő ember és *A modern Faust* az 1936-ban már világhírű London Film Productions számára íródott, melynek alapítója Korda (Kellner) Sándor (1893–1956). 1912-ben, fiatal újságíróként kötött életre szóló barátságot Ady barátjával, Károlyi Mihály államtitkárával és Molnár Ferenc sógorával, a dráma-, regény- és novelláíró Bíró (Blau) Lajossal (1880–1947), s

pályájuk a húszas évek közepétől összefonódott. Mindketten zsidók voltak, s bár egyikőjük sem volt kommunista, a Tanácsköztársaságot követően mindketten menekülni kényszerültek. Bécs és Németország után Hollywoodban kötöttek ki, Korda mint rendező, Bíró pedig mint forgatókönyvíró. Mindketten neves filmgyártó cégeknek dolgoztak, de szakmai önértékük nem sokáig tűrte a gazdag dilettáns tulajdonosok aggályoskodásait, s ezért visszatértek Európába.

Korda 1931-ben, 38 évesen érkezett Angliába, és megalapította a London Film Productions Ltd.-t, ahol világhírű filmjeit forgatta, eleinte rendezőként, később a rendezéssel felhagyva, igazgatóként. Lawrence Olivier szavaival élve művész és üzletember keveréke volt (Molnár Gál 1993:20.), aki maga válogatta filmjei szűzségét a filmgyár legfontosabb embere, a fődramaturg Bíró Lajos segítségével. Korda közismert volt magyarbarátságáról és testvérei iránt érzett szeretetéről, így „Filmjeim ... nem csak angol filmek, hanem mind egy kicsit magyar filmek is” – vallotta egy interjúban (Carver 1946: 6).

Korda megőrizte gyermekkori rajongását H. G. Wells iránt, s örömmel vásárolta meg műveinek megfilmesítési jogát illetve filmesítette meg azokat. Igen jó barátok voltak, hisz mindketten szegény újságíróként kezdték pályafutásukat, saját erejükből emelkedtek a csúcsra, és korán felismerték a film óriási hatását, mely Korda számára magasztos cél, Wellsnek csupán eszköz volt világmegváltó eszméinek propagálására (Lejeune 1936: 98). Muora Budberg baronesz, Wells titkárnoje révén ismerkedtek meg, akinek neve a Faust-történet kéziratán olvasható, mivel Wells neki diktálta írógépbe *Az ellopott test* című kéziratot.

Korda „gyorsan Wells hatása alá került.[...]Alexet (ti. Kordát) elbűvölte Wells, és elhatározta, hogy filmet készít vele. Együtt választották ki Wells egyik legnehezebb könyvét, a *Mi lesz holnap?* [1933] címűt” (Korda 1983: 157)², mely Wells *The Work, Wealth and Happiness of Mankind* című művével egybeolvastva képezte a film cselekményének alapját.

A *Mi lesz holnap?* (*The Shape of Things To Come*) című film forgatásáról szóló szerződést 1934-ben írta alá Wells és Korda, akinek képzeletét felgyújtották a fantasztikus anyag nyújtotta kinematográfiai lehetőségek, és minden tőle telhetőt megtett, hogy Wellsnek kedvében járjon. Beleegyezett, hogy Wells írja meg a forgatókönyvet (Korda 1983: 158), s annak egyetlen szavát sem lehetett megváltoztatni az író engedélye nélkül. „Bár Korda nagyra értékelte Wells géniuszát, semmi garanciája sem volt arra, hogy Wells képes lesz forgatókönyvet írni, ami, mint később kiderült, Wellsnek valóban problémát okozott” (Korda 1983: 147). Wells rövidesen megértette, hogy milyen kemény fába vágta a fejszéjét: „Csak most értem igazán, milyen keveset tudtam a moziról a forgatókönyv írásakor. Sok olyan fordulatot, ami könnyedén született a tollam nyomán, nagyon nehéz volt képernyőre ültetni, némelyiket pedig teljesen lehetetlen” (Danvers 1936: 8)⁴. „Dacára annak, hogy három filmfeldolgozást is írt, a forgatókönyv megszületésében jelentős

szerepet játszott Korda, Bíró Lajos író és a film rendezője William Cameron Menzies” (Stockham 1992: 68)⁵.

Wells, nélkülözve a filmezhető forgatókönyv írásához szükséges vizuális látásmódot és technikai ismeretanyagot rájött, hogy a forgatás számára ingoványos terület, s működését a színésznők ruháinak igazgatására korlátozta (Stockham 1993: 69)⁶. Nagy lendülettel kezdte meg a munkát: remélve, „lehetősége lesz valami korai tudományos románcaihoz hasonlót filmvászonra vinnie – s már látta magát, amint élettapasztalata teljében ifjúsága energiájával és kezdeményező képességével” (Lejeune 1936: 98)⁷ szól a széles publikumhoz. A forgatókönyvíró szakemberek könyörtelenül kivágták a szerző által oly fontosnak tartott, de filmezhetőség szempontjából hátrányos részleteket, ezzel csorbítva az eszmei mondanivalót, ahogy ezt Wells maga is felpanaszolta (Wells 1984: 212), bár a filmet nyilvánosan eszmeileg korrektnek nevezte, dacára a sok, Alexander Korda és egy tucat más ember által javasolt változtatásnak (Danvers 1936: 8)⁸. A filmkészítés technikai korlátait szabták a wellsi gondolatok szóbőségének, hisz a harmincas évek filmkészítési irányelvei kevés szöveget és sok akciót követeltek meg. Eszerint „a dialógust csak a cselekmény előmozdításának céljából szabad használni, mivel annak nem megfelelő használata elvonhatja a nézők figyelmét” (Mayhew 1936: 4).⁹ Bár a film „a legjobb kritikát kapta, amit valaha angol film kapott, mégis azonnal megbukott ..., mivel ... áldozatul esett, azoknak a nehézkes és erőltetett dialógusoknak, amelyeket Wells erőltetett Alexre [ti. Kordára], valamint a hősök élettelenységének és idegenségének” (Korda 1983: 161)¹⁰. Bizonyára ez a bukás is hozzájárult ahhoz a döntéshez, hogy a további Wells–Korda filmek filmvászonra történő adaptációját profi forgatókönyvíróra bízzák.

A gyarló ember és a korlátlan hatalom problémájával kapcsolatos két másik Wells elbeszélésből, *A csodatévő ember*ből és *A néhai Mr. Elversham történetéből* készítendő filmek tervét Korda és Wells együtt dolgozták ki 1934–36 táján, és Wells *A csodatévő ember* filmregény változatát azonos címen írta meg (Tabori 1959: 159), amelyből, egybehangzó vélemények – Halliwell Filmguide (Walker 1995: 728) és a British Film Institute (a továbbiakban: BFI) Database – szerint a magyar Bíró Lajos írta a forgatókönyvet:

„*A csodatévő ember* egy további Wells történet volt, de ezt Bíró Lajos alkalmazta filmre, és Wells igen keveset avatkozott bele a történet menetének alakításába” (Tabori 1959: 167)¹¹.

A film 1937-ben publikált teljes szereposztása és alkotói névsora (a BFI Database-ban maradt fenn) Bíró Lajost nevezi meg a forgatókönyvnek a címlapon fel nem tüntetett (uncredited) szerzőjeként. Így válik érthetővé *A csodatévő ember* egyik eredeti példányának címlapján az a Wells kézírásával írt ajánlás, mely szerint a mű kísérlet arra, hogy „beférkőzzék a publikum és a producer közé” (Wells 1936a: címlap)¹².

Erről Wells szüksézávan csak annyit nyilatkozott, hogy *A csodatévő ember* sokkal „producer-centrikusabb” volt, mint a *Mi lesz holnap?*, s a rendezőt

„kimondhatatlanul ostobának” (“dull beyond words”) nevezte, ami további bizonyítéka annak, hogy Wells nem érvényesíthette elképzeléseit tetszése szerint.

Ebben az időben nem volt ritkaság, hogy egy-egy híres író „négerekkel”, azaz névtelen pályakezdőkkel vagy éppen pályájukat újrakezdő emigráns írókkal dolgoztatott, így Bíró nyilván Wells tudtával és beleegyezésével végezte az átdolgozást Korda megbízásából, ügyelve arra, hogy a forgatókönyv valódi Wells-alkotásnak hasson. Bíró angol szerzőkkel működött együtt, hogy elkerülje az esetleges tévedéseket az angol nyelven írt dialógusok árnyalataiban (Karsai Kulcsár 1955: 20), ráadásul a megtévesztésig hüen utánzott bármely írói stílust. Így az alábbiakban taglalt változtatások jellege nem mond ellent azoknak a szakértői véleményeknek, melyek *A csodatevő embert* érett, a harmincas évek wellsi stílusában íródott műként ítélik meg.

Ráadásul Wellst, eltérően a *Mi lesz holnap?* felvételeinek körülményeitől, Korda igyekezett a lehető legtávolabb tartani *A csodatevő ember* forgatásának színhelyétől, bár a két film felvételei egyidejűleg zajlottak a London Film Studios-ban (*Mi lesz holnap?*: 1935 márciustól novemberig, *A csodatevő ember*: 1935 júniustól szeptemberig, a BFI Special Collections adatai szerint). „Wells jelenléte állandó béketúrést és alkalmazkodást követelt meg a film készítőitől... S bár Wells neve szerepel a forgatókönyv írójaként, valójában Bíró Lajos tevékenysége lehetett az egyik oka annak, hogy Wellset távol tartották... Korda nem tudott megszabadulni a wellsi 'mondanivaló' összes elemétől, azoktól a 'szociális érvelésektől', melyek véges-végig fűszerezik a filmet és rontják színvonalát” (Kulik 1975: 185–186)¹³ – írja a korabeli kritika. Bíró mindent megtett annak érdekében, hogy a hangsúlyt a wellsi szociális-politikai mondanivalóról, elsősorban a kerettörténetről, a történet humoros-szórakoztató elemeire helyezze. A film így sem talált lelkes fogadtatásra, ami magyarázatul szolgálhat arra, miért nem filmesítették meg a Faust-történetet. További ok lehetett az az elmarasztaló kritika, melyet a Magyarországon is vetített film kapott. Ezért nem csoda, hogy a *Literatura* kritikája csak megemlítette *A csodatevő embert*, míg *A modern Faustnak*, mint a jövőbeli siker várományosának a tartalmát is ismertette.

★

Wells a két filmregény írásakor „megfelezte” Goethe Faustjának első részét: *A csodatevő ember* a goethei Faust előjátékát veszi át, *Az ellopott test* pedig a Mefisztó és a Margit motívumot kölcsönzi.

A csodatevő ember című filmregény (Wells 1936a) (az alábbiakban R) és azonos című forgatókönyvi (Wells 1935) (az alábbiakban F) változatának összehasonlítása túl sok apró, jelentéktelen változtatást fed fel, melyek nem módosítanak, legfeljebb pontosítanak. Ilyen például: „now let's get clear” (R: 18) – „now we must make it clear” (F: 9); „he is going to pay” (R: 20) – „he will have to pay” (F: 9); „Got to be careful.” (R: 23) – „Better be careful.” (F: 14); „I tell you I'm a bit afraid of it.” (R: 30) – „I am a bit

frightened by it myself” (F: 25); „I suppose I ought” (R: 30) – „I suppose I ought to.” (F: 26). Az ilyen típusú módosítások további bizonyítékai annak, hogy a forgatókönyv szerzője nemcsak hogy nem Wells, hanem egy olyan nem angol anyanyelvű személy, aki nem beszélt tökéletesen az angol nyelvet.

„Alex és ... Bíró Lajos arra törekedett, hogy a dialógusok minden mondatát szellemességgel töltsék meg, még akkor is, amikor a jelenetnek több értelme lett volna egyszerűbb formában. Ráadásul, mivel egyikük sem beszélt jól angolul, kicsit túlmagyarázták a történet minden fordulatát” (Korda 1983: 132)¹⁴.

Sokszor érthetetlen, miért változtatták meg a történetet fűszerező vulgarizmusokat, pl. a csodálkozás kifejezésére használt „One of your sleight of hand tricks” (R: 27) – „That is one of your sleight of hand tricks” (F: 20); „how he did it” (R: 28) – „Ow he done it” (F: 22); „fair doos” (R: 29) – „fair does” (F: 25); „how about Master’s gift of healing” (R: 32) – „Oh, what about Master’s gift of ‘ealing?” (F: 30); „It don’t begin to make sense” (R: 44) – „It doesn’t begin to make sense” (F: 43); „But look here” (R: 47) – „Look ’ere”(F: 48); „We don’t properly know what human beings will do...” (R: 70) – „There is no telling what human beings will do...” (F: 76); „it hasn’t killed us” (R: 71) – „it ’asn’t ‘urt us, ’as it? It as’n’t killed us” (F: 77). Csak egy helyen került sor jelenet megszakításra, illetve a jelenetek sorrendjének megváltoztatására (R: 71–73, ill. F: 79–81) azért, hogy hangsúlyozza az események egyidejű történéseit.

A filmregény és a forgatókönyv írása között eltelt rövid idő nem magyarázza a módosításokat, azaz nem lehetett szó „modernizálásról”. Sok helyen Wells rövidítéseit írta ki Bíró teljes alakba, vagy a Wells által használt teljes szavakat rövidítette, pl. „Ere-” (R: 37) „Oh – here” (F: 35), vagy a Wells által írt „last night” (R: 41) a forgatókönyvben „yesterday evening” (F: 39). Mintha örömet lelte volna az apró módosításokban, talán azért, mert jelentős változtatásokra nem volt lehetősége.

★

Az *Egy ellopott test* című kéziratot, mely kameracentrikus, tele forgatási utasításokkal, kétségtelenül Wells írta 1935-ben, sőt az eredetileg választott *The New Faust* címet később *A Stolen Body*ra változtatta saját kézírásával. A bevezetésben társalgási-filmként (conversation film) definiált mű célja a Faust-ötlet modernizálása, az alcímnek megfelelően „Az örök ifjúságot kereső ember története a fantasztikum mesterének tollából”. Az *A Stolen Body* című kézirat és a *The New Faust: A Film Script* 1936-os *Nash’s Pall Mall Magazin*ban publikált filmregény összehasonlítása mutatja, hogy a két mű legtöbb helyen szó szerint egyezik, de az *A Stolen Body* kameraállásra és megvilágításra vonatkozó forgatási instrukciói kimaradtak a színpad- és olvasócentrikussá vált filmregényből. Nem így a nagyszámú wells-i önéletrajzi adat: a főhős, Elversham kora, születési dátuma, életének eseményei, melyek egybeesnek Wells életének fordulataival.

Wells saját, öregedéssel járó testi leépülésének jegyeit (Brome 1998: 4) Elvershamra örökítette, akit a McPhister képében megjelenő Mephisto – szemben a majd harminc évvel korábban íródott elbeszéléssel, ahol ezt Elversham maga eszeli ki – beszél rá a személyiségcserére. „És most itt van. Végigélte az életét. És elégedetlen. Nem tetszik a dolgok befejezése.” (Wells 1937: 123, végig Tábory Pál fordításában idézem.)¹⁵ S Elversham, vele együtt talán az idős Wells is, olyan csodára vágyik, mely visszahozhatja fiatalágát „Ötven év ifjúsággal és energiával, fáradság nélkül, anélkül, hogy a korlátolt idő érzése örökké gyötörné” (Wells 1937: 123).¹⁶

A kézirat – a filmregénnyel szemben – több helyet szentel a kapitalista brit oktatási rendszer wellsi kritikájának, mondván, az nem ad igazi lehetőséget a bátor kutatómunkára. Az iskola csak látszólag a „tudomány központja, voltaképpen csak a tanítás és a tanulás robotos helye. Az igazgatók dicsőségét és a helyi büszkeség kielégítését szolgálják... Van egy tudományos kutatási tervem s nem találok rá időt, szabadságot...” (Wells 1937: 129).¹⁷ McPhister, a huszadik századi Mephisto személyében a középkori mágia csap össze az Arthur által képviselt huszadik század harmincas éveinek Wells által dicsőített, fejlett tudományos eredményeivel. A csaló Elversham új, ellopott testében lakozó „rég, tizenkilencedik századbéli eszméi tele vannak elavult felfogásokkal, téves gondolatokkal az anyaggal, erővel ... kapcsolatban” (Wells 1937: 190–191)¹⁸. Csak zsörtölődni tud azon, hogy „manapság túlságosan sok tudást adnak a nőknek” (Wells 1937: 164).¹⁹

Reston és Elversham célja egyaránt a hatalom és Marguerite megszerzése: a kézirat szerint Elversham az egyezés megkötésekor ismeri először fel, milyen nagy a hasonlóság Arthur szerelme, Marguerite és saját elhalt kedvese között, míg a filmregényben erre jóval később, a megifjodás után Marguerite-Margit fényképe ad alkalmat, akárcsak Goethénél, s ettől kezdve a wellsi önéletrajzi analógiák helyét a goethei motívumok foglalják el. McPhister, akinek a neve elől a doktori cím a megifjodási jelenettől kezdve elmarad, s akárcsak Goethe Mephistója, idegenvezető és szolga lesz Faustja mellett. A fausti boszorkányszombatnak megfelelően az ördög felajánlja a pénzért vett szerelmet a romantika kínálta érzés helyett:

A „szerelem egy adott speciális személy iránt... csalás, az öreg természet trükkje, az emberi nem fenntartására... Ádámra emlékeztetsz... és Faustra... A világ kezdete óta elleneztem a szerelemnek ezt a túlzó voltát... Szerelem és gyűlölet állati dolgok... megszállottságok... Alkoss, cselekedj inkább... A szerelem... ígéret, várakozás. Buborék, mely elpattan mihelyt megkaptad vágyad tárgyát, s helyén a semmi marad” (Wells 1935: 91).²⁰

De minden hiába, a hős elutasítja a pénzen vehető szerelmet, mint olcsót és visszataszítót. Igen értékes, de a filmregényből kimaradt a szerelem értelmezéséről szóló wellsi passzus, melyből kiderül, mi a kalandra éhes megifjodott öreg és az öntudatos nő értelmezése közötti gyökeres különbség: A szerelem Arthur 2 számára kívánság, túrhetetlen éhség, szívfájdalom és

maró nyugtalanság, míg Marguerite számára tökéletes biztonság és béke, nem alárendelődés, hanem „férfiúi parancsra váró női akarat” (Wells 1935: 93)²¹. A lány vonakodása miatt érzett haragja készteti arra, hogy osztozzon az ördög véleményében: szerelem és gyűlölet egy töről fakad.

Bár a jelentős terjedelmű, de a mondanivaló szempontjából kevésbé lényeges rövidítések célja az volt, hogy összefüggővé és pergővé, s ezáltal jobban eladhatóvá tegye a művet, az sajnálatos módon veszített mondanivalója gazdagságából: a huszadik század technikacentrikus világa elnyomja az erkölcsi és érzelmi fejlődést, egyben hirdeti Wellsnek az emberi haladásba vetett optimista hitét.

Az összehasonlítás során felszínre került szóhasználati különbségek bizonyítják, hogy a kézirat és a publikált forgatókönyv írója két, eltérő személy: Wells *enquiry*-t használ a kéziratban (Wells 1935: 32), míg a nyomtatásban *inquiry* szerepel (Wells 1936c: 166), másutt a kézirat *gaol* szava helyett (Wells 1935: 154) *jail* áll (Wells 1936c: 203) az egyébként szó szerint egyező textusban, melyben *A csodatévő emberre* jellemző verbális és stilisztikai változtatások egyáltalán nem fordulnak elő, ami azzal magyarázható, hogy *A modern Faust* megfilmesítésének tervét viszonylag korán elejtették. A „kamera-tudatos” wellsi utasítások elmaradása vagy arra utal, hogy a filmregény írásakor már nyilvánvaló volt, hogy a mű nem kerül vászonra, vagy az átdolgozó személy publikálhatóvá akarta tenni egy széles olvasóközönségnek szóló lap számára. Azt is elárulja az összehasonlítás, hogy Wells később is dolgozott a művön, mert a keze írásával tintával később betoldott kiegészítések egyike sem került bele a nyomtatott verzióba, így az *A Stolen Bodyra* változtatott cím sem, sőt nem javították azt a nyilvánvaló, csupán figyelmetlenségből adódó hibát sem, amit Wells később korrigált a kéziratban (Wells 1935: 94): “I want you to scale the heavens not to climb Romeo’s balcony...” sorban szereplő *Romeo’s* szót Wells tintával később *Juliet’s*-re javította, de a nyomtatott példányban megmaradt a „Romeo’s” szó.

Wells tehát az eredeti *The New Faust: A Film Story* címet később változtatta *A Stolen Bodyra*, vagy azért, mert a történet inkább individuum-centrikus, mint goetheien empirikus, vagy mivel az új cím vonzóbbnak tűnt. Ezt a később keletkezett változtatást azonban a publikált változat írója nem vehette figyelembe. Mindez azt is bizonyítja, hogy Wells és Korda nem adták fel egy csapásra a Faust film elkészítésének tervét, csak elnapolták, így Wells azt további átdolgozásra érdemesnek tartva tintával javította, miközben a szerző tudtával elkészült annak publikációra alkalmas verziója, melyet Tábori Pál szinte szó szerint fordított magyarra. Érdekes, hogy a magyar fordításban a Wells által később eszközölt javítás értelmében a fent említett helyen a „Julia” szó szerepel, mely nem feltétlenül bizonyítja, hogy Tábori ismerte a forgatókönyvön Wells által eszközölt változtatásokat, hisz más változtatást nem vett át, így valószínűleg csak egy nyilvánvaló hiba javításáról lehet szó.

A csodatévő ember című forgatókönyv és *A modern Faust* című filmregény esetén kimutatott módosítások eltérő természetét az magyarázza, hogy a két mű irodalmi formálódásuk más-más periódusában kerül az olvasó elé, illetve különböző elvárásoknak kellett megfelelniük úgy Wells, mint a publikum részéről. A Faust-történet keletkezésének kezdeti szakaszában volt, melyet a filmregény írója olvasásra, illetve esetleges filmezésre alkalmassá tett azért, hogy kihagyta a hosszú, néha unalmas, és az eszmei mondanivalót sulykoló nagyobb tömegű részeket, de stilisztikai változtatásokat nem eszközölt. *A csodatévő ember* című forgatókönyv már a filmezés utáni befejező fázist tükrözi: rengeteg, néha értelmetlennek tűnő apró stilisztikai változtatás kevés strukturális módosítással, mivel ekkorra a cselekményvonal véglegessé vált, a forgatókönyv írója által javasolt kerettörténet-kiiktatást pedig Wells nem engedélyezte.

Mindkét rövidítési módszer szegényesebbé tette a wellsi mondanivalót, amit Wells is felpanaszolt, mondván: érdemes-e a publicitás kedvéért lemondani a mondanivaló egy részéről, vagy inkább kerülve a publicitást, meg kell-e őrizni a mű eszmei teljességét?

Az, hogy *A csodatévő ember* forgatókönyvírója kétségtelenül Bíró Lajos és *A modern Faust* írója a nyelvi bizonyítékok értelmében nem Wells, ráadásul mindkettőt a London Film Productions-nál dolgozó Tábori Pál fordította, és 1937-ben azonos kötetben jelentek meg Magyarországon, azt bizonyítja, hogy a két Wells által írt mű adaptálója azonos személy, azaz Bíró Lajos, aki bár nem jelentősen, de mindkettőt átdolgozta, ily módon elméesebbé és összefogottabbá, azaz jobban filmezhetővé illetve olvashatóvá tette. Ezeket az adaptációkat fordította le Tábori szinte szó szerint egyetlen Wells fordításában, s közölte egy kötetben, dacára az angliai gyakorlatnak, ahol *A csodatévő embert* más, megfilmesített wellsi alkotásokkal párosították (Wells 1940). Ennek egyik magyarázata az, hogy mindkettőt a Korda stúdióknak készült nagyjából azonos időben, azonos átdolgozó, Bíró Lajos közreműködésével. A Rózsavölgyi és Társa Kiadó nagy példányszámban jelentette meg a kötetet, ami rávilágít egyrészt, mennyire népszerű volt Wells a harmincas években Magyarországon, másrészt arra, hogy a műveket a kiadó ideológiailag gazdag és egyben szórakoztató, jó üzletet ígérő bestsellernek tartotta. De a filmvászonra nem került Faust-történet valószínűleg feledésbe merült mindaddig, amíg John Hammond újra fel nem fedezte a nyolcvanas években.

Így vezetett el a Wells, Korda és Bíró közötti kapcsolat kutatása az igazsághoz két magyar részvétellel készült, de kizárólag Wellsnek tulajdonított forgatókönyv születéséről, melyek a feledés több mint fél évszázados homályából kerültek napfényre, és ékesen bizonyítják, hogy a magyarok beírták magukat Wells életművébe.

Jegyzetek

- 1 A huszadik század elején egy „fordító”, aki nevét csak monogrammal jelölte, Anatole France neve alatt *A rózsafa bűtor* című regényt publikált, melyet, mint később kiderült, magyarból „fordítottak” németre, s így került az eredetileg magyarul írt „Anatole France regény” a világirodalom körforgásába. L. részletesen France 1959.
- 2 [Korda] „quickly fell under Wells’s spell ... was fascinated by Wells, and determined to make a film with him. Together they chose one of Wells’s most difficult books, *The Shape of Things to Come*”.
- 3 „Although Korda respected Wells’s genius, he had no guarantee that Wells would be able to write for the cinema, which turned out to be Wells’s major problem.”
- 4 „It is only now that I realise how little I knew about the cinema when I wrote the scenario. Many of the sequences which slipped quite easily from my pen were extremely difficult to screen, and some were quite impossible.”
- 5 „Despite making three attempts to create a filmable story, the script also requires considerable attention from Korda, the writer Lajos Bíró and the director, William Cameron Menzies.”
- 6 „Wells son realised that he was out of his depth on the set itself and was content to limit his contribution on the studio floor to adjusting the costumes of the female members of the cast.”
- 7 „Wells himself was almost pathetically eager over the project ... he saw the chance to work out something in the cinema that would be analogous to his early scientific romances – he saw himself talking to the world again with all the wisdom of experience expressed with the force and novelty of his first youth.”
- 8 „The film has emerged spiritually correct, despite the fact that it now embodies many alterations suggested by Alexander Korda, William Cameron Menzies and a score of other people.”
- 9 „At present there is a tendency to use dialogue only when it is absolutely necessary to advance the movement of the story. Improper use of dialogue tends to attract the attention.”
- 10 „It was an instant box-office failure ... as ... it suffers from the pretentious and heavy-handed dialogue which Wells forced upon Alex, and from the fact that the characters are singularly lifeless and remote.”
- 11 „‘The Man Who Could Work Miracles’ was another H.G.Wells story but it was scripted by Lajos Bíró and Wells interfered very little with the development of the story.”
- 12 „Trying to go between the public and the producer.”
- 13 „Since Wells’s presence throughout the former film’s production had demanded constant patience, conciliation and accommodation from the film-makers, this time Korda kept Wells away from the film as much as possible ... Although Wells receives screen credit for the script, Lajos Bíró was in fact the responsible party, which may have been an additional reason for keeping Wells at a distance. Korda obviously wanted the fantasy elements of the story stressed but ... didn’t get rid of all the traces of the Wellsian ‘message’ the serious ‘social debates’ which pepper and weigh the film down.”
- 14 „Alex and the indefatigable Bíró suffered from a tendency to turn every line of dialogue into a vaticism, a trick which only Oscar Wilde could have brought off, even when the

- line might have had more meaning played straight. Also since neither of them spoke English well, they overexplained every turn of the story.”
- 15 „And here you are! You have lived life round. And you are dissatisfied. You don't like the way things are coming to an end.”
- 16 „With fifty years more of youth and energy, without fatigue, without this constant sense of limited time that torments me.”
- 17 „The place pretends to be a home of learning. Really it's a teaching sweat-shop. For the glory of the governors and the satisfaction of the local pride. I've got a scheme for research and I can't find time for it, I can't find freedom for it...”
- 18 „Your [i.e. Elversham's] old nineteenth-century memories stuffed with the stale ideas and wrong ideas about matter and force and so on.”
- 19 „They teach women too much science nowadays”.
- 20 „Don't you realise it is a delusion, a trick that old Nature has invented for the perpetuation of the species ... You remind me of Adam ... and you are like Faust... From the foundation I have been against this excessive idea of Love. ... Love and hate are animal things. Call the obsessions... Make, create, these are better.... What is this love? A promise – an expectation. A bubble. When at last you get love, the bubble bursts and there is nothing there.”
- 21 Arthur 2: „And what is love?”
 Marguerite: „A perfect security.”
 Arthur 2: „An intolerable hunger.”
 Marguerite: „Peace, Arthur.”
 Arthur 2: „Heartache and unrest.”
 Marguerite: „...My will has been waiting for you to command it...”

Irodalom

- Brome, V. 1998. H. G. Wells. In.: Cook, Dana: Meeting H. G. Wells. A Miscellany of First Encounters. *The Wellsian*. 21. sz. 4–13.
- Carver, E. 1946. Országúti beszélgetés robogó autóban Korda Sándorral. *Moziélet*. 12. sz. 6.; 13. sz. 69.
- Danvers, W. J. 1936. „I wrote this film for your enjoyment” says H. G. Wells. *Film Weekly*, febr. 29. 7.
- Gáspár Z. [G. Z.] 1938. H. G. Wells: A csodatevő ember – A modern Faust. *Szép Szó*. 23. sz. 312.
- Hammond, J.R. (ed.) 1985. *The Man with a Nose and the Other Uncollected Short Stories of H. G. Wells*, 1985. London and Dover: NH: Athlone.
- Karsai Kulcsár, I. 1955. Egy filmíró útja. *Filmkritika*. 12. 20.
- Komlós A. 1959. Egy elbeszélés nyomozásának regénye. In: France, A. *A rózsafa bútor* 1959, Bp.: Európa. 5–19.
- Korda M. 1983. *A szerencse fiai*. Bp.: Európa.
- Kulik K. 1975. *Alexander Korda*. London: W. H. Allen.
- Lejeune, C.A. 1936. The Private Lives of London Films. *Nash's Pall Mall Magazine*. 12. sz. 98.

- Mayhew, A.F. 1936. Guide to the discussion of the photoplay Things to Come. *Photoplay Studies*, 2. k.
- Molnár Gál, P. 1993. A türkevei angol báró, Sursum Korda. *Filmvilág*. 36. évf. 11. sz. 42–44.
- N. n. 1938. H. G. Wells: A csodatevő ember. A modern Faust. Két filmregény. *Literatura*. 3. sz. 93.
- N. n. 1938b. A csodatevő ember. A modern Faust. Két filmregény. Magyar Szemle. 4. sz. XVI.
- Stockham, M. 1992. *The Korda Collection*. London: Alexander Korda's Film Classics.
- Tábori, P. 1959. *Alexander Korda*. London: Oldburne Book Co.
- Walker, J. (ed.) 1995. *Halliwel's Filmguide*. (11. kiadás). London: Harper-Collins.
- Wells, G.P. (ed.) 1984. *H. G. Wells in Love*. Postscript to an Experiment in Autobiography. London: Faber and Faber.
- Wells, H.G. 1896. The Story of The Late Mr Elversham. *Idler*. May, 1896. in: H.G. Wells, „The Story of the Late Elversham” In: The Complete Short Stories of H.G.Wells ed. by John Hammond. London: Dent. 1998. 126–138.
- Wells, H.G. 1898. *The Man Who Could Work Miracles*. Illustrated London News. in: Wells, H.G. „The Man Who Could Work Miracles” In: The Complete Short Stories of H.G.Wells. ed. by John Hammond. London: Dent. 1998. 399–412.
- Wells, H.G. 1914. *Az elcsereált élet*. In.: H. G. Wells: *Az elcsereált élet és egyéb történetek*. (Ford.: Benedek Marcell.) Bp.: Lampel R. 1–27.
- Wells, H.G. 1935. *A Stolen Body*. [Kézirat]
- Wells, H.G. 1936a. *The Man Who Could Work Miracles*. A film story based on the material contained in his short story „The man who could work miracles”. London: Cresset Press. 1–96.
- Wells, H.G. 1936b. *The Man Who Could Work Miracles*. [Kézirat]
- Wells, H.G. 1936c. The New Faust: A Film Story. *Nash's Pall Mall Magazine*. 12. sz. 119–145.
- Wells, H.G. 1937. *A csodatevő ember – A modern Faust*. Két filmregény. (Ford.: Tábori Pál.) Bp.: Rózsavölgyi és Tsa.
- Wells, H.G. 1940. *Two Film Stories*. Things to Come. The Man Who Could Work Miracles. London: Cresset Press. 1–142.
- Wells, H.G. 1989. *Az ellopott test*. (Ford.: Görgey Gábor és Kádár Tamás.) Bp.: Európa.
- Wells, H.G. é. n. *A néhai Elversham története*. In.: H. G. Wells: *Csodálatos történetek*. (Ford.: Lovik Károly.) Bp.: Pantheon. (*A regény mesterei* c. sorozatban).
- Valamint a BFI Database elektronikus állománya: Full Cast and Crew for The Man Who Could Work Miracles (1937); és BFI Special Collections: Weekly production costs – All current pictures.

Azokat a szövegrészeket, ahol a fordító nincs külön feltüntetve, a szerző saját fordításában, az eredetieket pedig jegyzetben közöljük.

The Mystery of Hamlet's Procrastination

Zsolt Mohi

Sandra M. Gilbert, the feminist literary critic, begins her famous essay *Literary Paternity* with the following question: "Is a pen a metaphorical penis?" (1979: 486). "In patriarchal Western culture," she answers, "the text's author is a father, a progenitor, a procreator, an aesthetic patriarch whose pen is an instrument of generative power like his penis" (488). Since, however, Gilbert continues, male generative power not merely creates but, paradoxically, at the same time, "imprisons his fictive creatures, he silences them," "stills them, or – embedding them in the marble of his art – kills them" (see Keats' *Ode on a Grecian Urn*), male power is just as destructive as creative. The reverse-side of patriarchal authority/authorship is, consequently, sensitively represented and epitomized in the instrument of killing, in the *sword*.

Hamlet dies with the rapier in his hand. Mozart, according to some narratives, holds his pen. Hamlet, saying to Laertes, "I'll be your foil" (5.2.252) identifies himself with "the mortal phallus," as Lacan formulates (1977: 34).¹ Mozart, on the contrary, in composing the "Lacrimosa," dies in the act of creation. The male "power [...] to kill" (Gilbert 1979: 493) is, thus, opposed to Gilbert's notion of the virile generative force.

Both Hamlet and Mozart are fully conscious of what they are doing, of the fact that they have to die. "The readiness is all," Hamlet says. "Since no man, of aught he leaves, knows aught, what is't to leave betimes? Let be" (5.2.218–20). And then,

Ham. I embrace it freely,
And will this brothers' wager frankly pay.–
Give us the foils.

(5.2.248–50)

And Mozart says, "Haven't I told you I am writing on my own Requiem Mass?"

Similarities do not end here, yet. What connects the two narratives most deeply is the secrecy of Mozart's and Hamlet's missions. On the one hand, Mozart has been commissioned by the mysterious Graf Walsegg to compose the *Requiem*; Hamlet, on the other hand, has been assigned his horrible task by a ghost. Both Mozart and Hamlet were, even previously to that already, preoccupied with the idea of death. Mozart finishes his opera *Die Zauberflöte* in 1791, the year he will die. Although Sarastro, an operatic

Prospero, leads his dream world to a happy ending, Shakespeare's Prospero concludes *The Tempest* with the following words:

And thence retire me to my Milan, where
Every third thought shall be my grave.
(5.1.311f)

In a similar vein, the year 1791 in Mozart's life is marked by the fear of death. Hamlet, nevertheless, laments the death of his father and his mother's indifference with an explicit death wish:

Ham. O that this too too sullied flesh would melt,
Thaw and resolve itself into a dew,
Or that the Everlasting had not fix'd
His canon 'gainst self-slaughter. O God! O God!
(1.2.129–32)

His attitude will, I propose and argue in this paper, be changed entirely by the ghostly apparition. To make the reasons for this clear, first I have to consider how exactly he is affected by the Ghost.

The appearance of the Ghost means two things for Hamlet at the same time. His life assumes a genuine meaning, an importance. This importance, however, consists in a task the fulfilment of which deprives him of the only reason to live. Previously, Hamlet abhors the world around him. He desires to die simply because in the given circumstances there is no worthy cause to live for:

Ham:(...)
How weary, stale, flat, and unprofitable
Seem to me all the uses of this world!
Fie on't, ah fie, 'tis an unweeded garden
That grows to seed; things rank and gross in nature
Possess it merely.
(1.2.133–7)

Jimmy, in *Look Back in Anger*, is just as embittered by the hypocrisy of the previous generation. For him, "[t]here aren't any good, brave causes left" (Osborne 1960/1989: 84) either. Similarly to Hamlet, Jimmy is obsessed with death, too, with his father's death in particular:

For twelve months, I watched my father dying—when I was ten years old. [...] But, you see, I was the only one who cared. [...] As for my mother, all she could think about was the fact that she had allied herself to a man who seemed to be on the wrong side in all things.
(Osborne 1960/1989: 57)

Hamlet blames his mother for selfish indifference, as well:

Ham. (...)

(...) That it should come to this!

But two months dead – nay, not so much, not two –

So excellent a king [...]

(...) Why, she would hang on him

As if increase of appetite had grown

By what it fed on; and yet within a month –

Let me not think on't – Frailty, thy name is woman –

(1.2.137–46)

It is, as it should be clear from the above, not that the Ghost informs Hamlet of the nasty machinations at the court; not that Old Hamlet convinces him of the world's foul contempt for virtue, Claudius' treason and fratricide, and Gertrude's unscrupulous lust – no. Hamlet suspected it all (see „*Ham.* O my prophetic soul! My Uncle!” /1.5.41/). It is not that the Ghost's revelation makes Hamlet feel disdain for life and seek death, either. On the contrary! The Ghost imposes a task on him, who eagerly jumps at the chance of doing it:

Ham. Haste me to know't, that I with wings as swift

As meditation or the thoughts of love

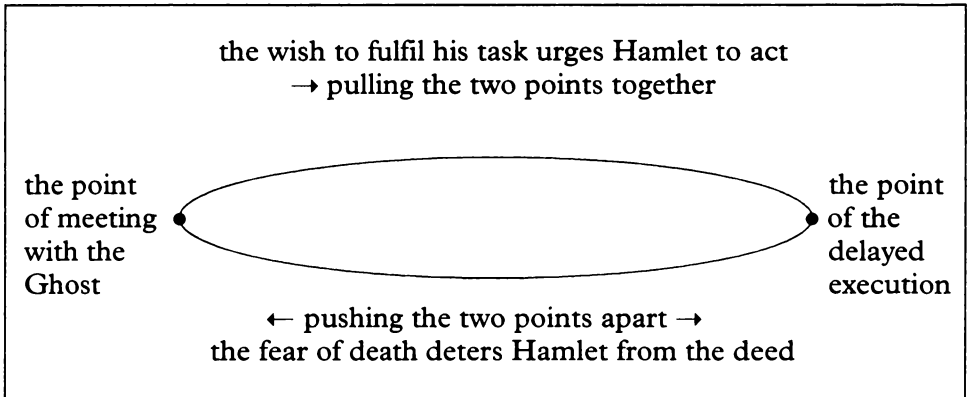
May sweep to my revenge.

(1.5.29–31)

Hamlet seems genuinely relieved and enthusiastic,² which may have two causes. First, now, he has an important job to do before he dies, which will endow his person, his life and death, with significance. The second cause follows from the same: he has, namely, also been given a well-founded reason to die since the divine ban on suicide will be overridden by the legitimate cause of revenge. And the revenge will, ultimately, coincide with his death, being intimately bound up with it. The reason for this is the simple fact I have mentioned at the beginning of the previous paragraph: the fulfilment of the task immediately deprives Hamlet of the only reason to live.

To sum it up, the Ghost's injunction (“Revenge his foul and most unnatural murder” /1.5.25/) is, in the given circumstances, a genuine paradox: it is both a command for Hamlet to act, to act as soon as possible; and an excuse for him to procrastinate, postpone his own death: until he prepares for the deed, he has time to live, he has reason to live. Now, he has such a strong reason to live that he never had before. His life is worth living at last. The fulfilment of his task is, however, the only excuse for him to remain alive, that is why his deed, by definition, coincides with his death. He, consequently, is urged to act and deterred from acting at once. The

contradictory forces exerting their power over Hamlet are: the wish to fulfil his task, and the fear of death. The focal points of both lie at the horizon of his life. The present moment, i.e., the encounter with the apparition and the setting off of the paradox situation on the one hand; and the impending, uncertain, ultimate moment of the execution on the other, are the two pillars arched by the double bow that make Hamlet hasten and delay the deed.

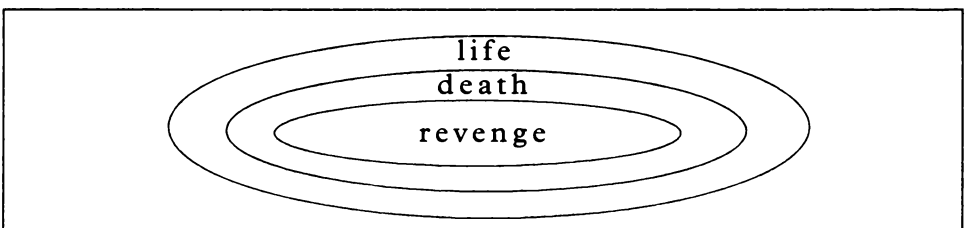
A consequence of this constellation is that Hamlet's and Claudius' lives are intimately bound together.

The devilish trait in the Ghost, the Faustian hue in Hamlet's hasty agreement with the apparition is that, like Faustus, Hamlet gains time through it, as Faustus did through his signing of the bill:

I, John Faustus of Wittemberg Doctor, by these presents, do give both body and soul to Lucifer, Prince of the East, and his minister Mephostophilis, and furthermore grant unto them that four and twenty years being expired, and these articles above written being inviolate, full power to fetch or carry the said John Faustus, body and soul, flesh, blood or goods, into their habitation whatsoever.

(Marlowe 1.5.106–13)

Hamlet's lifespan, nevertheless, is not set by the calendar, the decision is vested in him, what makes the tension even greater. Still, „[c]onsummatum est: this bill is ended” (Marlowe 1.5.73) with respect to Hamlet, as well.

The act of revenge endows Hamlet's death with significance. His death, in turn, fills his life with meaning. As a result, his situation can also be illustrated by concentric elliptic circles. (see p. 84)

Some further consequences of the frame outlined above have to be considered. The role of the play-in-the-play, for example, has to be reassigned. Since Hamlet is not interested in collecting proof of Claudius' murder, the performance of *The Murder of Gonzago* does not aim at eliciting the king's confession, but at a mere entertainment under the sign of Hamlet's kamikaze attitude: his impending revenge and suicide. Hamlet runs the show, as Faustus does, gaining and killing time at the same time. He has nothing to lose and nothing to win. As a proof, see what Hamlet does when the king rises. He says:

Ham. What, frightened with false fire?

[...]

Ham. Why, let the stricken deer go weep,

The hart ungalled play;

For some must watch while some must sleep,

Thus runs the world away.

Would not this, sir, and a forest of feathers, if the rest
of my fortunes turn Turk with me, with two Provincial
roses on my razed shoes, get me a fellowship in a cry
of players? (3.2.260–72)

And further:

Ham. O good Horatio, I'll take the ghost's word for a
thousand pound. Didst perceive?

Hor. Very well, my lord.

Ham. Upon the talk of the poisoning?

Hor. I did very well note him.

Ham. Ah ha! Come, some music; come, the recorders.

For if the King like not the comedy,

Why then, belike he likes it not, perdie.

Come, some music.

(3.2.280–88)

Hamlet, clearly, resembles rather an emcee (Master of Ceremonies) than a stern chief inspector.

"The show must go on," until exhaustion. Soon after the performance Hamlet enters the Queen's closet. He kills Polonius, who is hiding behind the arras. As Lacan aptly remarks, "Hamlet cannot possibly believe that it's Claudius, because he's just left him in the next room" (1977: 51). As an

explanation, Hamlet says: „I took thee for thy better” (3.4.32), i.e., I did it in an exercising sort of way.

What is, then, the meaning of the „antic disposition” (1.5.180) Hamlet promises to put on? Hamlet, the Master of Ceremonies, insulting the king like Faustus insults the pope, entertaining himself (just as Faustus, directing the show and taking part in it himself), rewriting a play, commissioning a performance, sending his former love to the nunnery, killing his intended father-in-law in a sportive manner, making fun of his corpse afterwards, etc., does all this in his agony. In a consciousness of his death that cannot be imparted, cannot be shared. He acts like an actor, he could say with Iago: “I am not what I am” (Shakespeare, *Othello* 1.1.64). He acts under the direction of a dead king, who, through his appearance has altered Hamlet’s image of himself (as in a second mirror stage) and of others. After he talks to Old Hamlet’s ghost, he is really not the man he was. In this encounter he is assigned a task that totally fits his situation. Even if we insist and say he feigns madness, we still have to admit, he totally identifies himself with his chosen role, undoing the distinction between actor and character. He reaches the state of a complete readiness in which he ultimately faces death without hesitation.

Mozart wrote his *Requiem* with his pen in his hand, Hamlet did the same with his sword. They both know that their respective actions, although in different ways, precipitate their nearing deaths. The content of their respective tasks turns out to be more than a job, it proves to be a fateful mission for both of them. Hamlet’s personal fate assumes a general meaning at every performance, as far as this meaning concerns each and every spectator. Harold Bloom’s idea of the use of literature may be relevant here:

The mind’s dialogue with itself is not primarily a social reality. All the Western Canon can bring one is the proper use of one’s own solitude, that solitude whose final form is one’s confrontation with one’s own mortality (Bloom 1994: 30).

Let Fortimbras tidy up the stage, let Süßmayr finish the *Lacrimosa*, and let T. S. Eliot search for the missing “*objective correlative*” (1919: 766).

Notes

1. Lacan claims that “the word ‘foil’ here clearly does not mean a fencing foil; the word has a meaning – indeed, a fairly common one – that we can trace back to its specific occurrences in Shakespeare’s days: ‘foil’ is the same word as the Old French *feuille*, used preciously to designate a container for something precious, i.e., a jewel case. Thus the passage means: I shall be there solely to set off your stellar brilliance against the blackness of the sky” (1977: 33).

If, however, the play is construed as Hamlet's unceasing struggle for an identification with his mortal and self-destructive intent, then, in a way contrary to the above, seemingly "harmless" utterances, as if suddenly appearing in a different light, reveal covert references to the sword, the instrument of killing. In the discussion before *The Murder of Gonzago* commences, for example, Hamlet refuses Gertrude's invitation, "Come hither, my dear Hamlet, sit by me," with the following words: "No, good mother, here's metal more attractive" (3.2.107–8), and he, according to the stage direction, "*Turns to Ophelia*". "Metal", however, only for the superficial observer refers solely to Ophelia exerting "magnetic power" (*Hamlet*, 3.2.108n) on Hamlet, who, nota bene, in the previous scene, has just sent her "to a nunnery" (3.1.121). Besides that, namely, "metal" is also suggestive of the material of the rapier.

Another instance of a similarly telling undertone can be observed in the conversation between Hamlet and Polonius, just a turn before Hamlet mentions "metal": "*Pol.* I did enact Julius Caesar. I was killed i'th' Capitol. / Brutus killed me. / *Ham.* "It was a brute part of him to kill so capital a calf / there" (3.2.102–5). It is fairly improbable that the word *kill* would appear three times by mere chance in such a short repartee between two men one of whom will, two scenes later in the same act, stab the other.

Consider also that since Hamlet's answer ("No, good mother, here's metal more attractive" / 3.2.107–8) is directed to Gertrude rather than Ophelia, it assumes its deeper meaning especially with reference to the Ghost's warning: "But howsoever thou pursuest this act, / Taint not thy mind nor let thy soul contrive / Against thy mother aught. Leave her to heaven" (1.5.84–6). Hamlet, in obedience to his father, may mean "There are more important matters for me to deal with, mother, I don't have to do anything with you."

Lacan, at the end of his essay quoted above, claims that the phallus, symbol of male authority, "is everywhere present in the disorder in which we find Hamlet each time he approaches one of the crucial moments of his action" (1977: 49). In a similar vein, the sword, the rapier, the foil, the metal, is, in various forms, everywhere present in the language of the tragedy. Its position, nevertheless, is, as that of the phallus, "always veiled" (Lacan 1977: 48).

2. It is enthusiasm exactly that Jimmy bitterly misses in his companions: "Oh heavens, how I long for a little ordinary human enthusiasm. Just enthusiasm—that's all. I want to hear a warm, thrilling voice cry out Hallelujah! (*He bangs his breast theatrically.*) Hallelujah! I'm alive! I've an idea. [...] Oh, brother, it's such a long time since I was with anyone who got enthusiastic about anything" (Osborne 1962/1989: 15). There is, unfortunately, no-one Jimmy would accept as an authority, who would give him direction. Although his dead father does haunt him, i.e., "[e]very third thought" (*The Tempest* 5.1.312) of Jimmy is devoted to his father, this only fills him with anger.

References

- Bloom, H. 1994. *The Western Canon. The Books and School of the Ages*. New York, San Diego, London: Harcourt Brace & Company.
- Eliot, T. S. 1919. Hamlet and His Problems. In: Adams, H. (ed.) 1971/1992. *Critical Theory Since Plato*. Fort Worth, Philadelphia, San Diego, New York, Orlando, Austin, San Antonio, Toronto, Montreal, London, Sydney, Tokyo: Harcourt Brace Jovanovich College Publishers. 764–6.
- Gilbert, S. M. 1979. Literary Paternity. In: Adams, H. & Searle, L. (eds.) 1986/89. *Critical Theory Since 1965*. Tallahassee: University Presses of Florida; Florida State University Press. 486–96.

- Jenkins, H. (ed.) 1982. Introduction. In: Jenkins, H. (ed.) *Shakespeare, Hamlet*. 1997. The Arden Shakespeare Edition. Walton-on-Thames: Thomas Nelson & Sons Ltd. Methuen & Co. Ltd. 1–159.
- Lacan, J. 1977. Desire and the Interpretation of Desire in *Hamlet*. Trans. James Hulbert. *Yale French Studies*. 55/56. 11–52.

Sources

- Marlowe, Ch. 1969/86. *The Tragical History of Doctor Faustus*. London, New York, Victoria (Australia), Ontario (Canada), Auckland (New Zealand): The Penguin Group.
- Osborne, J. 1960/89. *Look Back in Anger*. London, Boston: Faber and Faber.
- Shakespeare, W. 1997. Hamlet. In: Jenkins, H. (ed.) *The Arden Shakespeare Edition*. Walton-on-Thames: Thomas Nelson & Sons Ltd.
- Shakespeare, W. 2001. Othello. In: Honigmann, E.A.J. (ed.) *The Arden Shakespeare*. London: Arden Shakespeare.
- Shakespeare, W. 2000. The Tempest. In: Vaughan, V.M. & Vaughan, A.T. (ed.) *The Arden Shakespeare Edition*. London: Thomson Learning.

A FORDÍTÁS LEXIKÁJA ÉS GRAMMATIKÁJA

2.

KLAUDY KINGA – SIMIGNÉ FENYŐ

SAROLTA

ANGOL–MAGYAR FORDÍTÁSTECHNIKA

ISBN 963 18 7720 5 (J2-1714/1)

Megrendelhető vagy megvásárolható:

Nemzeti Tankönyvkiadó Vállalat

Universitas Felsőoktatási Lektorátus

Bp. 1143 Szobránc u 6–8. Tel: 280 23 16/52 Fax: 280 10 90

Edele titka

Az antik mitológémák szerepe J. P. Jacobsen Niels Lyhne című regényében

Gergye László

A skandináv irodalom aranykora a XIX. század utolsó évtizedeire esik. Az északi írók ez idő tájt válnak ismertté szűkebb hazájuk határain kívül is: Ibsen és Strindberg mellett a különösen intenzív fejlődésen keresztülmenő dán próza, az ún. „modern áttörés” írói kapcsolódnak be gyorsan a világ-irodalmi vérkeringésbe. H. C. Andersen, Hermann Bang, Henrik Pontoppidan vagy Jens Peter Jacobsen műveit nem sokkal keletkezésük után magyarra is lefordítják. Mikes Lajos, Hajdú Henrik, Ritoók Emma és mások áldozatos munkájának köszönhetően így a skandináv írók a XX. század elején a hazai szellemi életben fontos hatástényezővé váltak. A XX. század második felére azonban szinte teljesen kiszorultak az irodalmi köztudatból, noha a XIX. század végi skandináv próza egyik csúcspontjának számító regény, Jacobsen *Niels Lyhne*-je – Faludy György költőien szép tolmácsolásában – először 1955-ben, majd 1986-ban is megjelent. E rövid cikk keretei között a teljes mű értelmezésére nyilván nem vállalkozhatunk, csupán néhány olyan mozzanatra igyekszünk ráirányítani a figyelmet, amely valódi ízelítőt adhat Jacobsen sajátosan századvégi művészi világából.

A *Niels Lyhne* egyik legösszetettebb nőalakja Edele Lyhne, akinek különleges kisugárzása olyan jelentős alkotókra is mély hatást gyakorolt, mint a „Friedemann úr, a törpe” c. novellát író Thomas Mann (Bohnen 1985: 197–215). A koppenhágai társasági élet ünnepezt szépsége, aki reménytelen színészszerelme és halálos tüdőbetegsége elől menekül a vidéki élet egyhangú unalmába, döntő szerepet játszik az anyjához mélyen kötődő főhős, Niels Lyhne pszichoszexuális fejlődésében. Edele azonban nemcsak az anyáról egy másik nőre áthullámzó kamaszkori rajongás lélektani természetrajzát példázza, hanem a modernizálódó regény egyik lényeges sajátosságára, a mitikus paradigmák kontextuális jelentőségére is rávilágít. Edele figurája különösen az Aphrodité-mondakörből, valamint az antik termékenységmitoszokból szív fel sok elemet, mégpedig a legkoncentráltabban a dán szakirodalom által „puf-scene”-nek (Vøsmar 1986: 208) nevezett jelenetben, amikor Niels búzavirágot hoz a tengerzöld pamlagon heverő Edelének.

Már a pamlag tengert idéző színe és a fiatal nő testtartása is az antik szerelemistennőre emlékeztető képzetársításokat indíthat el.

Hanyatt feküdt, hátrahajló, megfeszített nyakkal, állát magasra emelte, és homlokát visszafordította; hosszú, megoldott haja dúsan esőzött a szőnyegre.¹ (Jacobsen 1986: 263)

Ez a sejtelen aztán a következő mondatban egy konkrét mitológiai allúzióvá terebélyesedik:

A padlón egy selyemből varrott gránátalmavirág sodródott bronzsín félcipőjére, mely szigetnek látszott az óaranyáradat közepén.² (Jacobsen 1986: 263)

Az ókori rege szerint Aphrodité a tenger habjaiban született, s egy kagylóhéjon hajózva ért partot Kythéra szigetén, ahol első temploma épült. A gránátalma élénkpiros színű virága („Granatblomst”) Aphrodité metonimikus megfelelője, a szerelemistennő attribútumaként a görögök a termékenység szimbólumai között tartották számon. Edele ruházata még közvetlenebb módon árulkodik a köztük vonható párhuzamról:

Öltözete sokszínű, de a halvány árnyalatok sokszínűsége volt. Derekára fénytelen, merev anyagból készült, sötétkék, halványpiros, szürke és narancsszínű lángnyelvekkel díszített, tarka mintájú, szoros fűző simult. Alatta bő ujjú, fehér selyeminget viselt, mely egészen könyökéig omlott alá. A selyem kissé vörösén csillogott, mert itt-ott bíborban játszó aranyfonalak futottak végig szövésén.³ (Jacobsen 1986: 263)

Éppen úgy, mint Homérosz IV. Aphrodité himnuszában:

Mert szép köntöse tűz sugaránál is ragyogóbb volt, / színarany és hímzéssel tarka. (Homérosz 1967: 842)

A leírás szerint Edele meztelen lábát rózsaszín korallból (újabb tenger-allúzió) készült nyakláncsal kötötte át, egy másik helyen pedig arról olvashatunk, hogy kesztyűje és cipője is „gyöngyházszerű” („perlegraa”) selyemből készült (Jacobsen 1986: 269). Ez ismét csak lehetetlen utalást jelent a szerelemistennő egy másik, szintén a teremtő nőiséget jelképező jelvényére, a kagylóban szunnyadó igazgyöngyre.

Az antik mitológia Aphroditéje mindenkit elbűvöl, megjelenése csupa csillogó, aranyos ragyogás, ő a homéroszi „aranyöltözetű” istennő. Ennek megfelelően Edele körül a Bigummal való jelenet előtt is „arany napsugarak” („gule Sollys”) törnek át a körisfa lombján és „arancsillámmal” („gyl-dent Støv”) szórják tele a levegőt. Hajdíszként csupán egy „finom művű aranyvirágot” („en Blomst af Guldfiligran”) visel, ruhája anyagát pedig különböző színű „rózsácskák” („var besat med smaa Rosetter”) szövik át (Jacobsen 1986: 269).

Ez utóbbi különösen azért figyelemre méltó, mert a gránátalma mellett Aphrodité másik leggyakoribb attribútuma a rózsa. Tovább folytatva a sort, Edele félhomályban úszó szobájában a levegő szinte nyirkos a „rózsaolaj” („Rosenolie”) illatától, a nagynéni „rózsavizet” („Rosenessents”) hint

Nielsre, sőt, az asztalon a Küprosz (Ciprus) környékén honos babérrózsa („Nerie i Blomst”) virágzik (Jacobsen 1986: 263). Ráadásul, a Niels ruhája szövétébe beleivódó rózsavíz, amelyet Edele ráfröcskölt:

...varázsszer volt, bűvös tükröt tartott eléje, mely Edelét mutatta neki, ahogy akkor látta heverni az almazöld kanapén.⁴ (Jacobsen 1986: 262, 263, 266)

Az antik regék szerint amerre Aphrodité jár, a növényzet pompás virulásba kezd. Az árnyas liget mellett igazi otthona tehát a buján virágzó kert. Újkori leszármazottja azonban már egészen másutt keres magának állandó tartózkodási helyet. Edelére nyomasztóan hatnak a szabad terek, a mezei virág erős, friss illatával telített levegőt egyenesen kellemetlennek találja, és sétálni sem szeret. A Földközi-tenger vidékén vadon növényző örökzöld cserje, a babérrózsa (oleander), dísznövénynek lefokozódva tengeti életét egy virágállványon, a tenger habjaiból kiemelkedő szerelemistennő ősi otthonának emlékét pedig csak egy zárt akvárium („Glasskaal”) (Jacobsen 1986: 262) karikírozza.

Feltűnő, hogy Aphrodité közismert attribútumai közül a gránátalma vagy a rózsza soha nem térben, hanem csak síkszerű felületeken (Edele ruháimintáiként) van megjelenítve. Hajdísz is élő rózsza, mint Anakreón dalaiban, hanem csak szervesetlen ékszer, mint ahogy a szobát belengő rózsavízillat is csupán az eredeti szubsztancia valamiféle éteri, redukált alakváltozatát jelenti. A térbeli dimenziók zsugorodása, a szervesség képlékennyé vagy szerveslenné válása, illetve légneművé szublimálódása mind az eltűnés, az elvegyülés, a feloldódás irányába mutat. Mert a modern Aphrodité, aki egyetlen pillantásával bárkiben szerelmet tud ébreszteni, halálos betegen, viszonzatlan érzelmétől szenved.

A tuberkulózistól gyötört ember állapotának folyamatos, kisebb-nagyobb szünetekkel megszakított romlása nem jár együtt az életet tápláló szenvedély azonnali ellobbanásával. Éppen ellenkezőleg: a nyugalmas tüneti szakaszokban újult erővel parázslik fel az élet utáni vágy, míg a nőbetegek erotikus kisugárzása a kór következtében ugrásszerűen megnövekedik. A világirodalomban Thomas Mann *A varázshegy* c. regényének Madame Chauchat nevű nőalakja erre a legismertebb példa, de a tuberkulózis furcsa paradoxonának lényegét a legszemléletesebben talán Dickens *Nicholas Nickleby* c. regénye ragadja meg.

E betegségben oly különös módon keveredik az élet és a halál, hogy a halál felölti az élet izzó színeit, az élet pedig a halál fakó, aszott formáit. (Dickens 1960: II. 302–303)

Edele sápadtsága, szinte áttetszővé váló, hófehér bőre és ajkainak ijesztő, túlságosan is vörös színe plasztikusan jeleníti meg ezt a furcsa benyomást.

A férfitől még érintetlen, titkos szerelme után sóvárgó Edele teste így felfokozott módon válik egyfajta potencionális termékenység hordozójává. Melleinek korábról már ismert buja fejlettsége, valamint dús, vörösesbarna árnyalatba játszó búzaszőke haja („Hendes tunge, store Haar var blondt, med det matte rødlig Skjær, det er over modnende Hvede”) (Vøsmar 1986: 22) metaforikus szinten is elegendő alapot látszik nyújtani arra, hogy az ókori Aphrodité-mondakörbe mélyen beágyazott alakját a régi és újabb termékenységmítoszok felől is szemügyre vegyük.

A búzakalász a nyárnak, az aratásnak, illetve az asztrológiai szimbolikában a „szép arató”, tehát a Szűz (lat. Virgo) csillagképnek a jelvénye (Hoppál et al. 1995: 106). James G. Frazer szerint Skandinávia egyes vidékein az aratás megkezdésének jelét pontosan az adja meg, hogy hirtelen egy idegen nő bukkan fel a szérűn: a néphiedelem őt azonosítja a gabona szellemével (Frazer 1995: 275). Észak-Európa egyes országaiban valószínűleg ezért mondják a gyerekeknek, ha ki akarnak menni a szántóföldre búzavirágot szedni, hogy ne tegyék, mert a Gabonaanya (vagy a Gabonalány) már ott ülhet a vetésben, és megfogja őket (Frazer 1995: 275). Niels életébe Edele is az aratási szezonban lép be, hiszen a regény szövegéből egyértelműen kitűnik, hogy a kettőjük közös jelenete augusztus elején játszódik. Ennek közvetlen előzménye az, hogy Edele búzavirágért („Kornblomst”) (Jacobson 1986: 264, Vøsmar 1986: 25) küldi a fiút a mezőre, aki küldetését sikeresen teljesítve egy egész csokorral tér vissza a pap rozsföldjéről.

Az észak-európai (de természetesen a görög Déméter-Perszephoné mondakörből eredeztethető) termékenységmítoszok meghatározó szerepet tulajdonítanak a gabonaszellem hatásának. A gabona szelleme (amelyet mindig női alakban képzeltek el) menekül az érett kalászokat levágó arató elől, s ősszel a csűrben talál ideiglenes menedéket. Itt az utolsónak kicsépelet kévében bújjik meg, hogy aztán végül elpusztuljon a cséphadaró csapásai alatt. Az utolsó kéve egyes magjait, amelyekről azt feltételezik, hogy a gabonaszellem lakozik bennük, tavasszal elszórják a friss vetésben, vagy összekeverik a vetőmaggal. A gabona utóját legkésőbb mindenszentek után levágnak, mert a gabonaszellemnek tavaszig mindenképpen meg kell halnia; a következő év bőséges termése ugyanis csak így lesz biztosítható (Frazer 1995: 272–280).

Az ősi mítoszok metonimikus gondolkodásában a haj az egész embert képviselte (Hoppál et al. 1995: 81). Edele érő búzakalászt asszociálójának dús hullámlásában ennek alapján joggal gyanakodhatunk az északi gabonaléány újkori reinkarnációjára. Koppenhágai idegenszerűsége e vidéken, valamint istennői, érintetlen lényének előtérbe kerülése éppen az asztrológiai Szűz havában, csak tovább erősítheti ezt a feltételezést. Metaforikus értelemben az Edelében tanyázó gabonaszellem is folyamatosan szöki az aratók cséphadarói elől, annyi eltéréssel a mítoszsémától, hogy a csűr helyett a házban lel menedéket. Ahogy Aphroditéként tudatosan távol tartotta magát a kertektől, ugyanúgy menekül „gabonaleányként” a szántóföldről, a szérűről is: szénailattal átitatott ruhájától és hajától („man bragte en Ro-

bust Parfüme af Enghø og Markblomster hjem med sig i sit Haar og i sine Klæder”) pedig úgy iszonyodik, mintha egy „gabonamázsálóba” („vejerbod”)⁵ lenne bezárva (Vøsmar 1986: 25, Jacobsen 1932: 24). Az elbeszélő tárgyla-gos közlése szerint:

Az ősز kevés jót hozott Edelének, és a téli hónapok annyira megtörték ellenállóképességét, hogy a közelgő tavasz egyetlen zsenge, csenevész csíráját sem találta benne az életnek, melyet jótékony és langyos sugarai-val virágzásnak indíthatott volna; csak hervadást talált, melyet sem derű-jével, sem melegével nem tudott megakadályozni vagy akár lassítani.⁶ (Jacobsen 1986: 275)

Edele alakja így pontosan beilleszthetővé válik a tavaszi és az aratási szoká-sok ősi, rituális gondolatmenetébe. A korai napsugarak a „gabonalaný”-ban már egyetlen felmelegíthető életcsírát („Livsspire”) sem találnak, ami az archetipikus mitológiai gondolkodás szerint egészen természetes dolog, hiszen szelleme ekkorra már régen eltávozott. A „gabonaleány” ebben az időszakban csupán jelképes vázként egzisztál, elhervadt, élettelen szalma-bábként függ tavaszig a konyhafalon (Frazer 1995: 277). Az utolsó kévéből nyert csíramagnak persze az ősi logika szerint ilyenkor már a földben kell lennie.

Edele alakját a narrátor az aratási időszakban tolja az olvasói figyelem középpontjába, míg halálának elbeszélésére éppen tavasszal kerít sort.

Májusban távozott el, verőfénytől ragyogó napon, amikor a pacsirták egy pillanatra sem hagyják abba éneküket, és az ember szinte látni véli, ho-gyan nő a rozs. Edele szobájának ablaka előtt fehér virágokkal borított cseresznyefák álltak, hófehér bóbíták, hókoszorúk, kupolák, ívek és füzé-rek, mint fehér virágból épített tündérkastély, melynek az ég legmélyebb kékje adott hátteret.⁷ (Jacobsen 1986 275-276)

A rozs („Rugen”) említése visszavezet a búzavirág-motívumhoz, amelyet Niels a pap rozsföldjéről hoz Edelének. A búzavirág a szellemi világosság, a tisztaság és a szüzesség szimbóluma (Hoppál et al. 1995: 238), amely szo-rosan a gránátalmavirággal kezdődő metaforikus jelentésvonulathoz simul. A néphit szerint a gránátalma a legtisztább gyümölcs, mert soha nem megy bele a féreg (Graves 1966: 263–264; 470–472). A jelen idézetben szereplő cseresznyevirág ugyancsak a tavaszt és a szüziességet jelképezi. A fehérén virágzó cseresznyefák („Kirsebærtrær blomsterhvide”) kapcsán az emelke-dettebb köznyelv is előszeretettel beszél menyasszonyi ruháról, bokrétáról vagy koszorúról, piros színű termésük pedig egyértelműen az eljövendő nemű aktusra utal.

Edele közelgő nászának azonban csak a halál arathatja le a gyümölcsét. A tuberkulózis kései fázisában a beteg közismert módon egyre rezignál-

tabbá válik. Mivel belátja, hogy vágya teljesülésére nincs semmiféle remény, egyfajta rezignációval tagadja meg magában a szerelmet. Végeredményben azért hal meg, mert végleg elszivárog belőle az élni akarás, nincs tovább ereje szembeszegülni a folyamatos testi-lelki szenvedéssel.

A romantika felfedezte a halálban rejlő szépséget (Sontag 1983: 29), a tuberkulózisos betegek agóniájának ábrázolásakor pedig különös hangsúlyt fektetett arra, hogy a közelgő halál minél esztétikusabb alakváltozatban jelentkezzen. Az eufemisztikus megközelítésmód többek között abban is kifejezésre jutott, hogy még a halál fogalmát is tabuként kezelték. A szenvedés görccsei gyengeséggé, lankadtsággá, könnyűségéretté stilizálódnak, a beteg csendesén, behunyt szemmel fekszik, s így valósággal megszépül élete utolsó óráiban. Halála napján Edele is

...bágyadtnak érezte magát, és lankadtságában mégis olyan könnyűnek, és tudta mi következik...⁸ (Jacobsen 1986: 276)

A modern thanatológia szerint a haldokló tudatvesztését megelőző legutolsó stádiumban filmszerűen, rendkívüli koncentrátsággal peregnek le az élet legfontosabb eseményei. Itt is pillanatfelvételeket látunk a gyermekkorból, Sorgenfri bükkfaival és Lyngby vörös templomával, majd a koppenhágai jelenetek egymásba szövődő szín- és hangeffektusai következnek, hogy aztán végül a fényáradatban úszó színház már nem is evilági hangulatú látomása zárja a képsort. Azé a világé, amelyben az olvasó Edele földi beteljesületlenségre ítél, örök nagy szerelmét sejteti...

Kinn az ablak előtt a fehér virágok elpirultak a nap hanyatló sugaraitól, mintha csak rózsák volnának. A virágfátyol rózsákból könnyed ívben épült várkastély alakját öltötte, rózsakarzatnak látszott, melynek szellős bolthajtása alatt az alkonyló ég kékje hajolt a szobába, mialatt arany fények, bíbor-és aranytestű tűzgolyók és libegő füzérek glóriái vonultak át a virágtemplomon.⁹ (Jacobsen 1986: 278)

A remegő körvonalú, kromatikus átmenetekben feloldódó képek az életből távozó ember tudatának utolsó villanásaiból állnak össze egységes egésszé. Jacobsen rendkívüli költői leleményére vall, hogy a rózsák most sem a maguk materiális valóságában jelennek meg, hanem égi tüneményként libegve, csupán a káprázat metamorfózisában lényegülnek át cseresznyevirágból Aphrodité elmaradhatatlan attribútumává.

Edele májusban hal meg. Az ókori Rómában a május Venus-hava volt, ekkor tartották az ún. rózsá-ünnepeket (lat. „rosalia”). Ez a hónap a böjt, a szexuális tilalom és a lelki megtisztulás időszakát jelentette, a rózsá így lett a május, a megújulás, a halált megvető bátorság, a túlvilági, eleüsziszi mezők virága (Hoppál et al. 1995: 183). A fehér szirmok a hanyatló nap sugaraitól vörösré színeződnek – az antik legenda szerint az eredetileg fehér rózsát a

tövisbe lépő Aphrodité vére festette pirosra. Hosszú, mindvégig a fehér és a piros kontrasztjára épülő színszimbolikai motívumsor érkezik most el végpontjához. Az oleander virágai vagy a korall ékkövei a természetben főként e két szín árnyalataiban fordulnak elő, a gránátalma virága csak piros, a cseresznyéé csak fehér lehet. A virágmitológiában a fehér rózsza a szűzies tisztaság, a vörös pedig egyértelműen a megváltódás, az üdvözülés lehetőségének jelképe.

A keresztény gondolkörben a rózsza alapjelentéseit Aphroditétól Szűz Mária vette át (Hoppál et al. 1995: 184). A földi szerelem antik szimbóluma így rövidesen az égi szerelem legfontosabb kifejezőeszközevé alakult. Ez az átmenet jól érzékelhető az idézett leírásban is, ahol fokozatos szakralizálódásnak lehetünk szemtanúi. A rózsavár könnyed, lendületes virágívei lassan egy rózsatemplom fenséges boltozatában zárulnak össze, a kék ég párafüggönyén áttörő nap bíborszínű arany sugarai pedig már egyértelműen a szűzen haldokló Edele feje fölött formáznak anyagtalan színglóriát. Edele lehelete

...lélegzetről lélegzetre fogyott; melle mind erőtlenebbül és erőtlenebbül emelkedett, és szemhéja egyre súlyosabb és súlyosabb lett.¹⁰ (Jacobsen 1986: 278)

Georg Groddeck szerint a testi szerelem dimenziói utáni vágyakozást a lélegzés szimbolizálja. A kihunyó vággyal egyszerre pusztul el a tüdő, s vele együtt a test is¹¹ (Groddeck 1961: 119). Az ég felé törő szellemi egzaltáció kitágítja a tudatot, feloldja a test szilárd anyagiságát; ezért is képzelték el a tüdőbeteg halálát úgy, mintha az életből az angyalok ragadnák ki.

Az ókori termékenységmítoszokban a földbe temetett mag azért hal meg, hogy belőle új, magasabb rendű élet születhessen. A föld magába foglalja a magot, mint ahogy befogadja a halottakat is. Tavasszal a televényben már új élet sarjad belőle: az ókori görögöknél Déméter jelenléte a földben a halál utáni életre is garanciát jelentett (Trencsényi-Waldapfel 1983: 168). Ez a telurikus jellegű képzet aztán közvetlen hasonlóságot sugallt az emberi sorssal, hogy a sír akár az ember számára is egy jobb, boldogabb lét nyitányát sugalmazhassa. Frazer tesz említést arról, hogy a római történetíró, Marcus Terentius Varro az eleusiszi misztériumok szertartásait kifejezetten a antikvitás gabonakultuszára vezette vissza (Frazer 1995: 265). Az eleusiszi mezőkön virító rózsza (Aphrodité) és a rajta hullámozó gabona (Déméter) roppant szuggesztív erővel testesítette meg az újjászületés, a boldog halhatatlanság reményét. Az ókori görög orvos, Alkmaion szerint a szervesség éppen abban különbözik a szervetlenségtől, hogy ez utóbbi képes az állandó regenerálódásra (Gadamer 1994: 96). Edele átesztétizált halálában így van jelen az egyszeri, romlékony anyag minduntalan felbomló szépségének ellensúlyaként az örökkévalóságba zárt szépségidea folyamatos reinkarnálódásának lehetősége, amely Niels későbbi szerelmeiben valóban mindig új és új alakváltoztat-

ban realizálódik is majd. A sírba hanyatló test és az ég felé törő lélek szétválásának e magasabb rendű szintézis távlata ad mélyebb értelmet, a poetikusan megformált, különlegesen szép jelenet olvasójának pedig katartikus élményt.

Jegyzetek

1. „Paa Ryggen laa hun der, Hagen i Vejret, Struben strammet, Panden nedad, og hendes lange udslagne Haar flød ned over Enden af Puffen og henad Gulvtæppet.” (Vøsmar 1986: 26) Az eredeti szöveg magyar fordítását mindvégig az 1986-os kiadásból, Faludy György fordításában idézzük. A továbbiakban minden hosszabb idézet esetében csatoljuk az eredeti dán szöveget is. Hivatkozásaink forrása ez esetben mindig Jørn Vøsmar modern szövegkritikai kiadása. Az idézett szövegekben a kiemelések kivétel nélkül tőlem származnak.

2. „En kunstig Granatblomst var skyllet i Land paa den ø, en broncefarvet Lædersko dannede midt i den matgyldne Strøm.” (Vøsmar 1986: 26)

3. „Farverne i hendes Dragt var mangfoldige, men alle afdæmpede. Et Seleliv af et glansløst, guret Stof, broget tegnet i mørkeblaa, blegroede, graa og orange Flammer, sluttede om en hvid silkesærk med meget vide ærmer, der naaede nedover Albuen. Silken var lidt rødlig i Skjæret og sparsomt indvævet med Traade af rødt Guld.” (Vøsmar 1986: 26)

4. „... havde han en mægtig Talisman, der ligesom i et magisk Spejl viste ham Edele saaledes som han havde seet hende, hvilende paa den grønne Puf, iført Maskeradedragten.” Vøsmar 1986: 25-26, 28)

5. A „vejerbod” szó a dán nyelvben olyan épületet jelöl, amelyben nyilvánosan folyik a mázsálás, a különféle szántóföldi termékek súlyának lemérése. A kifejezést Faludy György a „piaci biztos bódéja” (Faludy 1986: 262), a regény első fordítója, Ritoók Emma pedig a „gabonamázsáló” szóval magyarítja. Jelen esetben ez utóbbi megoldást éreztük nyelvileg hitelesebbnek, ezért itt kivételesen Ritoók Emma megoldását idéztük.

6. „Det blev ikke godt Efteraar for Edele, og Vinteren knækkede fuldstændigt hendes Kraft, saa da Vaaren kom, saa fandt den ikke en stakkels, forkommen Livsspire, som den kunde være god og mild og varm imod, den fandt kun en Visnen, som ingen Mildhed, ingen Varme kunde standse, end ikke sagtne.” (Vøsmar 1986: 34-35)

7. „Det var i Maj det blev forbi, en Dag fuld af Sol, saadan en Dag, hvor Lærken aldrig tier og hvor Rugen vokser, saa man kan se det med sine øjne. Udenfor hendes Vindue stod de store Kirsebærtrær blomsterhvide. Bouketter af Sne, Krands af Sne, Kupler, Buer, Guirlander, en Fearnitektur af hvide Blomster med en Baggrund af den blaaeste Himmel.” (Vøsmar 1986: 35)

8. „Hun følte sig saa mat den Dag, men dog saa let i sin Mæthed, forunderlig let, og hun vidste hvad der vilde komme...” (Vøsmar 1986: 35)

9. „Derude, udenfor Vinduet, rødmed de som Roser, de hvide Blomster, i Skjæret fra den synkende Sol. Bue paa Bue bygged Floret sig blomsterlet til en Rosenborg, til et Chor af Roser, og gennem de luftige Hvalv blaaed den aftenblaa Himmel dæmrende ind, mens gyldne Lys, og Lys af Guld med Brand af Purpur, skød sig i Gloriestraaler fra alle Blomster-templets svævende Linieguirlander.” (Vøsmar 1986: 36-37)

10. „Langsomt aanded hun Livet ud, Drag for Drag; svagere og svagere højned Brystet sig, tungere og tungere blev hendes øjenlaag.” (Vøsmar 1986: 37)

11. „Die Begierde soll schwinden, die Begierde nach dem Aus und Ein, nach dem Hin und Her der Erotik, das sich in der Atmung symbolisiert. Und mit der Begierde schwinden die Lungen, diese Darsteller des Empfängnis- und Geburtssymbols, schwindet der Leib ...”

Irodalom

- Bohnen, K. 1985. Ein literarisches Muster für Thomas Mann. Jens Peter Jacobsens Niels Lyhne und Der kleine Herr Friedemann. In: *Littérature et culture allemandes. Hommages à Henri Plard*. Bruxelles. 197–215.
- Dickens, Ch. 1960. *Nicholas Nickleby*. Ford. Devecseriné Guthi E.. Budapest: Európa. (London: Chapman and Hall Limited 1906.) 264–265.
- Frazer, J. G. 1995. *Az aranyág*. Ford. Bodrogi Tibor és Bónis György. Budapest: Osiris.
- Gadamer, H. G. 1994. *Az üres és a betöltött időről*. In: *A szép aktualitása*. Ford. Bacsó Béla. Budapest: T-Twins.
- Graves, R. 1966. *The White Goddess*. New York: Farrar, Straus and Giroux.
- Groddeck, G. 1961. *Das Buch von Es. Psychoanalytische Briefe an eine Freundin*. (Eingeleitet von Lawrence Durell.) Wiesbaden: Limes Verlag.
- Homérosz 1967. *Iliász – Odüsszeia, Homéroszi költemények*. Ford. Devecseri Gábor. Budapest: Európa.
- Hoppál M. – Jankovics M. – Nagy A. – Szemadám Gy. 1995. *Jelképtár*. Budapest: Helikon.
- Sontag, S. 1983. *A betegség mint metafora*. Ford. Lugosi László. Budapest: Európa.
- Trencsényi-Waldapfel I. 1983. *Mitológia*. Budapest: Gondolat.
- Vøsmar, J. 1986. *Ld. Jacobsen 1986a*.

Források

- Jacobsen, J. P. 1932. *Lyhne Niels – Grubbe Mária*. Ford. Ritoók Emma. Budapest: Révai kiadás.
- Jacobsen, J. P. 1986. *Marie Grubbe – Niels Lyhne*. Ford. Faludy György. Budapest: Európa.
- Jacobsen, J. P. 1986a *Niels Lyhne. Tekstudgivelse, efterskrift och noter af Jørn Vøsmar*. Borgen: Danske Klassikere. Det danske Sprog- og Litteraturskab.

Krónika

Emlékezés Pálffy Istvánra

1929–2001

Amikor a Modern Filológiai Közlemények második évfolyamának első számában bemutattuk Pálffy István professzor tudósportréját, nem is sejtettük, hogy a negyedik évfolyam első számában búcsúznunk kell tőle. Szerette és olvasta a folyóiratot, és – érdekes módon – kicsit csodálkozott is rajta, hogy létrehoztuk, létezik és fejlődik. Mint bevallotta, az induláskor nem hitt benne igazán. A második évfolyamtól kezdve azonban annál nagyobb lelkesedéssel kapcsolódott bele a szerkesztésbe, szinte minden számba írt tanulmányt, recenziót, javasolt szerzőt. Fehér munkaköpenyes alakja gyakran tünt fel az A/6-os épület földszinti 20-as szobájában, kéziratot hozott: fiatal, tehetséges szerzőket ajánlott, akikben sohasem csalódtunk. 2001 novemberében, a Modern Filológiai Intézet III. PhD Konferenciája előtt pár nappal ért bennünket halálának híre. A rektori megnyitó után Fülöp Zsuzsa az Angol Irodalom Tanszék vezetője búcsúztatta.

**Tisztelt Rektor Úr, Intézetvezető Asszony, kedves Vendégeink,
Kollégák és Diákok,**

Másfél hete érkezett a hír, hogy 72 éves korában elhunyt a Miskolci Egyetem angol szakának egyik alapítója, az Angol Irodalmi Tanszék első vezetője, Pálffy István professzor úr. A következő néhány percben tisztelegjünk az ő emléke előtt.

Mikor e búcsúzó szavak megfogalmazására vállalkoztam, felidéződött bennem utolsó találkozásunk: a budai várban voltunk egy tudományos védelesen, és mivel lemaradtunk a rendezvényt követő földi jókról, egy hangulatos kisvendéglőbe invitált. Társalogtunk a szak jövőjéről, személyes terveimről és az ő büszkeségéről, a nemrég született unokáról. Az egész beszélgetést valami rezignált, derűs szomorúság hatotta át. Nagyvonalúan fizetett, miközben tiltakozásomat a következő szavakkal szerelte le: „Majd mielőtt még meghalok, Debrecenben vagy Miskolcon Maga hív meg engem.” Nos, e találkozásra már nem került sor. Aztán régi vágású gentleman módjára beteret egy taxiba, és levitt a Moszkva térig. Sietett ahhoz a bizonyos unokához. Igaza lehet Wordsworth-nek abban, hogy egy pillanat értékét nem az időtartama határozza meg: nekem már mindig azzal a fanyar mosollyal az arcán marad meg az emlékeimben, ahogy az elsuhanó taxiból visszanézett.

Aki nem ismerte őt, annak számára persze felidézendők a tények: az, hogy debreceni gimnáziumi tanárságtól jutott el a nagy hagyományokkal rendelkező Kossuth Lajos Tudományegyetem katedrájáig és a londoni School of Slavonic and East-European Studies oktatói székéig. A kettősséget mindig megőrizte pályáján: a gyakorlatból jött tanárember életközelségét természetes intelligenciája ötvözte a tudós alaposságával és igényességével, makacs debreceniként nem hódolva be jövő-menő irodalmi irányoknak, a legújabb divatú zsargonkifejezéseknek. A maga relativista szemléletével semmit sem zárt ki, saját értékítéletéhez/rendjéhez azonban mindig ragaszkodott. Ő volt a „Nagy Fehér”, ahogy debreceni kollégái becézték.

Igazi reneszánsz ember módjára, sokoldalúan élte az életet. A drámairodalom nemcsak fő kutatási területe volt, hanem maga is tevékenyen művelte a színjátszást már a korai években, a híres Dongó színpad tagjaként; a brit–magyar kapcsolatok kutatásával pedig nemcsak a debreceni hagyományokhoz csatlakozott, hanem személyes jelenlétével, barátságaival is ápolta ezeket a kötődéseket. Birtokában volt annak a vele született bájnak is, amely csak keveseknek adatott meg, amely az anekdotázó kedvben, a finom humorban csillant meg leginkább. Milyen cinkos ironiával tudta időnként szemlélni női hiúságaimat, milyen fanyar önironiával az idő embert roncsoló hatását.

Debrecen után következett a másodvirágzás, a miskolci évek. Kockázatos kihívást fogadott el, mikor a nagyhírű debreceni egyetem elismert oktatójaként főállásban arra vállalkozott, hogy megalapozza a Miskolci Egyetemen az angol nyelvtanárképzést. Oktatógárdát verbuvált, tantervet készített, és 1992-ben elindulhatott Miskolcon az egyszakos hároméves tanárképzés,

amely – reményeink szerint – a jövőben ötéves képzésre módosul. Milyen is volt vezetőként? Empátiával rendelkező, a kollégák értékeit felismerő és elismerő ember. Mikor felváltottam a tanszékvezetői székben, azt mondtam neki, hogy az egyik szemem nevet, a másik meg sír, hiszen örömmel tölt el a megtiszteltetés, de életemben először volt jó főnököm, azt is ilyen hamar el kellett veszítenem.

Mint mondtam, az ebédmeghívás viszonzatlanul maradt: tartozom Professzor úrnak. És nemcsak én, hanem valamennyien tartozunk, hiszen szinte mindannyian az ő köpönyegéből-talárjából bújtunk elő. Tartozunk szellemiségének, egyénisége utánozhatatlan eleganciájának, annak a megfontolt bölcsességnek, amellyel a tudományos élet Szkülái és Kharüdiszei között irányított minket. Ha ezt az örökséget a magunkévá tesszük, egy napon talán igazán könnyedén, jókedvűen és eredményesebben megy a közös munka.

Azon az utolsó találkozón keatsi, shakespeare-i bölcsességgel, rezignált belenyugvással szólt a vég közeledtéről. Magam is csodálkozom azon a derűn, amit az emlékezés kivált belőlem, ami talán ellentmond a halál valószínűségének. Utolsó ajándékként hadd zárjam megemlékezésemet Kosztolányi soraival, melyek ezt az érzést híven tolmácsolják, hiszen tudom, hogy ezt a költőt mennyire szerette:

KOSZTOLÁNYI DEZSŐ

Őszi reggeli

*Ezt hozta az ősz. Hús gyümölcsöket
üvegtálon. Nehéz, sötét-smaragd
szőlőt, hatalmas, jáspisfényű körtét,
megannyi dús, tündöklő ékszerét.
Vízcsöpp iramlík egy kövér bogyóról,
és elgurul, akár a briliáns.
A pompa ez, részvételen, derült
magába forduló tökéletesség.
Jobb volna élni. Amde túl a fák már
aranykezűkkel intenek nekem.*

NYUGODJÉK BÉKÉBEN, PROFESSZOR ÚR!

LICTRA 2001

VII. Nemzetközi Fordítástudományi Konferencia

Németország, Lipcse, 2001. október 4–7.

Dobos Csilla

A Lipcsei Egyetem Filológiai Karán működő **Alkalmazott Nyelvészeti és Fordítástudományi Intézet** (Institut für Angewandte Linguistik und Translatologie) munkatársai immáron hetedik alkalommal hívták meg Lipcsebe a fordítás és a tolmácsolás iránt érdeklődő szakembereket. Az első Lipcsei Nemzetközi Fordítástudományi Konferencia, a LICTRA 1965 (Leipziger Internationale Conferenzen zur Translationswissenschaft) több mint harminc évvel ezelőtt került megrendezésre.

Ezúttal a legtöbb vendég németországi egyetemekről érkezett, de a kongresszus nemzetközi viszonylatban is jelentős eseménynek bizonyult: csaknem az összes európai ország képviselői jelen voltak, s érkeztek vendégek Mexikóból, Kubából, Argentínából és Amerikából is. Magyarországot hárman képviseltük: Muráth Ferencné a Pécsi Egyetem Közgazdaságtudományi Karának Üzleti Kommunikáció és Idegennyelvi Tanszékéről, Joó Etelka a Nyíregyházi Főiskola Német Irodalom Tanszékéről és magam a Miskolci Egyetem Alkalmazott Nyelvészeti Tanszékéről. A német házigazdákon és a Lipcsei Egyetem hallgatóin kívül a kongresszusnak 160 résztvevője volt.

A szervezők a LICTRA 2001 központi témájának **a fordítói kompetencia** problémakörét választották. Három nap alatt a témával kapcsolatosan közel száz előadás hangzott el.

Az ünnepélyes megnyitón **Eberhard Fleischmann** professzor köszöntötte a jelenlévőket a kongresszus szervezőbizottságának – Prof. Dr. Peter A. Schmitt, Prof. Dr. Gerd Wotjak és a saját – nevében, majd ezt követően a Lipcsei Egyetem rektora és a Filológiai Kar dékánhelyettese szólt a kongresszus jelentőségéről, valamint arról a meghatározó szerepről, amelyet a fordítók és a tolmácsok töltenek be a XXI. században. **Klaus-Dieter Baumann** professzor megnyitó beszédében a lipcsei fordítástudományi iskola hagyományairól, feladatairól és jövőjéről számolt be, majd röviden bemutatta és elemezte a fordítói kompetencia komplex jellegét.

A kongresszus minden résztvevője nagy érdeklődéssel várta a megnyitót követő plenáris előadást. **Werner Koller** bergeni professzor, akinek a könyvei évek óta alpműnek számítanak a fordítástudomány és a fordítóképzés területén, ezúttal sem okozott csalódást a hallgatóságnak. Előadásának (*Übersetzungskompetenz als Fähigkeit, Äquivalenz herzustellen*) első részében lenyűgözően könnyed stílusban számolt be azoknak a szövegeknek az értelmezési lehetőségeiről, amelyeket Franz Berwald CD-jének mellékleteként

kapott német, angol, valamint francia nyelven. A fordítások egybevetését és a különböző, egymásnak ellentmondó interpretációs variációk elemzését az ekvivalencia különböző vonatkozásainak bemutatása zárta.

A megnyitót és a plenáris előadást követően a kongresszus résztvevői négy szekció közül választhattak. A választás mindannyiunkat igen nehéz feladat elé állított, hiszen mindegyik szekcióban – sajnos többször párhuzamosan is – rendkívül érdekes előadások hangzottak el. Az első szekcióban a **fordítás általános kérdéseit** vitatták meg, különös figyelmet szentelve a fordítás kognitív folyamatként való értelmezésének, valamint a fordítói kompetenciát kialakító tényzők elemzésének. A második szekcióban egy különösen aktuális téma, az **interkulturális kompetencia** került napirendre. A harmadik szekció a **szakszövegek fordításához kapcsolódó kompetencia** kérdéskörével foglalkozott, s végül a negyedik szekcióban egyrészt **didaktikai kérdéseket**, másrészt a **tolmácsolási kompetencia** problémakörét vitatták meg.

Bizva a német szervezők precizitásában, a kongresszus résztvevőinek többsége „vándorolt” az egyes szekciók között, bepillantást nyerve ezáltal mind a négy szekció munkájába. Jelen sorok írója hasonló taktikát követett, ám olykor a témák érdekessége vagy az előadók személyének varázsa nagyon megnehezítette a választást. Ugyanabban az időpontban, de különböző szekciókban hangzott el például Heidrun Gerzymisch-Arbogast professzorasszony, Dobrovolszkij professzor és Christiane Nord előadása. Némiképp kárpótolja majd a résztvevőket, hogy a szervezők a kongresszuson elhangzott előadások teljes anyagának kiadását tervezik.

Az első nap délutánján negyven előadás hangzott el. Legtöbben az Alkalmazott Nyelvészeti és Fordítástudományi Intézet professzorainak előadásait választották.

Peter A. Schmitt professzor beszámolójában (*Diplom-Übersetzer kontra Diplom-Ingenieur? Eine geklärte Frage zur höheren Transferkompetenz wird erneut aktuell*) egy régóta vitatott és a mai napig nem teljesen megoldott kérdés megválaszolásának új lehetőségeit elemezte. Ki a kompetensebb fordító? – tette fel a kérdést az előadó. Az, aki részt vesz egy speciális, valamely szakterület szakmai anyagával bővített fordítói képzésben, avagy bizzuk a szakfordítást a nyelvtudással felvértezett szakemberre, hiszen ő a kompetensebb fordító. Az előadó szerint a kérdés megválaszolásakor feltétlenül figyelembe kell vennünk azt a két tendenciát, amelyek meghatározzák a szakszövegek fordításához elengedhetetlen kompetenciát. Az egyik tendencia a világ globalizálódásával és a nemzetközi kommunikáció anglofonizálódásával függ össze. Ebből adódóan egyre jobban csökken a nyelvi eszközök szubtilitásának jelentősége, s a különbségek és a nyelvi korlátok már nem olyan fontosak, mint korábban. A másik tendencia a szaktudás oly mértékű mennyiségi és minőségi növekedése, amely a szakfordítói képzés keretein belül követhetetlen. Vajon kompenzálják-e, vajon kompenzálhatják-e a szakmai tudás hiányát a fordítói képzés során elsajátított speciális fordítói ismeretek és képességek? A 21. század elején nem válaszolhatunk egyértelmű igennel erre a

kérdésre – vélekedett Schmitt professzor.

Klaus-Dieter Baumann professzor a szakfordítói kompetencia integrativitásáról szól. (*Die Integrativität fachkommunikativer Übersetzungskompetenz*). Fejtegetéseinek kiindulópontját az a tény képezte, mely szerint az egyre inkább interdiszciplináris jelleget öltő szaknyelvkutatás új perspektívákat nyit a fordítástudomány számára. Előadásában azt a pozitív hatást elemezte, amelyet a szakmai kommunikáció strukturális-funkcionális és kommunikatív-kognitív megközelítése gyakorol a fordítástudományra és a fordítóképzésre. A leendő fordítók számára az egyik legfontosabb feladat az ún. szakmai kommunikációs cselekvőképesség kialakítása, amely azt feltételezi, hogy a fordító a rendelkezésére álló nyelvi eszközök és fordítói stratégiák segítségével képes a szakszövegből az információ maximumát kinyerni és azt a forrásnyelvről a célnyelvre transzformálni. Az előadásban egy olyan modellel ismerkedhettünk meg, amely a fent leírt kompetencia kialakítását segíti elő.

Eberhard Fleischmann professzor előadásának középpontjában az ún. kulturális kompetencia állt, amely – sok egyéb tényező mellett – a fordítói kompetencia egyik fontos komponense (*Zum Begriff der translatorischen Kulturkompetenz und dem Problem ihrer Vermittlung*). Az előadó részletesen tárgyalta és példákkal igazolta a kulturális kompetencia jelentőségét a fordításban. Előadásának befejező részében azokat a tanegységeket mutatta be, amelyeknek keretein belül kialakítható és fejleszthető a fordítói kompetencia ezen fontos összetevője.

Gerd Wotjak professzor előadásában a kommunikatív ekvivalencia és a kommunikatív megfeleltethetőség kérdéskörét vizsgálta (*Leipziger Allerlei – Leipziger Einerlei? Kommunikative Äquivalenz und kommunikative Angemessenheit als Zutaten zum „Einheitsbrot“ der translatorischen Kompetenz*). Rendkívül lendületes, jó hangulatú, szuggesztív előadásából megismerhettük a lipcsei fordítói iskola hagyományos és modern alapelveit, majd számtalan, a fordítás gyakorlatából vett példán keresztül a fordítói kompetencia fogalmának összetett jellegét.

Sokan kísérték figyelemmel **Lew Zybatow** innsbrucki professzor előadását, amelyben a fordítástudomány kialakulásáról, önálló tudománnyá válásának folyamatáról és azokról a jelentős fordulatokról volt szó, amelyek ezt a folyamatot kísérték (*Quo vadis, Translationswissenschaft?*). Minden fordítással foglalkozó szakember egyetért abban, hogy a fordításban a nyelven kívüli tényezők meghatározó szerepet játszanak. Vajon milyen szerep jut a kognitív, a kommunikatív, a pszichológiai, az interkulturális és a filozófiai tényezőknek a fordítástudomány önálló interdiszciplináris tudományággá válásának folyamatában? Milyen fordítástudományi modellek és módszerek járulnak hozzá a fordítástudomány további fejlődéséhez? Ezen kérdések megválaszolása mellett az előadó a fordítástudomány további fejlődésének útjait és lehetőségeit vázolta fel.

Ljudmila Grischajewa a Voronyezsi Egyetem Német Filológiai Tanszékének vezetője a kommunikációban részt vevő személyek beszédcselekvésének a leírásához szükséges kognitív és diszkurzív paramétereket mutatta be

(*Übersetzung als kognitiv-kommunikative Tätigkeit*). Az előadó a felsorolt és röviden bemutatott 12 paraméter alapján olyan modellt készített, amely a verbális és a nem verbális információ összefüggését és szocio-kulturális meghatározottságát szemlélteti. Ezenkívül a modell egyfajta elméleti alapot jelent annak a kognitiv-kommunikatív tevékenységnek a leírásához, amelyet a fordítók és a tolmácsok végeznek. A modell metodikai és didaktikai szempontból is figyelemre méltó. Jelentősége abban rejlik, hogy segítségével könnyebben válaszolhatunk a fordítóképzésben felmerülő *mit?*, *hogyan?*, *mikor?*, *milyen sorrendben?* és *miért?* kérdésekre.

A kávészünetben is folytatódó élénk vitát követően két kutatási projekt eredményeiről hallhattunk rövid beszámolókat. Elsőként **Linus Jung** tájékoztatott arról a Granadai Egyetemen folyó kutatásról, amelynek végső célja egy spanyol-német kontrasztív-funkcionális grammatika megírása (*Von der kommunikativen Funktion zum Text: eine kontrastive Textanalyse*). Egy olyan speciális segédeszközzről van szó, amely elsődlegesen a fordítók és tolmácsok munkáját hivatott megkönnyíteni. A kidolgozandó segédeszköz ugyanis onomasziológiai alapokon, a nyelvhasználó kommunikatív igényeit maximálisan figyelembe véve, konkrét kommunikációs feladatoknak megfelelően csoportosítja a nyelvi eszközöket. Ezen speciális grammatika használói nem csak arra a kérdésre kapnak választ, vajon milyen nyelvi eszközök állnak a rendelkezésükre egy adott kommunikatív cél eléréséhez, hanem arra is, hogy milyen kontextusban, milyen szövegtípusban és milyen gyakorisággal használatosak az adott nyelvi szerkezetek.

Julia Probst előadásában arról a kutatási programról számolt be, amely a Hamburgi Egyetemen folyik (*Covert translation – Verdecktes Übersetzen*). A kutatás célja a szövegtani normák megőrzésének a vizsgálata volt angolról németre történő fordításokban. 30 angol tudományos ismeretterjesztő szöveg és azok német fordításainak kontrasztív elemzése egy ún. „kulturális filter” aktív működését igazolta. A célnyelvi szöveg ugyanis nem őrizte meg a forrásnyelvi szövegekre jellemző szövegtani sajátosságokat. Kivételt csak a lexikai szinten megfigyelhető hatások jelentenek.

Leona van Vaerenbergh antwerpeni professzorasszony előadásában a fordítói kompetenciát alkotó tényezők összefüggését hangsúlyozta (*Mentale Realität, kognitive Prozesse und die Kompetenzen des Übersetzers*). Nézete szerint a fordítás folyamatában az anyanyelvi és az idegen nyelvi kommunikatív kompetencia, az interkulturális kompetencia, a keresés kompetenciája és a szakkompetencia egymással szoros egységet alkotó, egymást feltételező képességek. Ezt követően a professzorasszony azokról a kérdésekről szövegekről, amelyekre a modern, kognitív alapokon álló fordítástudománynak meg kell találnia a választ:

- Miben rejlik az ún. fordításorientált megértés és az egyéb megértési folyamatok különbsége?
- Milyen kapcsolat van az idegennyelv-elsajátítás és a fordítói kompeten-

cia kialakítása között? Vajon e két folyamatnak követnie kell egymást avagy párhuzamosan is végbemehetnek?

- Milyen összefüggés figyelhető meg a fordítás során aktivizálódó kognitív folyamatok között?
- Mi a különbség azok között a kognitív folyamatok között, amelyek egyrészt az anyanyelvre, másrészt az idegen nyelvre történő fordítás során aktivizálódnak?

Leona van Vaerenbergh professzorasszony előadását követően ismét egy kutatási program eredményeiről hallhattunk beszámolót. **Gyde Hansen** a Koppenhágai Gazdaságtudományi Egyetem Német Intézetének munkatársa arról az egyetemükön már hat éve folyó kutatásról szolt, amelynek legfőbb célkitűzése a fordítás folyamatának vizsgálata (*Die Beschreibung von Übersetzungsprozessen*). Az előadó beszámolt azokról a nehézségekről és problémákról (a kutatás tárgyának meghatározása, a kísérleti személyek kiválasztásának szempontjai, a nyert adatok validitásának igazolása stb.), amelyek mentális folyamatok empirikus vizsgálatokor általában jelentkeznek, majd megfigyeléseit a fordítás területére összpontosította. Esmefuttatásait a fordítási folyamatok leírásának olyan modelljével zárta, amely mind az objektív adatokat, mind a szubjektív felismeréseket képes figyelembe venni.

Az első nap előadóinak sorát két moszkvai kutató zárta. **Arkadij Tscherbuleenko** a különböző műszaki szakszövegek németről oroszra történő fordításának problémáiról, valamint a Moszkvai Egyetemen folyó fordítóképzés elméleti és gyakorlati feladatairól számolt be (*Fachkunde / Fachsprachliche technik – ein praxisorientierter kurs der Staatlichen linguistischen Universität Moskau für Übersetzer/Dolmetscher*). Az Oroszországi Fordítószövetség képviseletében **Jurij Novikov** vette sorra és elemezte azokat a tényezőket, amelyek a német nyelvről és a német nyelvre fordító orosz fordítók és tolmácsok munkáját napjainkban megnehezítik (*Die Sprachmittlerkompetenz im Spannungsfeld zwischen Spracherneuerung und Wissensexplosion*). Felsorolásában előkelő helyen szerepeltek a következő tényezők: a német szókincs amerikanizálódása, a szakmai ismeretek robbanásszerű növekedése, a német helyesírási reform, valamint az új szakterületek növekvő száma.

Az első nap előadásai a késő délutáni órákig tartottak, így a konferencia leglelkesebb résztvevői este 7 órakor még javában vitatták a nap folyamán felmerült kérdéseket.

A konferencia második napján több mint 50 előadás hangzott el a négy szekcióban, így a résztvevők ismét szembesültek a választás könnyűnek éppen nem mondható problémájával. A délelőtti szekcióüléseken több előadás is foglalkozott az anyanyelvi kompetencia fontosságával. **Kornelia Meyer-Pietsch** (*Muttersprachliche Kompetenz – Hauptsache Muttersprachler?*) azokról a tapasztalatokról számolt be, melyek szerint a fordítóirodákban úgy osztják el a feladatokat, hogy – lehetőség szerint – mindenki az anyanyelvére fordítson. Felmerül ugyanakkor a következő kérdés: Mennyire

garantálja a fordítás jó minőségét az, ha a célnyelv a fordító anyanyelve? Az előadásból kiderült, hogy a megbízók tévesen feltételezik az anyanyelvi beszélőről, hogy anyanyelvének minden változatát ismeri, beleértve a szaknyelveket is. A fordítás rossz minőségének további forrása lehet, ha a fordító nem pontosan értelmezi a számára idegen nyelvű forrásnyelvi szöveget. Az anyanyelvre és az idegen nyelvre történő fordítás problémájával foglalkozott **Andrea Kamm** előadása is (*Translatorische Kompetenz und Übersetzen in die Fremdsprache*). Empirikus megfigyelésekből kiindulva az idegen nyelvre történő fordítási folyamat egyes szakaszait és azok jellemzőit mutatta be. Ezután összehasonlította az idegen nyelvre és az anyanyelvre történő fordítás folyamatát, kiemelve a két folyamat közötti hasonlóságokat és eltéréseket.

Wladimir Kutz előadásában (*Zum Gegenstand der Translatologie aus der Dolmetschwissenschaftlichen Sicht*) a transláció két formájának, a fordításnak és a tolmácsolásnak a viszonyát mutatta be. **Britta Nord** (*Wörterbücher? Ich bin doch nicht blöd! Ein Plädoyer für mehr Hilfsmittelkunde in der Übersetzerausbildung*) szótárakról szóló fejtegetéseit követve pedig azt tudhattuk meg, hogy a szótárakban a fordítás során felmerülő problémáknak csupán a felére találunk megoldást. Éppen ezért indokolt lenne, hogy a fordítóképzésben sokkal nagyobb hangsúlyt fektessünk a fordító segédeszközeinek a megismertetésére és használatának elsajátítására. Hasonló problémákat vetett fel **Peter A. Schmitt** professzor előadása (*Kompetenzerweiterung durch Internetrecherche: Google als translatorische Universalsuchmaschine*), amelyben a fordítók egyik legmodernebb segédeszközéről, az internetről és az internetes kereső programokról szólt.

A délutáni szekciók előadásai közül kettőt szeretnék kiemelni. Az első **Heidrun Gerzymisch-Arbogast** saarbrückeni professzorasszony előadása (*Zum Aufschlusswert der Situationsvalenz für die Übersetzung*), amelyben a valenciaelmélet és a fordítástudomány kapcsolatáról szólt. Jelen sorok írójának is mély meggyőződése, hogy a kontrasztív valenciaelmélet nagyon sok segítséget nyújthat a fordítás gyakorlatában. Gerzymisch-Arbogast professzorasszony ezúttal a szituatív valencia kontrasztív leírásának a jelentőségét mutatta be német–angol fordítások egybevetése alapján.

A másik előadás, amelyet nagy érdeklődéssel és kitüntetett figyelemmel követtem, a konferencia egyetlen magyar előadójának, **Muráth Judit**nak a fellépése volt. Előadásában (*Sprachliches und enzyklopädisches Wissen beim Übersetzen von Wirtschaftstexten*) azt vizsgálta, hogy gazdasági témájú szakszövegek fordításakor milyen szerepet játszik a fordító nyelvi és enciklopedikus tudása. A *Standort* (terület, iparvidék, működési környezet, működési terület, gazdasági térség, telephely, célország, iparvidék stb.) szó kapcsán végzett esettanulmányában az előadó meggyőzően bizonyította, hogy aktuális gazdasági szövegek fordításakor a nyelvi és a szaknyelvi kompetencián kívül a fordítónak enciklopedikus információkra is szüksége van.

A konferencia munkája az utolsó napon két érdekes plenáris előadással

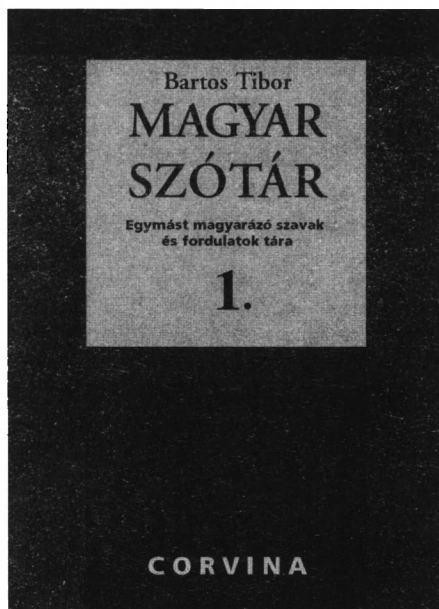
folytatódott. **Ernst-August Gutt** (*Metarepresentation – a challenge for translation competence*) és **Julio Cesar Santoyo** professzor (*Self-Translation: Translation competence revisited*) a fordítói kompetencia különböző aspektusait vizsgálták.

A délelőtti szekciók munkáját egy kerekasztal-beszélgetés zárta „Quo vadis, Translatologie?” címmel. A házigazdák és a konferencia szervezői örömmel nyugtázták az utolsó napon sem csökkenő érdeklődést és a hozzászólások nagy számát. Az érdekes vitának Wotjak professzor vetett véget, és minden jelenlévőt szeretettel meghívott a négy év múlva megrendezendő LICTRA 2005 konferenciára.

A konferencia méltó befejezését jelentette a Tamás kórus motettája a lipcei Tamás-templomban.

BARTOS TIBOR

Magyar szótár

A több mint száz ív terjedelmű mű mintegy összefoglalása a legnagyobb becsben tartott magyar műfordítók egyike egész alkotó pályájának. Negyven esztendei szógyűjtés és szinonimakeresés eredménye a klasszikus Roget-tezaurusz módszere szerint 304 fogalomkörbe rendezett, és ezeken belül logikai-asszociatív sorokba szedett s így valóban egymást magyarázó szavak és fordulatok óriás tára, melynek magyar nyelven egyetlen zsenge előzménye Póra Ferenc csaknem száz éves, vékonyka szótára.

A szótár első kötete tartalmazza magát a fogalomkörökbe szedett szótárt, míg a második kötet a szómutató, amely alfabetikus sorban megismétli az első kötet anyagát, megadva az egyes szavak lelőhelyét a fogalomkörön belül.

Megvásárolható:

Corvina Könyvklub

Budapest, 1051 Vörösmarty tér 1. II. em. 201.

Tel: (1) 317-5185

Művészeti könyvesbolt

Pécs, 7021 Széchenyi tér 8.

Tel: (72)310-127

Licium könyvesbolt

Debrecen, 4026 Kálvin tér 2. Tel: (52)419-128

Metainformációs konferencia Debrecenben

2001. szeptember 26.

Lévai Béla

A Debreceni Egyetem Szlavisztikai Intézetében 2001. február 14-én kutatócsoport alakult, amely célul tűzte ki az orosz, lengyel és magyar nyelv metainformációs elemeinek és szerkezeteinek kutatását: az információs elemek metainformációs elemekké válásának vizsgálatát, a kváziigék, kvázikötőszók és kvázinévmások elemzését, a metainformációs operátorok (lehetőleg teljes) leírását, metainformációs szótárak összeállítását, több nyelv metainformációs elemeinek összevetését, a metainformációs elemek és szerkezetek szerepének vizsgálatát a (mű)fordítás folyamatában, az idegennyelv-oktatásban, valamint a nyelvi kommunikációs folyamat szabályozásában, illetve a metainformációs elemek szerepének vizsgálatát a különböző típusú és stílusú szövegekben.

A néhány fős debreceni kutatócsoport pár hét leforgása alatt a többszörösére növekedett, mert munkaprogramjának meghirdetése után a kutatásban való részvételi szándékát jelezte több budapesti, miskolci, szegedi, nyíregyházi, pécsi, egri, szófiai és kijevei kolléga is. A kutatócsoport növekedése lehetővé tette a tematika további színesítését, bővítését és a vizsgált nyelvek számának növelését. Annak érdekében, hogy feladatait meghatározza és a vizsgált témákat összehangolja, a kutatócsoport 2001. szeptemberében az MTA Debreceni Akadémiai Bizottságának épületében – a lengyel jubileumi konferenciával egy időben – METAINFO-1 címmel munkaértekezletet tartott.

A konferencián huszonegy előadás hangzott el. A vizsgált kérdésköröket hat csoportba sorolhatjuk.

1. Az elméleti és tudománytörténeti vonatkozású előadások fő célja a *meta-* előtaggal képzett terminusok jelentésének tisztázása volt. Ebbe a kérdéscsoportba tartozik Jagusztin László *Metatézisek a metanyelvről*, Pete István *Metakommunikáció a közbeszédben*, Tatár Béla *Metanyelv az orosz frazeológiában*, L. M. Palamar *A szöveg mint a beszéd egysége*, valamint N. F. Tatyjancsenko *A lokalizátor mint az orosz és ukrán egyszerű mondatok informatív összetevője* című előadása. Répási Györgyné a metainformáció és az Internet kapcsolatát elemezte.

2. A metanyelvi egységek nyelvészeti szempontú rendszerezésével és elemzésével Janusz Baczerowski professzor foglalkozott, aki a nyelv metainformációs elemeinek első magyarországi kutatója. Könyve, amelyben több, metainformációról szóló dolgozat olvasható, 2000-ben jelent meg az Eötvös Loránd Tudományegyetem Lengyel Filológiai Tanszékének kiadványaként (*A nyelv és a nyelvi kommunikáció alapkérdései*). A METAINFO-1 konferencián elhangzott előadása az információ befogadásáról szóló magyar metainformációs igéket (*lát, néz, tekint, bámul, hall, hallgatózik, kihallgat, filel* stb.) elemezte és rendszerezte. Marijana Ivanova Sztefanova lektornő előadása a *Bolgár metainformációs operátorok rendszeréről* és működéséről szólt. O. Taty-

Jancsenko ukrán kutató angol nyelvű előadása a kölcsönszavak informatív szerepét vizsgálta (*Loans as an Informative Resource*).

3. Az előadások zöme irodalmi, azon belül is szövegtani vonatkozású – alkalmazott nyelvészeti – volt. Csetnekiné Bodnár Ildikó a metainformációs igéknek Pilinszky János lírájában játszott szerepét elemezte (*A metainformációs igék megjelenése a költészetben*). Kasza Éva PhD-hallgató pedig Borisz Pilnyak egyik regényét (Голый год) vizsgálta a *narratív metainformáció* szempontjából. Lengyel vonatkozású volt Farkas Melinda irodalmi témájú előadása (*A metainformációk szerepe egy mai lengyel drámában*). Szintén lengyel témát elemzett Lévai Béla (*Metainformációs elemek J. Andrzejewski A Paradicsom kapui című 'egyetlen mondatból' álló regényében*). Az előadáshoz Nagy László Kálmán tartott bevezetést (*Bevezető gondolatok Jerzy Andrzejewski A paradicsom kapui című művének szövegtani elemzéséhez*). Á. Porcsalmy Éva a regényben előforduló *tulajdonneveket* vizsgálta jelentéstani (posztinformációs) szempontból.

4. A fordítással, műfordítással foglalkozó előadásokat külön csoportba sorolhatjuk. Simigné Fenyő Sarolta *A metainformációs igék fordítási lehetőségeiről* szólt, Cs. Jónás Erzsébet pedig az *Anna Karenina* Németh László-féle magyar fordításának kontrasztív stilisztikai kérdéseit elemezte (*Metakommunikáció a szépirodalomban*). A. M. Grigoras a *fordításelmélet metanyelvét* vizsgálta: az adekvátság, megfelelés, azonosság, ekvivalencia stb. terminusokról szólt. Nagyné Lőrincz Julianna a *művészi fordítást mint szövegváltozatot* elemezte.

5. A konferencián egyetlen előadást szenteltek a metainformációs elemek diakrón változásának vizsgálatára, a régi szövegekben előforduló metainformációs egységek elemzésére – Fonalka Mária: *Metainformációs elemek a Halicsi-Vólhíniai Évkönyvben*.

6. V. Fedoszov előadása pedagógiai-nyelvészeti vonatkozású volt, arról szólt, hogyan taníthatjuk meg tanítványainknak a *szövegek összeállítását*.

A 2001. évi metainformációs konferencia anyaga még ez év nyarán önálló kötetben fog megjelenni. A kutatócsoport azt tervezi, hogy 2002 szeptemberében METAINFO-2 címmel újabb munkaértekezletet tart.

Könyvszemle

Robin Tolmach Lakoff

The Language War

(Berkeley – Los Angeles – London:
University of California Press, 2000.
322 pp.)

Szabó Miklós

„Robin Lakoff nemzeti kincs” – hirdeti a borítón Deborah Tannen. Amerika nagy ország, gazdag ország, sokféle kincset rejthet, köztük nyilván méltán a jelen kötet szerzőjét. Bár a címet kézenfekvő volna „Nyelvi háború”-ként fordítani, az olvasónak (ha jogász) óhatatlanul is Rudolf von Jhering 1872-es híres műve, a *Der Kampf ums Recht* (Küzdelem a jogért) jut eszébe, s szívesen „magyarítaná” *Der Kampf um die Sprache* – de legalább „Küzdelem a nyelvért” – címmel. Hiszen a kötet azt a küzdelmet dokumentálja, s annak a küzdelemnek a társadalmi hátterét tárja fel, amelyet az emberek a nyelvi megnyilvánulásokért, megszólalásokért, a beszédhelyzetek urálásáért folytatnak egymással. Ha a XIX. század végén úgy látszott, hogy a társadalomban elfoglalt helyünk és cselekvési lehetőségünk a megszerzett, kiharcolt jogainktól függ, akkor az új század fordulóján – ezt sugallja a könyv – a társadalmi, s azon belül politikai és jogi helyzetünk is a nyelvi eszközök és beszédlehetőségek uralásának függvénye. Emiatt folyik a harc a nyelvért; a harc pedig kegyetlen, s láthatólag végeláthatatlan.

Lakoff könyve egy nyelvész barangolásához hív társul a politika világában.

Ahogy a jogelmélet egyik irányzata eljutott az „A jog: politika” tételhez, úgy a szerző állítása is hasonló: „A nyelv: politika”. Ezáltal egyértelműen a pragmatika, a diskurzus szintjén jelöli ki elemzéseinek érvényesség-igényét, azt kérdezve, hogy mire való a nyelv, hogyan használjuk, s hogyan válik politikai küzdelmeinknek – nem csupán egyik eszközévé, hanem egyik dimenziójává. Lakoff célja az, hogy kidolgozza „annak elméletét, hogy miként használjuk a nyelvet a köz- és magánjelentések előállítására és megváltoztatására” (9. o.). A kötet fejezeteinek sora egyre távolodik a nyelvészet hagyományos területeitől, s egyre elvontabb szinten beszél a nyelvről, a nyelv használatáról, funkciójáról és megértéséről; végső fokon a (politikai) narratívák, s azok konstruálása szintjén. A fejezetek ezen narratívák, tanulságos és botrányos történetek esettanulmányainak füzéret tárják elénk. Ezekből válik nyilvánvalóvá, hogy a szerzőnek nemcsak származása, de szemlélete is összetéveszthetetlenül amerikai. Nem azért, mert a feldolgozott esetek Amerikában történtek meg – ettől lehetnének univerzális érvényességű diskurzív modellek –, hanem a beszéd, s főleg a közbeszéd jellegzetesen amerikai státusza miatt. Attól, hogy itt minden, közérdeklődésre számot tartó kérdés explicit, részletes és végigvitt tárgyalás alá esik. A nyilvánosság nem tűr elhallgatásokat, kirekesztést, szemérmességet.

Lakoff azt állítja, hogy történetei mind átmennének az Elégtelen Figyelem Tesztjén: az MTV-n és gyorshíreken szociáli-

zálódott fogyasztói társadalom irtózik az igazán komoly történetek bonyolultságától, s elzárkózik azok végiggondolásától. Márpedig ezek a mitikus alaptörténetek mai megfelelői: O. J. Simpson Akhilleusz, Hillary Clinton trójai Heléna történetét replikálja. Feldolgozatlanságuk miatt azonban a történetek megakadnak a publikum torkán: megszabadulnának tőlük, de nem tudnak. A történetek többsége a *nem* és a *faj* kérdései körül forog (Amerika! Amerika?), s mindegyik a nyelv körül: ki van abban a helyzetben, hogy meghatározhatja a szavak jelentését. (A szokásos válasz erre: a közép- és felső-osztálybeli fehér férfi.) „A nyelv fölötti uralom – annak meghatározása, hogy mit jelentenek a szavak, ki használhatja a nyelv mely formáit, milyen következményekkel, s milyen körülmények között – *valódi* hatalom.” (147. o.) A harc ezért a hatalomért folyik.

A harc célja – az „enyém a vár!” mintájára – a „jelöletlen” (*unmarked*) pozíció elfoglalása. Jelöletlen az alany eset (vagy a szerző szerint a himnem az angolban): a szó tiszta, természetes, magyarázatra és értelmezésre nem váró formája; ugyanígy jelöletlen a társadalmi *status quo* megnevezése, mint a dolgok természetes, normális, magyarázatra nem szoruló állása. Ez jelöli ki a diskurzusok értelmezési keretét (*frame*) és a normalitás határait. A cél a jelöletlen pozíció – a „retorikai közép” – elfoglalása, s saját magunknak e kereten belülre helyezése. A politika világában az 1964-es (amerikai) választások óta ez a másik fél szélsőségesnek bélyegzésével és ekként való megjelölésével történik. A másik fél megkülönböztetésének további módja viktimizáció, azaz negatív értéktételeket felhívó „igaz” leírása. Mi semlegesek, apolitikusak, normálisak vagyunk, ők veszélyesek, politikusak, szélsőségesek – s a többség „mi” akar lenni. A nyelvi hábo-

rú tehát azért folyik, hogy „kit kell megnevezni, ki kinek a nevét választhatja meg és milyen jelentéssel.” (79. o.)

A taktikákat és stratégiákat feldolgozó esettanulmányok a „politikailag korrekt” (*p.c.*) beszédmód és a „gyűlöletbeszéd” (*hate speech*) elemzésével indulnak, mint amelyek esetében nyilvánvaló az eredeti metafora következménye: a szó – fegyver. Az 1990-es években e két toposz szolgált a nyelvi háború nyitányaként, a politikán kívül benyomulva a jog világába is, nem kis nehézségeket idézve elő. Felvetve így pl., hogy a nyelv gondolatok közlésének vagy cselekvéseknek az eszköze-e, s ez utóbbi esetben – gyakorlatba ültetve át a beszédaktusok elméletét – hogyan vonható jogi szabályozás alá. Leginkább a szólásszabadság alkotmányos alapjogának kereteit kell kijelölni a politikailag korrekt beszéd és a gyűlölet-beszéd okán. Az olvasó a következőkben eseteket és azok tanulságait ismerheti meg a kötetben előrehaladva.

Az *Anita Hill/Clarence Thomas* eset alkalmas a szappanoperán nevelkedett közönség érdeklődésének felkeltésére. Anita Hillnek nőként, bár jogászprofesszorként kellett elfogadtatnia az őt ért szexuális zaklatásról szóló vádakat a legfelsőbb bírósági bírónak jelölt és erős (Bush-) kormányzati támogatásban részesülő Thomas (az egyenlő alkalmazási feltételeket vizsgáló bizottság elnöke) ellenében. Ilyen egyenlőtlen felek között, hatalmas közérdeklődés közepette várt Ms. Hillre a feladat, hogy mártírként, fanatikusként, balekként „megjelölve” elfogadtassa narratíváját a republikánus kormányzat által kijelölt „mi”-vel szemben. A helyzet a „ki beszél” kérdését vetette fel: Anita Hillnek egyenrangú beszélőként (a „fehér” beszédmódot alkalmazva) kellett elfogadtatnia magát, hogy meghallgassák, s szavait súllyal vegyék tekintetbe.

Hillary Rodham Clinton már említett esete is egy nőé: milyen eséllyel lehet *first lady*ként saját jelentőségre szert tenni, közben tartani saját narratívájának jelentését. A súlyt az adja, hogy Hillary Clinton egy új (az 1968-as) generáció új nő-típusát és szerepmodelljét jeleníti meg: az egyenértékű karriert építő, saját jogán megjelenő, s egyenrangúságra igényt tartó nőt – saját nevének megtartásától saját házassága „jelentésének” meghatározásáig. Ez a nemek viszonyát, közelebbről a nőiség mibenlétét érinti, kétségessé téve, hogy nő-e még az, aki (sok) mindenben olyan, mint egy férfi. A győzelmet – az önálló jelentésadás jogát – végző soron Lewinsky kisasszony, illetve az affér kezelése adta meg Rodham Clintonnak.

A nálunk is közismert O. J. Simpson esete koncentráltan fejezi ki úgy a férfi/nő, mint a fekete/fehér viszonyt. Az „évszázad története” egyszerűen arról szólt, hogy „mi történt”, s minthogy egyedül ez nem volt tudható bizonyossággal, tág teret adott a narratívák építgetésének. Az ügy kapcsán Lakoff a narratívák egymásra rétegződésének mechanizmusát bontja ki: 1. az „igazság” szintje; 2. a vád története; 3. az esküdtszék csoport-narratívája; 4. a média kommentárja; 5. a média-kommentár hatása a ténymegállapításra; 6. a per kimenetelének hatása a média-kommentárok jövőbeni megítélésére; 7. mindennek a feldolgozása az emberek által; s végül 8. az egyes szintek jelentésének megfogalmazása (mint ebben a könyvben).

Az *Ebonics*-ügy magáról a nyelvről szól. Az ‘ében’ szóból származtatott ‘*ebonics*’ a feketék által beszélt angolra (*Black English*, vagy AAVE: *African American Vernacular English*) utal, amelyet az Oaklandi Iskolaszék 1996-ban „niger-kongói afrikai nyelvként” azonosított, s mint ilyenről megállapította, hogy nem „rossz”, csak

„más”, s ezért az iskolákban tanítható és használható. Az „engedély” nyilvánvalóan megbélyegez: miközben minden nyelvnek vannak változatai, ez az eljárás a „jó” angoltól való megkülönböztetést és az abból való kirekesztést szolgálja. A tét a sztenderd felállítása, s ez a hatalmasok kiváltsága, a „mi” kiváltságunk. A nyelvi megkülönböztetésben a faji megkülönböztetés nyilvánul meg.

Lakoff az utolsó fejezetben érkezik el az ezredfordulóhoz, s itt minden nyelvi küzdelem prototípusához: a kultúrharchoz. Ennek teljes komplexitását *Bill Clinton vád alá helyezése* 1998-ban, vagyis a „*Gategate*” példázza. A harc előzményéhez tartozik Amerika összes harca a vietnami háborútól a politika küzdőterén vívott nyelvi háborúkon át a *Watergate*-ig. Bár a történet kötőanyaga a szex, nem (csak) arról szól. Nem is csak a republikánus-demokrata küzdelemlről, hanem a konfliktusok megvívásának (talán) új rendjéről. Ebben a tömegközlelési eszközök – s először jelentős súllyal az internet – központi szerepet játszanak. A történetnek nincs vége, nem az *impeachment* kimenete, hanem az új helyzet körvonalozódása értelmében. Lehet, hogy a politikai harcok megvívása egyre nyilvánvalóbban a nyelvért, a megszólalásért, a jelentésért folytatott harc formáját fogja felvenni.

A könyv műfaja talán leginkább *vita-irat*ként határozható meg. A szerző nem hagy kétséget baloldali-liberális elkötelezettsége felől, s ebből a nézőpontból elemzi korunk – amerikai – állapotát. A gazdag irodalom mozgatása nem az elemzések okadatolását, hanem fogalmak és példák beemelését szolgálja, valamint annak igazolását (megerősítését), hogy az okfejtés iránya és következtetése jogosult. „Amerika, ahogy én látom” – lehetne az alcím; a szerző erénye, hogy amit Amerikáról mond, az széle-

sebb érvényességgel bír. Lehet, hogy a mese rólunk szól, vagy nemsokára rólunk fog szólni. Az elemzés árnyalt, érzékeny, szellemes. Szép könyv, tanulságos könyv, érdemes elolvasni.

Jászay László – Lőrincz Julianna

Variancia az orosz ige paradigmájában

(Eger: EKF Líceum Kiadó, 2001.
141 pp.)

Cs. Jónás Erzsébet

Jászay László és Lőrincz Julianna igazi tudományos csemegével lepte meg a magyar nyelvészeket *Variancia az orosz ige paradigmájában* című könyvével.

A variabilitás, a variativitás, a variáns – invariáns a nyelvleírásban elméleti és gyakorlati kérdéseket felvető jelenség. Maga a fogalomcsoport a nyelvészeti műszavak egy részéhez hasonlóan a természettudományokból veszi terminológiáját, ahol a variancia ugyanúgy széles körben használatos (pl. matematika, biológia), mint a bölcsészettudományok legtöbbjében a variabilitás, variativitás stb. megnevezés.

A magyar és az orosz nyelvészet igei morfológiáját meggyőző tudományos biztonsággal kezelő szerzőpár egyedülálló feladatra vállalkozott: az orosz ige kibővített paradigmájának választásra épülő nyelvhasználati rendszerezését a kívülálló, magyar szemlélet objektív szűrőjén keresztül, s ugyanakkor az orosz nyelv belső rendszerét pontosan követve végzik el. A szerzők a centrum-periféria elv szerinti nyelvleírást szem előtt tartva, ennek rendszerében rögzítik az igei paradigmán belül az orosz anyanyelvűek tudatában spontán módon működő for-

maválasztásokat. Az orosz anyanyelvűként beszélők stílus-tulajdonításában a formaválasztás csupán szituációhoz kötött, pragmatikai jellegű. A jelen monográfia az értelmezéshez vezető utat a magyar olvasó számára is érthetően segíti végigjárni: rendszerbe szedve magyarázza meg az orosz igei varianciának a közlés célját és a mondanivaló stílusát követő nyelvhasználati helyzeteket, kérdéseit.

A tárgyalt jelenség általános nyelvészeti, nyelvtipológiai megvilágítása nagy segítséget jelent a formaválasztás pragmatikai szabályszerűségeit bármely más nyelven elemezni készülő kutató számára is. Épp a kettős szemlélet a kötet egyik legnagyobb értéke: az elméleti hivatkozásokkal bőségesen alátámasztott variancia-jelenség általános és magyar vonatkozású ismertetését az orosz ige kibővített paradigma-vizsgálatával szerves egységben láttatja a két szerző.

Az első két fejezet elméleti alapvetése Lőrincz Julianna munkája. A magyar olvasó számára is hozzáférhető terminológiával, az általános nyelvészeti háttérrodalom segítségével a jelenség széles körű bemutatását tűzi ki célul. A fogalmi tisztázás, a variánsok tipológiája során a szóalakvariánsok magyar nyelvi példáival szemléletessé téve a szerző a nem szakavatott olvasói nyelvértelmezés horizontjához közelíti a szigorú nyelvi tényanyagot. A variativitás és a nyelvi norma kérdéseinek összevetése zárja az általános bevezető elméleti alapvetést.

A *variativitás* szinkrón nyelvi sikon az egyes *variánsok* létezésének és működésének módja, a *variabilitás* nem más, mint 'variálhatóság', amely a lehetőség jelentését hordozza magában. Minden *variáns* valamilyen variációs sor tagjaként egyszerre hordozza a közös és az egyedi jegyeket: a variánsét és az invariánsét is. Lőrincz Julianna hierarchikus egymásra épülésében tárgyalja az *invariáns*

– *prototípus* – *variáns* fogalomhármast. Eszerint a funkcionális-szemantikai mezők centrumában elhelyezkedő, grammatikai eszközökkel kifejezett alakok invariánsai a közelebbi periférián elhelyezkedő lexikai, grammatikai eszközökkel kifejezett variánsoknak, ezek a variánsok pedig invariánsai a távolabbi mezőkön elhelyezkedő, különböző eszközökkel kifejezett variánsoknak. A variánsoknál szűkebb kategóriát képező *alternáns*okra a könnyebb érthetőség kedvéért a magyarából is hoz példát. A *csoda / csuda, csend / csönd* – alternáció a tömorfémában, *különként / különkint* – alternáció a toldalékmorfémában jelenik meg. A variációs sor tagjai között a lexikai és grammatikai jelentésbeli azonosság meghatározó, viszont funkcionális megoszlás mehet végbe az egyes alakváltozatok között. Ha ennél nagyobb a jelentésváltozás mértéke, akkor alak- és jelentéshasadás, azaz szóhasadás következik be. Ezek már nem variánsok, hanem önálló lexémák: pl. *alányúul / alányúlik, ányúul / ányúlik*.

Az orosz igevariánsok tipológiáját Rozental és Tyelenkova felosztását alapul véve tárgyalja a szerző: A szóvariánsok lehetnek 1. akcentológiai variánsok, 2. fonetikai (fonematikus) variánsok, 3. ortoepikai variánsok, 4. morfológiai (grammatikai) variánsok, 5. szemantikai variánsok, 6. szóképzési variánsok. A további elemzéshez Graugyina osztályozási rendszerét is szükségesnek és célravezetőnek véli. A fonetikai variáns mellett a grammatikai variáns így bontható tovább: a) szóragozási, b) szóképzési, c) szintaktikai altípus.

A morfológiai alakváltozatok legfontosabb típusa a szóalakvariáns. A szerzők célja az orosz igei alakvariánsok funkcionális és szemantikai sajátosságainak bemutatása. Az alakvariánsok denotatív jelentéseikben megegyeznek. A jelentésbeli eltérés az egyes változatok prag-

matikai jelentéseire vonatkozik. Ilyenek a konnotatív jelentések (érzelmi, expreszív, stilisztikai, nyelvi rétegbeli stb.), az aktuális jelentések, a névelők jelentése, a modális jelentés. Az orosz nyelvészeti szakmunkákban a konnotációnak egyébként kétszáznál is több meghatározása ismeretes. A nyelvi norma oldaláról nézve a nyelvi sztenderd, a központi norma mindig a *langue*, míg a variánsokat tartalmazó használati norma a beszéd, a *parole* része.

Az első fejezet voltaképpen egy tüzetes és logikusan felépülő, számos magyarázó megjegyzéssel a téma mélyítését segítő általános nyelvészeti bevezetés. Az orosz igék szorosán vett szóalakvariánsainak elemző rendszerezése a második fejezettel kezdődik. Az orosz igék morfológiai alakvariánsainak áttekintését a szerzők nagyszámú orosz példaanyag bemutatásával végezték el.

Az igei paradigma variánsai az orosz nyelvben a következő kategóriákban találhatóak meg:

1. Az igeidő kategóriájában: *брызгать – брызжет / брызгает, мерз / мерзнул*
2. Az igemód kategóriájában: *маши / махай*
3. Az ige szemlélet kategóriájában: *приготавливать / приготовить (пищу)*
4. Az ige fajta kategóriájában: *дело организовано плохо / дело организовали плохо*
5. A funkcionális szemantikai mezők perifériáján elhelyezkedő igei származékszók: a határozói ige nevek, melléknévi ige nevek alakvariánsaiban: *махая / маша, капаящий / каплющий*.

A fejezet az orosz igékkel foglalkozó legautentikusabb szakirodalom alapján tekinti át a fentebb felsorolt kategóriákban jelentkező morfológiai variánsokat. Az összegzés hangsúlyozza, hogy a variánsokon belül az V.1. igeosztály alakvari-

ánsai között a funkcionálisan elkülönülő alakváltozatoktól (*машем / махаем*) a részleges szóhasadást mutató változatokig (*движем / движаем*) széles a skála. A legnagyobb a pragmatikai jelentésükben különböző lexikalizálódott változatok száma, a legkisebb a lexikai szemantikai jelentésükben teljesen megegyező alakoké. A IV. igeosztályhoz tartozó *ну* képzős igék esetében megfigyelhető, hogy a variativitás visszaszorulóban van: (*чо / чонул*). *м* képzős variánsok a múlt idejű alakokban vagy régiesek, vagy pedig a beszélt nyelv, ill. az igénytelen városi népnyelv elemei. Az igekötős igék esetében megállapíthatóan szűkül a variancia az alapige varianciájához képest, hiszen az igekötő nagymértékben leszűkíti az igei poliszemiát, s ezáltal a varianciát is: (*затих / затихнул*). A vizsgált igék használati gyakorisága is eltérő képet mutat. Az V. 1. igeosztályban mind a sztenderd nyelvváltozatban, mind a beszélt nyelvben még nagy számban vannak variáns alakok. A IV. osztály igéi a sztenderd nyelvváltozatban többnyire nulla képzős alakban használatosak, ennek a tendenciának kedvez a grammatikai szemantikáját tekintve üres képző homonimitása, valamint több esetben a képzős másodlagos imperfektívumok azonos jelentésben való elterjedése is.

Az orosz ige paradigmatis alakjainak vizsgálatakor különböző természetű variánsokkal találkozunk. Ezeket funkciójuk alapján célszerű két csoportba osztani: *a)* olyan morfológiai változatokra, amelyek között többnyire pusztán stíláris különbségek vannak; *b)* olyan különböző képzésekre, amelyek a grammatikai szemantika tartalmában nem teljesen azonosak. Ezek egy általánosabb grammatikai jelentés szempontjából egymást kiegészítik.

A morfológiai variancia rendszerében külön nagy csoportot alkotnak azok

az igealak-változatok, amelyek valamilyen vonatkozásban az aspektusképzéssel kapcsolatosak, s amelyek az igeszemléleti oppozíciós viszony formális és funkcionális megjelenítésében vesznek részt. Az aspektus szempontjából a variatív alakok (az ugyanazon aspektusjelentést kifejező változatok) a képzés és a nyelvi funkció szerint más-más típusokban írhatók le.

A monográfia harmadik fejezete, amely terjedelmében a könyv másik felét teszi ki, Jászay László munkájaként ezekkel az aspektus vonatkozású képzésváltozatokkal foglalkozik.

A morfológia variánsok egyik típusát azok az imperfektivációs képzések alkotják, amelyekben a tőmorféma *-o-* magánhangzója *-a-*ra változik, de ez a magánhangzócsere, ellentétben a többi esettel nem kötelező érvényű: *обеспокоивать / беспокоивать*. Egy másik típus az idegen eredetű, kettős szemléletű igéknél figyelhető meg: *легализовать / легализировать*. Ezek a variánsok az imperatívusz alakjaiban is megjelennek: *легализуй / легализируй*. Egyes igéknek akkor is vannak persze imperatívusz-képzési változatai, ha a főnévi igenévi alakban, illetve a szűkebben vett ragozási paradigmában ez nem mutatkozik: *ехать: поезжай, езжай, едь, ехай* – ez utóbbi kettő, szigorúbb megítélés szerint, magán viseli a normán kívüli vulgáris vagy tájnyelvi használat jegyeit (liberálisabb nyelvszemléletben csupán beszélt nyelvek, kevésbé igényes használatúak) – magyarázza Jászay.

A kibővített igei paradigma fogalma – állapítja meg a szerző – lehetővé teszi, hogy azon belül értelmezzük az aspektuspárok igéinek morfológiai, illetve funkcionális variánsait is. Ezek leggyakrabban a folyamatos igéknél fordulnak elő, különösen, ha az imperfektiváció képzésváltozatai *-а/-ива-* (*-ыва-*) *готовлять /*

приотавливать. A mai nyelvhasználati tendencia inkább a tőnyújtásos változatok irányába mutat. A befejezett ige morfológiai változatai (ezek ritkébbak) szemantikailag és stílusosan is általában egyenértékűek: *прочитать / прочесть*. A részletes, szemantikai szempontból is figyelemre méltó funkcionális elemzés elsősorban az aspektus korrelációk képzése kapcsán szükséges. A szerző felfogását tükrözve kétféle alaphelyzet tüzetes vizsgálatának eredményeit tárja elénk: (1) A kettős aspektusú igék esetében (ezek ugyanazon alakjukban folyamatosak és befejezettek is): *организовать* (foly. és bef.) → *организовывать* (foly.), (2) Funkcionális aspektusváltásról beszélünk akkor is, amikor egy pusztá alapige (*жечь*) és a belőle képzett igekötős befejezett ige (*сжечь*) aspektuspárt alkot annak ellenére, hogy a befejezett igét újra folyamatosíthatjuk (reimperpektíváció) (*сжигать*). Ilyenkor a folyamatos – befejezett oppozíció túl vizsgálni kell az imperpektíválás szemantikáján belül formálisan megkülönböztetett igeváltozatokat is, azaz az imperpektív₁ – imperpektív₂ oppozíciót: (*жечь / сжигать*). Végezetül az elemzés foglalkozik az igefajta (*залог*) kategóriájának keretében előforduló aspektusváltozatokkal, amelyek egyrészt a passzív alak esetében figyelhetők meg: *что-то писалось / писано*, másrészt a szabályszerű igeneves képzés mellett a befejezett igékből képezhető, formálisan visszaható befejezett igealakok, amelyekben valójában a passzív funkció kerül előtérbe: (pl. *Комната осветилась фонарем*).

A könyv egyes fejezeteiben mind Lőrincz Julianna, mind Jászay László több külön-külön publikált korábbi dolgozat kutatási eredményeit is felhasználta. Ám a szerzők jelen közös munkája mégis minőségileg jóval több ennél, hiszen magasabb szinten, kiérlelt összegző elem-

zésben, rendszerezett keretben tekinti át az orosz ige morfológiai osztályának tágabb paradigmáját. A variancia kérdéskörét, a pragmatikai és stilisztikai, képzési és használati lehetőségeket egyaránt tüzetes elemzés alá veszi. Lőrincz Julianna ugyanakkor a magyar nyelvész szemével is mérlegeli az alakvariánsok pragmatikai és szemantikai eltéréseit.

Mint Jászay László a könyv végén hangsúlyozza, a nyelvoktatás magasabb szintjén, illetve a nyelvészet mint szaktudomány oktatásának keretében aligha tartható az iskolai nyelvoktatásmódszertan számára egyszerűnek tetsző nyelvelírás, amely túlzottan merev szabályokban megfogalmazott útmutatásokat ad. Ezzel a gondolattal egyetértve, a magunk részéről súlyának megfelelően a következőképpen jelölhetjük ki a *Variancia az orosz ige paradigmájában* című munka hasznosíthatóságának körét: kétséget kizáróan megállapítható, hogy egyedülálló helyet tölt be ez a munka a magyar nyelvészeti tudományosságban; segítségével az orosz igei variativitást egyszerre szemlélhetjük, egy elsősorban a magyar nyelvvel foglalkozó nyelvész és egy orosz nyelvészben régóta elismertséget szerzett magyar aspektológus egymást gazdagító, közösen újat teremtő megközelítési stratégiáján keresztül. A nagy önfegyelmet tükröző mértéktartó terjedelem, meglátásunk szerint, bizvást növelhető lenne egy újabb kiadás során stilisztikai, pragmatikai szövegrészek, oldottabb, „iskolásabb” magyarázatok beszerkesztésével, hiszen a szorosan vett nyelvész olvasókon túl igényessége és érdekessége miatt ezt a kötetet örömmel ajánlanánk a fordítási ekvivalenciát e körben vizsgáló szakemberek, sőt az orosz nyelv iránt érdeklődő szélesebb olvasóközönség figyelmébe is. A gazdag szakirodalom, a hallgatónak, kutató nyelvészeknek egyaránt hasznos névmutató,

a fejezetek végi igejegyzék mind a körültekintő, a használhatóságot megkönnyíteni akaró szerzői szándékot dicséri.

Az egri Eszterházy Károly Főiskola Líceum Kiadójának gondozásában 2001-ben megjelent kötet, úgy véljük, sokat forgatott, fontos kézikönyve lesz a magyar nyelvészek oroszul értő, nem kis létszámú körének.

Andor József – Szűcs Tibor – Terts István (szerk.):

**Színes eszmék nem alszanak...
Szépe György 70. születés-
napjára**

(Pécs: Lingua Franca Csoport, 2001. I–II. kötet: 1403 pp.)

Bíró András

A „Szépéékéi” kívánják, hogy legyen még sok „szép(e) éve”

Kié ez a hatalmas méretű „emlékkönyv”, amely összesen 139 szerzőtől tartalmaz írásokat? A választ Décsy Gyula szavával adhatjuk meg: a *Szépéékéi*. Hogyan is értsük ezt a furcsa szót? Az alapszó a *Szépe*, mely nevet nagyon-nagyon sokan ismerik és tisztelik, s nem csak azok (és nem is csak hazánk területén), akiket a tisztelet és a szeretet arra indított, hogy a kötetben írásaikkal hozzájáruljanak az ünnepléshez. A *Szépéék* a nagy család – szűk és tág értelemben: a munkatársak, a tanítványok, ismerősök és a tisztelői. A kötetben megjelent kiváló munkák pedig az ő írásaik, tehát a *Szépéékéi*.

A kötetet a Pécsen rendezett XI. Magyar Alkalmazott Nyelvészeti Kongresszus esti állófogadásán több száz tanítvány, barát és tisztelő jelenlétében nyújtotta át a 70-éves születésnapját ünneplő Szépe Györgynek a három szerkesztő:

Andor József, Szűcs Tibor és Terts István (illetve, ahogy a „három tenor” nyomán magukat nevezték, a „három docens”). Eredeti ötlet a kötet címe is, a *Színes eszmék nem alszanak*, Chomsky híres értelmes/értelmetlen mondatának (*Szintelen zöld eszmék örülten alszanak...*) szellemes parafrázisa.

És valóban, megannyi színes eszme a kötet, olyan sokszínű, hogy a szerkesztők nem is próbálkoztak tematikus csoportosítással, a cikkek a szerzők nevének alfabetikus sorrendjében követik egymást. A recenzensnek viszont, ha nem akarja mind a 139 szerzőt alfabetikus sorrendben felsorolni, mégis kell keresni néhány jellegzetes témát, amelyet több szerző érint, sokszor éppen az ünneplést, Szépe György munkásságának ihletésére.

Az első nagy téma az anyanyelv kapcsolata az idegen nyelvek tanulásával, oktatásával, kutatásával. A témát kezdjük mindjárt egy Szépe György idézettel: „... az anyanyelvbe van bezárva az élet tapasztalati anyaga, mely hozzákapcsolja a beszélőt a nyelvet minden időben beszélők sorsához, tapasztalataihoz, munkájához, gondolataihoz és érzésvilágához. A beszélő az anyanyelvben foglalt értékek segítségével kezd hozzá mai munkájához, így része az anyanyelve a nemzeti művelődésnek, ezen a nyelven veti össze műveltségi értékeit más nyelvek értékeivel, történeti viszonyaival, és fogadja el mások nyelvét, vagyis tud elfogadni másokat.” Az anyanyelv tehát, amely maga az élet, természetesen az idegen nyelvek oktatásában is rendkívül fontos. Szépe Györgynek ez a gondolata több szerzőt megihletett, akik az anyanyelv felől közelítik meg az idegen nyelvek tanulásának problémáit. Ezt a tényt – sajnos – a külföldi tankönyvírók gyakran nem veszik figyelembe, és tankönyv-

veik nem valóságos, hanem fantomtanulóknak készültek.

A nyelvészet népszerűsítése is az ünnepelethez közel álló téma. A nyelvtanulóknak általában nincs nyelvfogalmuk, és nincsenek meg a nyelvvel kapcsolatos általános ismereteik sem, amelyek pedig az idegen nyelvek tanulásához is elengedhetetlenül szükségesek. Az oktatás folyamatában szinte mindig kimarad a nyelvi norma kérdése. Ennek hiányát jól lehet érzékelni mind a média, mind a diákok beszédében és írásaiban. Mint már említettük, ilyen az anyanyelv jelentőségének kérdése is. De általában nem kerül sor más fontos nyelvészeti kérdésekre sem, mint pl. a fordíthatóság kérdése, vagy hogy melyik nyelv mit és mivel képes kifejezni. Az egyik nyelv egyáltalán ki tudja-e fejezni azt, amit a másik (közvetlenül vagy csak körülírással), milyen a nyelv szerkezete, hogyan fejezik ki a különböző nyelvek az időbeli relációkat, a határozottságot, a fordításban milyen fokig lehetségesek a megfeleltetések (pl. a sok angolból átvett értelmetlen tükörfordítás, vagy éppen a szükségtelenül átvett angol szavak stb.), mi a helyzet pl. a nyelvtani esetekkel, valóban esetek-e az esetek? Az iskolában megtanuljuk, hogy Dionüsziosz Thrax szerint milyen esetek vannak (azaz alany-, tárgy-, birtokos és részeseset, továbbá az ablativus, amelyet már a latinok adtak a sorhoz). De valóban ezek az esetek vannak? Milyen a viszony a deklinációk végződéséi és az esetek között? Miért van az, hogy Sylvester János 6, Verseygy Ferenc 17, Simonyi Zsigmond 1887-ben 30 esetet, míg Antal László nyomán (1977) 33 esetet (vagy ha az alanyesetet is idevesszük, 34 esetet) tartanak számon nyelvtaníróink? Természetesen a kérdés ugyanígy vetődik fel más nyelvek vonatkozásában is, legyen az latin (pl. a tárgyesettel járó prepozíciók esetén) vagy bármilyen

más nyelv (pl. az orosz nyelvben az előjárás eset).

A cikkek sorát Szépe György életútjáról szóló írás vezeti be. Amilyen változatos ez az életút, annyira változatos a következő cikkek tematikája. Csak felsorolásszerűen említünk meg néhányat a gazdag kínálatból: üzenet, kód, történelem; minimalizmus és posztmodernizmus az amerikai kortárs regényben; a *le-* igekötő funkciójának leírása az angolral való összevetésben; a magyar igei alakrendszer; nyelveink jövője; uráli és indoeurópai nyelvek Winkler mondatközpontú általános nyelvtörténetében; magyar és finn mondatszerkezetek; az őseurópai írás szemiotikai rekonstrukciója; a japán – a világ bonyolult írása az elektronika korában; olasz–magyar kontrasztív analízis; a magyar magánhangzók nazalizációjának percepciója [ŋ] hang környezetében; nyelvtörténet és anyanyelvi nevelés; a róza mint jel Borges értelmezése szerint; a feltételes múlt jelentésszervező szerepe; a nyelvtudomány és a nyelvi kultúra értelmezési határai; poszt-literalitás mint a XX. század filozófiájának forrása; az uráli és az indoeurópai nyelvek; a jurák deverbális igeképzés témája; összehasonlító történeti uralisztika és a science fiction; gondolatok nyelvünk állapotáról; kis finnugor államnyelvek; anyanyelv-pedagógiai kutatások nyelvészeti, pedagógiai és metatudományos alapozásának kérdései; a nyelvi cselekvés elméletének kérdései; a nyelvelmélet és az evolúciós biológia; a *should* és *would* ismeretelméleti vonatkozásai; a *-hat/-het* toldalék mint szótári egység; zsilipelés és hántolás; a performatív elemzés; adalékok a XVII. századi nyelvészet magyarországi történetéhez; a magyar nyelvészet XX. századi megújítási kísérleteinek előzményei; a kontrasztív nyelvészet és a tipológia kapcsolata; a jelző egyeztetése Észak-Szibéria

nyelveiben; a szófajváltás és a szemantikai kapcsolódás egyes kérdései; a nyelv és az érzékelés; a szintaktikai modellek kiértékelése; magyar alárendelési típusok; a magyar igei alakrendszer; az észszerűbb helyesírás; főnévi kapcsolatok; néphagyomány és nemzeti oktatási tervek; a paleolingvisztika fogalmának meghatározása, a „Verecke híres útján jöttem én” (fantasztikusan érdekes őstörténeti névelemzés); a tudományos könyvszemle perspektívái.

Nagyszámú tanulmányt ihletett Szépe György egyik legfontosabb kutatási területe, a nyelvpolitika, ezen belül az alábbi témák említendők: a német nemzetiségi oktatáspolitiká Magyarországon; a magyar identitás megtartása a mai Amerikában; a nyelvi emberi jogok; szociolingvisztika, szociológia és nyelvpolitika; a többség nyelvi jogai; Közép-Európa mint nyelvi és kultúrtér; oktatás, nyelvek és a Dél-afrikai Köztársaság; Magyarország mint „terra incognita” a XIX. századi Franciaországban.

Szorosan érintkeznek a nyelvpolitikával a szociolingvisztikai területhez tartozó témák: a nyelvi változások tudatoságának kérdése; interlingvális jelenségek szociolingvisztikai kutatása; a női beszéd; miért beszélnek magyarul szerb–magyar környezetben; a rokonsági nevek vizsgálata; adalékok a görögkatolikusok nyelvhasználatához; a kisebbségi nyelvváltozat és nyelvi helyzet szépírói megjelenítése Páskándinál; a nemzetközi biomedicinális kutatás szociolingvisztikai aspektusainak visszatükröződése; a kérdéstípusok szerepe a szórólapos gyógyszerreklámokban; a nyelvhasználat empirikus vizsgálatáról; a magyar és a szlovák nyelv kapcsolatainak aspektusai; a totalitárius logika.

Az alkalmazott nyelvészet másik nagy területe a pszicholingvisztika szintén több tanulmány témája: a „verbális érintés” változatai egy iskola szülő–tanár közös-

ségének írott üzeneteiben; az idegen nyelvi kiejtés mint az alapvető kognitív és affektív funkciók mércéje; a jelentés nélküli hangsorok felismerése; az állatokkal kapcsolatban létrejött hasonlatok és metaforák elemzése; a magyar identitás megtartása; a kétnyelvűek mentális lexikonának rendezettség; a többnyelvűség és a gazdaság mint az európai nyelvpolitika kérdései; az anyanyelvi beszélők önkontrolljáról; a téri vonatkoztatási rendszerek változatai kisgyermekkorban; szegmentális rendszerösszefüggések afáziások egyidejű helyettesítéseiben; *alius* és *alter*: a másság kifejezésével kapcsolatos megfigyelések; az ötödik osztályos tanulók szóaktivizálási mutatói.

Néhány téma a nyelvoktatással foglalkozó írások köréből: a perspektívaváltás eszközei az angolban és a magyarban; a minőségbiztosítás a magyar idegennyelv-oktatásban (ami rendkívül fontos téma nemcsak a nyelvoktatásban, hanem az élet egyéb területein is, mint pl. a jogszabályok megszövegezése, melyről igen sok ostorozó tanulmány jelent meg); literációs nehézségek és minőség a felsőoktatásban; másfél száz éves a hazai orosznyelv-oktatás; a japánnyelv-oktatás jövője az Európai Unióban; magyarnyelv-oktatás a pesti egyetemen a XVIII–XIX. században; az idegennyelv-tanítás az Európai Unióban.

Fonetikai vonatkozású témák: a francia nyelv ingadozó szótagszerkezetei (mely tanulmány a francia magánhangzó-rendszer legrejtélyesebb és egyben a legtöbbet vitatott jelenségét tárgyalja, és eddig még nem nagyon vizsgált területeket ismertet meg, világos, érdekes és áttekinthető módon); genetikai tényező a beszélő személy felismerésében (a cikk rendkívül érdekes módon vizsgálja az azonos nemű rokonok beszéde közötti hasonlóságot, és azt, hogy a beszédképzet mutat-e nagyobb hasonlóságot, vagy

az erre vonatkozó benyomásunk más okokkal magyarázható); a *j* kérdése: rendszerhely, fonotaktikai pozíció és történeti változások; kísérlet a szupraszegmentális hangszerkezeti jegyek meghatározására és rendszerezésére.

A fordítás területéről az alábbi témákkal találkozunk: kontrasztív szemantika – kontrasztív fordításstiszta; a fordítás paradoxonjai; a kárpátaljai Petőfi- és Ady-fordítások kultúrpolitikai háttere; a nyelvtani specifikáció és generalizáció a fordításban; a nemzetközi kommunikáció és a nyelvi korlátok áthidalása; a műfordítás jelentőségéről; etnográfiai fordítás.

A kommunikáció témakörében: a magyar kommunikáció jellegzetességei; a nem verbális kommunikációról; a „beszélő” majmokról és a kommunikációról; a participációról; a szakmai kommunikációról; a szaktudományos (kémiai) közleményekben való vizuális kommunikációról.

Találunk továbbá írásokat az iskola-dramák szemiotikai elemzéséről; a XVIII–XIX. század olasz irodalmában fellelhető *eros* képekről; Hayes és Gussenhovennek az angol ritmusváltozatokkal kapcsolatos meglátásairól; egy Dsidavers és egy késői gótikus táblakép szerkezeti hasonlóságáról; Cervantes (Don Quijote) magyarországi fogadtatásáról; de helyet kaptak még olyan témák is, mint például a nyelvi deviancia és a szótárírás; számítógépes korpuszra épülő angol értelmező szótárak kérdése; egy újfajta angol *a tergo* szótár. Igen jelentős tanulmány vizsgálja az olasz szótárkiadásokat 1990 és 2000 között. Tanúsítja, hogy milyen dinamikusan fejlődő lexikográfiának ad otthont a Pécsi Tudományegyetem, és ezt a munkát ugyancsak Szépe György tanár úr indította el, kiváló tehetségeket ösztönözve a lexikográfiával való foglalkozásra.

Nehezen tudok olyan embert elképzelni, aki a saját maga számára ne találna tucatnyi érdekesnél érdekesebb cikket a könyvben. A kötetben megjelenő írások mind tudományos értékű művek, még a legszemélyesebb hangvételű írások is. A sokféleség miatt a szerkesztők sem vállalkozhattak a szigorú értelemben vett tartalmi vagy műfaji csoportosításra. A kötet olyan változatos, mint maga az élet – és akár az ünnepelt életműve.

A kötetet mégis egy nagyszerű ötlet alapján született keret fogja össze: Szépe György 1999. október 18-án, a Magyar Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Intézete megalapításának 50. évfordulóján tartott (és a szerkesztők által „fondorlatosan” tudomása nélkül a kötetbe került) előadása és a könyv végén az Andor József által az ünnepelttel készített nagyon szép interjú.

Jóllehet a szerkesztőknek feltett szándékuk volt, hogy „tabula gratulatoria” nem kerül a kötetbe, ám a tisztelettől és szeretettől indítva több szerző mégis írt gratuláló sorokat, és ezek be is kerültek a válogatásba. Hiszem, hogy ez így is van rendjén. Ha Szépe tanár úr tudja, nyilván tiltakozik ellene, mert szerénysége ezt nem engedi. Szerénységét mi sem példázza jobban, mint például az a tény, hogy „hogyan írta föl a táblára egy laikusoknak tartott ismeretterjesztő előadáson azoknak a kollégáinak a nevét, akik Magyarországon nála jobban értenek az adott témához”. (Természetesen ez nemcsak szerénységét, hanem kollégái és tudóstársai iránti nagybecsülését is példázza.)

Szépe tanár úrnak a tanárság a hivatása, mindig ezt tartotta szem előtt. Valaki azt monda, hogy az ő példáján vált számára világossá, hogy mi a különbség a karrier és a hivatás között. Szépe tanár úr mindig hivatása magaslatán áll. Ok-

tat, tanít, nevel. Nagyon sok embert indított el a pályán, jó irányba, mivel páratlan emberismeretével és biztos ítélőképességével meglátta, hogy ki mire képes. Nagyon sok embernek személyes ügyekben is segített, olyan időkben, amikor ehhez nagy bátorság kellett. Emellett látszólag apróság: még ma is, ha szól a telefon, Szépe tanár úr felkel az íróasztalától, és a másik szobában is felveszi a kagylót.

Hihetetlenül gyorsan és meghatározóan reagál az új lehetőségekre, az új tudományterületek megjelenésére, mint pl. a nyelvpolitika, az anyanyelvi nevelés, az oktatás és oktatáspolitikai számos kérdésére, és amit tett, azt mindig is teljes odaadással tette, mindenre nyitottan és mindenre figyelve.

A kötetet a tisztelet, a szeretet és hála hozta létre. A szerzők – tanítványok, ismerősök, barátok, kollégák, megmutatták a mesternek, hogy fáradozása nem volt hiábavaló, és jól sáfárkodtak a rájuk bízott talentumokkal.

Kornya László-Czellérné Farkas Mária

Magyar nyelvészeti cikk- és tanulmánygyűjtemény szakfordítóknak

(Debrecen: Debreceni Egyetem Kossuth Egyetemi Kiadója, 2001. 148 pp)

Kecskés Judit

Kornya László és Czellérné Farkas Mária először 1996-97-ben adták ki – akkor még két kötetben – a fenti címet viselő cikk- és tanulmánygyűjteményüket, melyet jegyzet formájában a Kossuth Lajos Tudományegyetem Idegennyelvi Központja jelentetett meg. Az

új kiadásra 2001-ben került sor. A gyűjtemény most megújult formában kerül az olvasók kezébe. A változások közül kiemelném, hogy a cikk- és tanulmányrészleteket jelentősen átválogatták a szerkesztők, s miközben a két kötetet egyetlen kötetévé vonták össze, külsejében is megújították: a könyv a régi kék szín helyett sötétrozászín borítót kapott. Mondhatjuk tehát, hogy egy, külsejében és belső tartalmát tekintve is *felfrissült* kötetet tanulmányozhat az érdeklődő olvasó.

E tankönyvnek – segédkönyvnek – minősíthető könyv a szakfordítóképzés részét képező magyar nyelvhelyesség és funkcionális stilisztika című tantárgyhoz nyújt szakirodalmat. A szerkesztők szemlélete az átdolgozás során nem változott: eszerint a szakfordítónak a szakmai és általános műveltségen s az idegen nyelv kiváló ismeretén kívül megfelelő anyanyelvi műveltséggel is rendelkeznie kell, sőt kicsit nyelvésszé kell válnia. A válogatás jellege – rövid, esszenciális részek bemutatása egy-egy, a magyar nyelvészet tárgykörébe tartozó tanulmányból – lehetővé teszi, hogy a munka a szakfordítóképzés általánosan használt segédkönyvévé váljon. Magam is használom az angol és német szakfordítóknak tartott magyar nyelvhelyesség című óráimon. A képzésben részt vevő hallgatóknak ugyanis csak kis része rendelkezik nyelvészeti előtanulmányokkal. Többségüknek azonban a kiváló nyelvtudás mellett anyanyelvének nyelvtanáról csupán középiskolás szintű ismeretei – esetleg csupán emlékei – vannak. S valljuk be, a nyelvhelyességi hibák gyakorlati felismerése – amelyet jó esetben elsajátítottunk a középiskolában – nem óv meg újbóli elkövetésüktől, hacsak nem ismerkedünk meg mélyebben nyelvünk szerkezetével, és nem szerzünk legalább rálátást e hibák típusaira.

A tanórák megtervezésekor a csoportokra jellemző eltérő alapismeretek miatt nem kis fejtörést okoz a gyakorlati és elméleti anyag összeállítása. A túlságosan elvont elméleti ismeretek nyújtása helyett ajánlom minden oktatónak ezt az olvasókönyvet, amelynek témáiból a hallgatók akár önállóan is felkészülhetnek.

Nos, lássuk, milyen témakörökkel találkozunk a műben! A korábbi tematikával megegyezően az új kiadásban is találhatunk cikkeket a magyar nyelv általános jellemzésének köréből, így például nyelvünk szerkezetéről, valamint az anyanyelvi műveltség és a nyelvészet szerepéről, a nyelvművelésről, a mondatról, a szövegről, a stílusrétegekről, a szaknyelvről és a szakmai nyelvhasználatról. A korábbi változattól eltérően az újból kimaradtak olyan tanulmányok, amelyek témáját részben vagy egészben felöleli egy másik tanulmány, vagy amelyek a gyakorlati feladatok során jól áttekinthetők.

Az első témaegységben most rövidebben idézi a kötet Papp István kiváló tanulmányát, melynek címe: *A magyar nyelv szerkezete*. Ez csak amiatt nem érezhető veszteségnek, mert más írások: *A magyar nyelv jelleme* (Bárczi Géza), *Anyanyelvünk típusa* (Dávid András), *A magyar nyelv grammatikai kategóriái* (Lotz János) fedik egy-egy részletét. S még az idézettekén túl is ajánlhatunk cikkeket hallgatóink figyelmébe a válogatásból, például nyelvünk típusáról, erejéről vagy gyengéiről.

A magyar nyelv általános jellemzése után a magyar nyelv egyik fontos egységéről, a mondatról olvashatunk írásokat. A jól megválasztott cikkek a lehető legtöbb oldalról igyekeznek bemutatni a mondat szerkezetét, a mondatrészek rendszerét. Sajnos nem került be az új kiadásba *A magyar igealakok személyes név-*

mási tárgyhatározottságáról szóló cikk (Éder Zoltán). S mivel a témát a kötetben másik tanulmány nem tárgyalja, tapasztalataim szerint viszont az alanyállítvány egyeztetések körében gyakran hibáznak a hallgatók, emiatt elengedhetetlenül be kell kerülnie a tananyagba más, az igeragozás kérdéseit, pl. az igealakrendszerét bemutató írásnak, s erről ezután az anyagot tanító tanárnak kell gondoskodnia.

Az anyanyelvünk szerkezetéről szóló egység áttallózásakor azt is sajnálattal vettem tudomásul, hogy a *Buktatók és fogódzók mindennapi nyelvhasználatunkban* alcím alá gyűjtött cikkeket megkurvították. A vonzatokkal, „birtokos bonyodalmakkal”, a „de azonban” típusú nyelvhelyességi hibákkal, a „mintha – mint ha” különbségével foglalkozó cikkek pontosan azon részeit tárgyalták a nyelvi hibáknak, amelyek nem általánosan jellemzőek egy-egy csoportban, de azért oda kell figyelni rájuk. Korábban elég volt csak a figyelmébe ajánlani a hallgatók egy részének ezen olvasmányokat, míg most kénytelen vagyok e hiányt gyakorlatokkal pótolni.

Nagyon hasznosnak találom a nyelvünk szókincséről szóló részeket. Felfrissíthetjük általuk a jövevényszavakról és idegen szavakról szerzett korábbi ismereteket, világossá válik a lexikográfia, lexikológia fogalma. De meg kell jegyezni, hogy mivel országosan feltehetőleg nem csak angol szakfordítók forgatják majd a könyvet, nekik hiányoznak a magyar nyelv angol eredetű elemeinek ismertetése mellől a nyelvünk német vagy szláv eredetű szavaira vonatkozó hasonló összefoglalások. S ha már bekevert a válogatásba az a cím, hogy *Vészélyes-e az anglicizmus?* nos, ugyanezt kérdezhetnénk a germanizmus(ok)ról is!

A *Nyelvművelés* fejezet még így, a rostálás után is sok és különféle szempontú

cikkeket vonultat fel. Képet kaphatunk az újabb nyelvészeti irányzatokról, nyelvművelésünk időszerű feladatairól. Ezt a részt különlegesen fontosnak tartom, hiszen a nyelvművelés kérdésével nem, vagy csak részben találkozhattak a hallgatók a középiskolákban. A középiskolai tankönyvek elsősorban nyelvművelésünk történetét tárgyalják, abból is legrészletesebben a nyelvújítás korának eseményeit. A modern nyelvművelési módszerekről, szaknyelvművelésről tehát nem esik szó a középiskolákban, sokan itt olvashatnak először a témakörrel.

A *szöveg* különböző aspektusairól mindössze néhány tanulmányt válogattak be a szerkesztők. Ez a néhány azonban a legkorszerűbb törekvésekről és problémákról szól. De tekintetbe véve azt, hogy a szakfordítóképzéshez egyéb szövegtani tanulmányok kapcsolódnak, így érthető a téma érintőleges ismertetése.

A *szaknyelv kérdésköréből* azonban nyelvészeti szívet-lelket gyönyörködtetően gazdag válogatást nyújt a könyv. A műszó meghatározása Grétsy László, Kovalovszky Miklós, Ladó János tollából való. Más-más megközelítésből hatá-

rozzák meg a szaknyelvet a következő cikkek: *A szaknyelvek helye a nyelv egészében* Hell Györgytől, *A szaknyelv és a mindennapi nyelv kapcsolatáról* Szépe Györgytől, hogy csak kettőt emeljek ki a nagyszámú tanulmány közül. Az újraválogatás során persze ebben a részben is történtek változtatások. A kimaradó tanulmányrészletek, mint például a terjedősséggel és kétértelműséggel foglalkozó Szóvátay György-tanulmány azért hiányzik majd, mert ez a szövegfordító szemináriumokon újra és újra felbukkanó téma.

A részletekbe menő áttekintés után összefoglalóan elmondhatom, hogy az újonnan megjelent *Magyar nyelvészeti cikk- és tanulmánygyűjtemény szakfordítóknak* című munkát az előző kiadáshoz viszonyítva koncentráltabb válogatásnak tartom. De nem csak oktatói szemmel mérve ajánlom ezt a könyvet minden kollégámnak, hanem diákjaim véleményét is tolmácsolom, amikor befejezésül – a nyelvi helyesség határát is átlépve – egyik hallgatómat szó szerint idézve mondom: „ez egy ehető olvasmány”!

English Summaries

Grammars and Logic (Part 2)

György Hell

At the end of the 19th century G. Frege brought new ideas into sentence analysis. According to him, the sentence consists of one constant and one or many varying parts representing a mathematical function with a functor-predicate and arguments around it. The consequences of such an understanding of the sentence structure have led after all to generative grammars. Traditional and new investigations have shown that word order has no grammatical nature in Hungarian. Therefore the usual X-bar sentence frame of the generative description has been complemented in the works of Katalin É. Kiss for Hungarian word order analysis by non-syntactic Topic and Focus constituents in such a way that the former is also considered as the logical subject of the sentence.

Word-Classes – Lexical Meaning – Syntactic Structures – Verbs of Sound in English and in Hungarian

Mária Ladányi

The aim of this article is to present a case study on the lexical semantic properties and syntactic behaviour of Hungarian verbs of sound, in comparison with verbs of manner of motion. The starting point of the investigation is a

study by Levin and Rappaport Hovav (1996), the main question being whether Hungarian data may be explained as suggested by them or not.

In the article it is proved that Levin and Rappaport Hovav's framework is generally valid for Hungarian: both semantic shift and regular polysemy apply to Hungarian verbs of sound. However, concerning the semantic shift conditions and the identification of regular polysemy, there are very important differences between English and Hungarian. In Hungarian, some preverbal structures may have diagnostic value in the differentiation of the two subclasses of verbs of sound. Verbs of sound and verbs of manner of motion show important similarities both in their semantic characteristics and in their syntactic behaviour. However, they do show some differences in their syntactic behaviour. Nevertheless, since similarities are greater and more important than differences, the latter ones do not undermine the validity of the typological statement on the parallelism of the two classes.

Monolingualism vs. Multilingualism Compared to Interculturalism vs. Multiculturalism

Erzsébet Knipf and László I. Komlósi

The essay discusses the possibility of a unified treatment of (1) linguistic socialisation responsible for linguistic be-

haviour and (2) cultural socialisation responsible for the development of general social-interactive skills. As a starting point, the notions “language community” and “community languages” are analysed. The authors claim that “primary language communities” (monolingual or classical bilingual ones) are constituted by cultural narratives beside language-specific linguistic entities, which – in crucial ways – determine the membership and identity of individual speakers. Such monolingual and monocultural contexts provide for inherent cultural patterns of literacy and are instrumental in creating social reality based on the reflective experience of the members of the speech community. General social-interactive skills are claimed to be human communicative assets in intercultural encounters. “Community languages”, on the other hand, are negotiated and accepted for use consensually, thus creating social reality based on the expectations and experiences of intercultural communication.

The major claim of the essay is the reality of the open-ended outcome of the transition from monolingualism to multilingualism: social actors may function and contribute with their multilingual skills to both intercultural and multicultural contexts. The authors analyse the distinction and discuss the nature and distinctive features of multiculturalism as a source of integrated, adaptive and empathic social reality. They also extend their analysis to the discussion of integrated scientific narratives as special subtypes of cultural narratives.

Wells and his Hungarians

Katalin G. Csala

Research on the Hungarian reception of H. G. Wells has shed light on the Hungarian contribution to the film script, *The Man Who Could Work Miracles*, and the screenplay, *The New Faust: A Film Story* based on Wells’s short stories, *The Man Who Could Work Miracles* and *The Story of the Late Mr Elversham*. Two films based on Wellsian stories were made in 1935 at London Film Productions by Hungarian-born producer-director Alexander Korda: the first was *The Shape of Things To Come*, the largest-scale science fiction film of the 1930s, the credited scriptwriter of which was Wells, who, despite his literary genius, required considerable attention from Korda and the Hungarian writer Lajos Biró, a member of the first generation of the literary periodical *Nyugat*. The second film, *The Man Who Could Work Miracles*, was written with more active Hungarian participation, due, in all probability, to the poor public reception of the first film, the failure of which was partly blamed on the lengthy and heavy-handed moral dialogues.

Although credit for the second script went to Wells again, it was actually written by Biró. The plot of *The Man Who Could Work Miracles* differed only slightly from that of the short story written in 1898, while *The Story of the Late Mr Elversham*, never filmed, was rewritten by Wells into an optimistic manuscript entitled *The New Faust* in 1935, though this title was later modified by Wells to *A Stolen Body*. In order to make this story more enjoyable and saleable, Biró wrote the screenplay version, which was published in *Nash’s Pall Mall Magazine* in 1936 under the title *The New Faust: A Film Story*. As evidence of the consid-

erable Hungarian contribution as well as of Wells's immense popularity in Hungary, the Hungarian translations of *The Man Who Could Work Miracles* and *The Modern Faust* were immediately published by Rózsavölgyi és Társa in 1937. In addition, the translator of both was the Hungarian immigrant Pál Tábori, a member of the Korda circle. Certain elements of style provide evidence of the methods Bíró used in adapting Wells's sometimes ponderous pieces both for the screen and for publication in keeping with Wells's basic outline. Bíró's choice of method was based on the different stages in the plot development.

Edele's Secret (The Significance of the Antique Mythological Elements in J. P. Jacobsen's *Niels Lyhne*)

László Gergye

The subject of my study is the role played by myth in the novel of Jens Peter Jacobsen. Edele Lyhne, the first hopeless

love of young Niels' appears in her golden clothes as Aphrodite in the famous scene of the novel. However, the modern goddess of love also suffers from unrequited love. Her far advanced tuberculosis is only a symptom of fatal mental sickness. Romantic authors discovered beauty in death. The themes and motifs of painless death were introduced in literature during the 19th century. The description of Edele's agony proves that romantic interpretation of death and disease, which corresponds to the general trend of the time.

Another alterego of Edele is the mythical figure of the northern "corn-girl". She did take up a great deal of common mythical matter, which, thanks to Demeter, had become associated with the antique fertility-cult. The golden-haired Edele becomes an emblematic figure of the regeneration at the end of the scene. The process of her "easy death" is connected to the metaphor of seed, which suggests the reincarnation of beauty and life in other forms.

Visszanéző – korábbi számaink tartalmából

MODERN FILOLÓGIAI KÖZLEMÉNYEK

1999. I. évfolyam, 1. szám

Klaudy Kinga
Új folyóirat indul ...

Nyelvtudomány

Kiefer Ferenc
Helyzethez kötött megnyilatkozások

Csölle Anita
*The Cohesive Function of Discourse
Intonation*

Károly Krisztina
*An Analytical Tool for the Study of
Lexical Repetition*

Irodalomtudomány

Fülöp Zsuzsa
Byron's Phylhellenism

Pálffy István
*Close-Reading Analysis and Historical
Approach in Studying 17th Century
English Drama*

Szociolingvisztika

Salánki Ágnes
Informatív és emocionális reklám

Csernusné Ortutay Katalin
*A német személynevek használatának
szociolingvisztikai aspektusa*

Simon Orsolya
*Nemi jellegzetességek és különbségek a
hangzó nyelvi kommunikációban*

Goldman Leonóra
*Nyelvi-kulturális tényezők a magyar
„balsors vagy sikertörténet” kérdés
eldöntésében*

Könyvszemle

Balaskó Mária
*(John Sinclair: Corpus, Concordance,
Collocation)*

Bárczy Klára
*(Bart István: Angol-magyar kulturális
szótár)*

Kegyessné Szekeres Erika
*(Salánki Ágnes: Angewandte
Lingvistik. Eine Textsammlung)*

Lénárt Levente
(Carl James: Contrastive Analysis)

Simigné Fenyő Sarolta
*(Gideon Toury: Descriptive Translation
Studies and Beyond)*

Urbán Anna
*(Ron Scollon - Suzanne Wong Scollon:
Intercultural Communication)*

Krónika

Klaudy Kinga
Emlékezés Gárdus Jánosra

Visszanéző – korábbi számaink tartalmából

MODERN FILOLÓGIAI KÖZLEMÉNYEK

1999. I. évfolyam, 2. szám

Irodalomtudomány

Clive Wilmer
*Modernist or Nostalgic Reactionary.
The Relation of Dream to Practice
in the Work of William Morris*

Illés László
*Wechselfeld der Zeitebenen und
Erzählerrollen in einem Prosawerk
von Thomas Mann*

Fülöp Zsuzsa
Byron és Cambridge

Nyelvtudomány

Balázs Géza
*A mondatból kimutató jelek.
Szöveggrammatikai vázlat*

Bartha Magdolna
*Német és magyar recenziók
pragmatikai szempontú kontasztív
összevetése*

Magnuczné Godó Ágnes
*Thematic Organisation of
Written Discourse*

Jákó Mónika
Neue Wortpaare?

Dobos Csilla
*A nyelv és a jog általános
összefüggéseinek néhány aspektusa*

Művelődéstörténet

Pálffy István
*Az angol nyelvi művelődés kezdetei
Magyarországon*

Gömöri György
*János Baranyai Decsi's Foreign
Contacts and Masters*

Konferenciabeszámolók

Bárczy Klára
PhD konferencia Miskolcon
(Miskolc, 1999. október 5.)

Bodnár Ildikó
Az MTA Nyelvtudományi Intézete
50 éves (Bp, 1999. október 18–19.)

Könyvszemle

Szende Tamás
*(László Válczkai: Atlas deutscher
Sprachlaute...)*

Bodnár Ildikó
*(Bartha Csilla:
A kétnyelvűség alapkérdései)*

Mihalovicsné Lengyel Alojzia
*(Herczeg Gyula: Könyv az olasz
nyelvről)*

Simig László & S. Fenyő Sarolta
*(T. Kiss Tamás: A szemtől-szembeni
formációk kommunikációs viszonyai)*

Urbán Anna *(Jonathan Crowther
& Kathryn Kavanagh [szerk.]: Oxford
Guide to British and American Culture)*

Visszanéző – korábbi számaink tartalmából

MODERN FILOLÓGIAI KÖZLEMÉNYEK

2000. II. évfolyam, 1. szám

Irodalomtudomány

Sohár Anikó

Importált kulturális javak: a populáris műfajok fordítása. Science fiction és fantasy

Körömi Gabriella

Heptameron, a modern francia novella őse

Dukkon Ágnes

Történelem és személyiség Puskin elbeszélő költeményeiben (Poltava)

Sándorfi Edina

A történelem írás-szövetének retorikus újragombolyítása (Theodor Fontane és Günter Grass)

Nyelvtudomány

Iványi Zsuzsanna

Szókereső folyamatok szintaxisa. Konverzációelemzési kutatás

Hell György

Grammatikák és alkalmazott nyelvoktatás

Székely Gábor

Fokozó értelmű mondatok a magyarban, a latinban, a germán és újlatin nyelvekben

Dalmi Gréte

Experiencher Subjects and the Structure of Psychological Predicates

Tudósportrék

Szabóné Papp Judit - Bárczy Klára

Korponay Béla és Pálffy István – a miskolci angol nyelvtanárképzés megalapítói

Konferenciabeszámoló

Bodnár Ildikó

A nyelv szerepe az információs társadalomban

A MANYE X. kongresszusa (Székesfehérvár, 2000. április 18–20.)

Könyvszemle

Menus Borbála

(Reiner Arntz: Das vielsprachige Europa. Eine Herausforderung für Sprachpolitik und Sprachplanung)

Bodnár Ildikó

(Szatzer Szilvia: Az új német helyesírás – Florian Kranz: Eine Schifffahrt mit drei f)

S. Fenyő Sarolta

(Roger E. Axtell: Gesztusok)

Visszanéző – korábbi számaink tartalmából

MODERN FILOLÓGIAI KÖZLEMÉNYEK

2000. II. évfolyam, 2. szám

Nyelvtudomány

Jászay László
*Megjegyzések az aspektus
tipológiájához*

Irodalomtudomány

Séllei Nóra
Gertrice/Altrude (ön)életrajzai – 1. rész

B. Varga Éva
*An Apologia of His Own: Oscar Wilde's
Salome*

Kontor István
*Misztika és/vagy különbége?
Egy fordítói (ön)értelmezésről*

Határtudományok

Molnár Katalin
*Különös stílusházasság: a folklór és a
rap*

Kisebbségek – nyelvi és kulturális kérdések

Göncz Lajos – Kontra Miklós
*„Feminizálás” a kárpát-medencei
beszélőközösségek nyelvhasználatában*

Pintér Márta
*The Reviving Language of a Long-
challenged Community*

Kabdebó Tamás
*Irish Culture and the European
Union*

Konferenciabeszámolók

Pap Erika
Lavant-Symposion 2000, Villach

Bodnár Ildikó
Beszédkutatók 2000, Budapest

Könyvszemle

Pálffy István
*Szaffkó Péter: Shakespeare és az
angol klasszikus történelmi dráma –
kritikatörténeti áttekintés*

Pap Erika
Christine Lavant: Das Kind

Kabán Annamária
*Szabó Zoltán: A magyar szépírói
stílus történetének fő irányjai*

Visszanéző – korábbi számaink tartalmából

MODERN FILOLÓGIAI KÖZLEMÉNYEK

2001. III. évfolyam, 1. szám

Nyelvtudomány

Kiefer Ferenc

A moszkvai szemantikai iskoláról

H. Tóth Zsuzsa

Mi a laboratóriumi fonológia?

Irodalomtudomány

Sélei Nóra

Gertrice/Altrude (ön)életrajzai –2. rész

John Braidwood

*Landscape as Commodity: 'Progress',
'Authority' and the Challenge
of John B. Keane's The Field*

Határtudományok

Czeglédi Sándor

*Az információs társadalom
definíciójának néhány aspektusa*

Kisebbségi nyelvhasználat

Borbély Anna

*A kisebbségi nyelvhasználat: jelenségek
és mérték – Kutatások a magyar-
országi románok nyelvmegeőrzéséről és
nyelvcserejéről*

Fóris Ágota

A veneto Braziliában

Tudósportrék

Bodnár Ildikó

*Tudósportré Szathmári Istvánról
Tudósportré Gósy Máriáról*

Konferenciabeszámoló

Simigné Fenyő Sarolta

*II. Modern Filológiai PhD-
Konferencia*

(Miskolc, 2000. november 9.)

Bodnár Ildikó

*„Mit tehetünk a magyar nyelv
korszerűsítéséért?”*

(Budapest, 2000. december 4.)

Könyvszemle

Kátainé Koós Ildikó

Gósy Mária: Pszicholingvisztika

Kegyessné Szekeres Erika

*Ingrid Samel: Einführung in die
feministische Sprachwissenschaft*

Pálffy István

*Vadon Lehel: Az amerikai irodalom
és irodalomtudomány bibliográfiája
a magyar időszaki kiadványokban
1990-ig*

Forgács Erzsébet

*Wolfgang Mieder-Anna Litovkina:
Twisted wisdom. Modern Anti-Proverbs*

Nádasi Edit

*Fordítástudomány 2000. 2. évfolyam,
1. szám*

Visszanéző – korábbi számaink tartalmából

MODERN FILOLÓGIAI KÖZLEMÉNYEK

2001. III. évfolyam, 2. szám

Papp Ferenc emlékszáma

Nyelvtudomány

Hell György

Grammatikák és logikák (I. rész.)

Székely Gábor

Az ellentmondás, a nyomatékos és kettős tagadás, valamint az antonimia közötti összefüggésekről

Balogh Péter

Az időmelléknevek alapvető tipológiája

Irodalomtudomány

Cs. Jónás Erzsébet

Kulturális szemantikai síkok a Csehov-drámák magyar fordításaiban

Klausz Ildikó

Megjegyzések Borisz Paszternák Nővérem az élet c. kötetének tér-és időszerkezetéről

Körömi Gabriella

Théories du génie des romantiques français

Kisebbségi nyelvhasználat

Gúti Erika

Hollandok és flamandok

Krónika

Papp Ferenc (1930–2001)

Egy publikálatlan Papp Ferenc kézirat

Papp Ferenc

Some Aspects of Linguistic

Communication in Two Recent

Hungarian Literary Works

Papp Ferenc utolsó művéről

Lendvai Endre

Papp Ferenc: A moszkvai szemantikai iskola

Emlékezések Papp Ferencre

T. Molnár István

Tanulmánykötet Papp Ferenc akadémikus 70. születésnapjára

É. Kiss Katalin

Papp Ferenc, a magyar nyelvész

Prószéky Gábor

Az „újrafelhasznált” szövegmutató szótár

Fenyvesi István

A generátorember. Papp Ferenc halálára

Konferenciabeszámoló

Dobos Csilla

Nyelv és jog. Tanácskozás Mannheimben, a Német Nyelv Intézetében (Mannheim, 2001. március 13–15.)

Könyvszemle

Simigné Fenyő Sarolta

Lévai Béla: Egzisztenciális és lokális mondatok az angol és az orosz nyelvben

Bodnár Ildikó

Szépe Judit: Fonémikus parafáziák magyar anyanyelvű afáziások közlésfolyamataiban

Általános útmutató az MFK munkatársai számára

Az MFK szerkesztősége tanulmányokat vár a tágan értelmezett modern filológia, azaz a nyelvészet, az irodalom, az alkalmazott nyelvészet, annak bármely ága (pszicholingvisztika, szociolingvisztika, nyelvpolitika, fordításelmélet, kommunikációelmélet, interkulturális kommunikáció stb.) témaköréből.

Célunk az, hogy képet adjunk a Miskolci Egyetem Modern Filológiai Intézetében és általában a Miskolci Egyetem Bölcsészettudományi Karán folyó szellemi munkáról, valamint az ME oktatóinak hazai és nemzetközi tudományos kapcsolatairól, ami azt jelenti, hogy az ország minden egyeteméről, főiskolájáról, kutatóintézetéből, bármely külföldi egyetemről szívesen fogadjunk tanulmányokat.

Általános tudnivalók:

1. A tanulmányok kívánatos terjedelme 10–15 oldal, azaz 25 000–37 000 betűhely.
2. A recenziók, konferenciabeszámolók kívánatos terjedelme: 2–3 oldal, azaz 5000–7500 betűhely.
3. A tanulmányok nyelve lehet: magyar, angol, német esetleg francia vagy orosz.
4. Idegen nyelvű tanulmányokat csak anyanyelvi lektorálás UTÁN fogadjunk el. A lektor a javításait beírhatja a szövegbe, vagy külön lapon is felsorolhatja. Az anyanyelvi lektor ajánlását vagy javításait kérjük csatolni a tanulmányhoz, akkor is, ha a javításokat a szerző már átvezette a szövegbe.
5. A nem angol nyelvű tanulmányokhoz fél oldalas, azaz 1000–1500 betűhelyes MAGYAR és ANGOL rezümét kérünk. A magyar rezümére azért van szükség, mert az angol nyelvi korrektor sokszor nem ismeri a cikkek tartalmát.
6. A tanulmányokból derüljön ki világosan, hogy melyek a szóban forgó témában eddig elért hazai és nemzetközi eredmények, és melyek a tanulmány írójának saját kutatásai, saját eredményei.
7. A recenzió az ismertetésen kívül tartalmazzon kritikai mozzanatot, perspektívát, tartson szem előtt valamilyen hipotetikus olvasótábort, szóljon hozzájuk, legyen jelen benne a recenzens személye és gondolatai.
8. Minden tanulmány vagy recenzió tartalmazza a tanulmány szerzőjének elérhetőségi adatait (név, postai cím, telefon, fax, e-mail), valamint munkahelyét.
9. Ha szóban elhangzott konferenciaelőadás írott változatáról van szó, kérjük lábjegyzetben az előadás helyét és idejét, valamint a konferencia nevét pontosan feltüntetni.
10. Minden tanulmányt mágneselemzelemezre kérünk, 1 nyomtatott példányt mellékelve.

Formai követelmények:

- Betűtípus és nagyság: Times New Roman CE 12
- Sortávolság: 1,5
- Főcím középre zárva: félkövér (bold), kisbetű Times New Roman CE 16-os
- Szerző neve középre zárva: kurzív (italic) kisbetű Times New Roman CE 14-es
- Első (1.) címfokozat: félkövér (bold)
- Második (1.2) címfokozat: félkövér (bold)
- Harmadik (1.2.1) címfokozat: kurzív (italic)
- Értelmi kiemelések: félkövér (bold)
- Nyelvi példák szövegen belül: kurzív (italic)
- Kiemelés nyelvi példákon belül: kurzív és félkövér (italic, bold)
- Könyvcím vagy folyóiratcím szövegen belül: kurzív (italic), nem kell lefordítani!
- Szakszövegből vett idézetek maradhatnak eredeti nyelven, de ha lefordítjuk őket, fel kell tüntetni a fordító nevét, ha a szerző maga a fordító, ezt lábjegyzetben közölni.
- Szépirodalmi idézetek esetében meg kell keresni a megjelent fordítást, és a szerző neve, a fordítás kiadásának éve és az oldalszám után fel kell tüntetni a fordító nevét. (pl.: Rilke 1983: 69. Rónay György fordítása).

Hivatkozási útmutató az MFK munkatársai számára

Kérjük, hogy az MFK számára készült tanulmányok tartalmazzák a kutatás jelenlegi állását az adott területen és világosan derüljön ki belőlük, hogy melyek a szerző saját kutatáson alapuló új eredményei.

1. Hivatkozás a folyamatos szövegen belül:

- ha általában idézünk: szerző és évszám (Nida 1964);
- ha szó szerint idézünk – akár szakirodalmi, akár szépirodalmi műből:
a szerző neve után következzen az évszám, majd az oldalszám (Nida 1964: 411);
- megjegyzés: a szerző neve után nem kell vessző;
- megjegyzés: csak a vezetéknev kell.

2. Hivatkozás a szövegtől elkülönítve:

- ha az idézet 40 szónál hosszabb, különítsük el a folyó szövegtől: előtte és utána egy sort hagyjunk ki, és jobbról is balról is dupla margót hagyjunk.

3. Hivatkozás feloldása az irodalomjegyzékben:

- az irodalomjegyzék (**Irodalom, References**) csak azokat a szerzőket tartalmazza, akikre a szövegben utalás történt, ha a cikkíró valamilyen oknál fogva (pl. új tudományterület) olyan könyvcímeket is meg akar adni, amelyekre nem hivatkozott, akkor ezt Ajánlott irodalom címszó alatt teheti meg;
- a nyelvi adatok forrását külön irodalomjegyzékben kell közölni (**Források, Sources**);
- a hivatkozások a szerzők vezetékneve szerint betűrendben kövessék egymást (nem kell számozni).

4. Ha könyvre hivatkozunk:

- szerző vezetékneve majd a keresztnév kezdőbetűi: Nida, E.A.;
- ezután jön az évszám, utána pont: Nida, E.A. 1964;
- ha a szerzőnek abban az évben több műve volt: Nida, E.A. 1964a., Nida, E.A. 1964b.;
- ha két szerző van: Nida, E.A. & Taber, Ch.R. 1969;
- ha három vagy több szerző van, lehet rövidíteni: Nida, E.A. et al. (et alias – és mások);
- az évszám után jön a cím, ha önálló mű címe, akkor kurziválva: Nida, E.A. & Taber, Ch.R. 1969. *The Theory and Practice of Translation*;
- a könyv címe után jöjjön a megjelenés helye, és utána kettősponttal a kiadó: Nida, E.A. & Taber, Ch.R. 1969. *The Theory and Practice of Translation*. Leiden: Brill.

5. Ha folyóiratcikkre hivatkozunk:

- ha folyóiratban jelent meg a tanulmány, akkor nem a tanulmány címét kell kurziválni, hanem a folyóirat címét: Klaudy K. 1988. A frazeologizmusok szó szerinti fordításáról. *Magyar Nyelvőr*;
- folyóiratcikknél továbbá fontos megjelölni az évfolyamot, a számot és a pontos oldalszámot: Klaudy K. 1988. A frazeologizmusok szó szerinti fordításáról. *Magyar Nyelvőr*; 112. évf. 3. 305–314.

6. Ha tanulmánygyűjteményre hivatkozunk:

- ha tanulmánygyűjteményben jelent meg a cikk, fontos megjelölni a tanulmánykötet címét (előtte In:), és a szerkesztőt vagy a szerkesztőket utána zárójelben (ed.), (eds.), (hrsg.), (szerk.): Baker, M. 1993. *Corpus Linguistics and Translation Studies. Implications and Applications*. In: Baker, M. & Francis, G. & Tognini-Bonelli, E. (eds.) *Text and Technology: In honour of John Sinclair*. Amsterdam: Benjamins;
- tanulmánygyűjtemény esetén fontos megjelölni a tanulmány oldalszámát a kötetben belül:

- Baker, M. 1993. *Corpus Linguistics and Translation Studies. Implications and Applications*. In: Baker, M. & Francis, G. & Tognini-Bonelli, E. (eds.) *Text and Technology: In honour of John Sinclair*. Amsterdam: Benjamins. 233–250;
- több szerkesztő esetén is megtehetjük azt, hogy csak az elsőt írjuk ki és utána írjuk, hogy et al. (és mások): Baker, M. 1993. *Corpus Linguistics and Translation Studies. Implications and Applications*. In: Baker, M. et al. (eds.) *Text and Technology: In honour of John Sinclair*. Amsterdam: Benjamins. 233–250;
 - ha ugyanabból a tanulmánygyűjteményből több tanulmányra is hivatkozunk, nem kell minden alkalommal a teljes bibliográfiát megadni, csak rövidítve: Baker, M. 1993. *Corpus Linguistics and Translation Studies. Implications and Applications*. In: Baker, M. et al. (eds.) 233–250;
 - ilyenkor a tanulmánygyűjtemény pontos adatait csak egyszer kell megadni, az első szerkesztő vezetékneve szerinti betűrendben: Baker, M. et al. (eds.) *Text and Technology: In honour of John Sinclair*. Amsterdam: Benjamins.

7. Ha megjelent konferenciakötetre hivatkozunk:

- járjunk el ugyanúgy, mint a tanulmánykötet esetén. Ne a konferencia helyét, idejét és címét tüntessük fel, hanem a megjelent kötet címét, szerkesztőjét, a megjelenés helyét, a kiadót és az oldalszámot: Ujszászi Zs. 1991. *Grammatikai transzformációk Károlyi Amy Emily Dickinson-fordításaiban* In: Székely G. (szerk.) *Az Első Magyar Alkalmazott Nyelvészeti Konferencia előadásai* II. kötet. Nyíregyháza: BGYTF. 760–763.

8. Ha elhangzott (írásban nem megjelent) konferenciaelőadásra hivatkozunk:

- ebben az esetben a szerző neve, az évszám, és az előadás címe után írjuk azt, hogy Elhangzott: ... és ezután következzenek a konferencia adatai a következő sorrendben: a konferencia címe, rendező intézménye, helye és ideje: Klaudy K. 1998. *A magyar fordítás-tudományi terminológiáról; Elhangzott: A nyelv mint szellemi és gazdasági tőke*. VIII. Magyar Alkalmazott Nyelvészeti Konferencia. Berzsényi Dániel Tanárképző Főiskola. Szombathely. 1998 április 14–17.

9. Lábjegyzetek:

- lábjegyzeteket csak az alábbi esetekben használjunk:
 - (1) ha a tanulmány címéhez kívánunk megjegyzést fűzni (pl. ha a tanulmány részlet egy készülő könyvből, vagy ha a tanulmány írott változata egy konferenciaelőadásnak stb.;
 - (2) ha a tanulmány szerzője saját fordításában ad meg valamely idézetet.

10. Szövegvégi jegyzetek:

- a tanulmány tartalmi részéhez kapcsolódó megjegyzéseket ne lábjegyzetben, hanem szövegvégi jegyzetben közöljük. A szövegben felső indexszel folyamatosan számozzuk a megjegyzéseket kívánó helyeket, és a tanulmány végén **Jegyzetek (Notes)** címszó alatt fejtjük ki megjegyzéseinket részletesen.

Bart István

Világirodalom és könyvkiadás a Kádár-korszakban

Budapest: Scholastica, 2000. 150 pp.

ISBN 963 86141 02

A szerző bemutatja a magyar fordításpolitikát
az elmúlt fél évszázad magyar műfordítás-irodalmának
elemzése alapján

FORDÍTÁS ÉS POLITIKA

Kultúrpolitika és fordításpolitika

A Kiadói Főigazgatóság

A Kiadói Főigazgatóság szerepe

A kiadáspolitika szabályozásának mechanizmusai

A cenzúra

FORDÍTÁSPOLITIKA A GYAKORLATBAN

A könyvkiadás

Kiadók és profilok 1956-1990

A kiadók belső szerkezete (a kiadói „műhely”)

A lefordítandó művek kiválasztása

Fordításirodalom a magyar könyvkiadásban

A kiválasztás mechanizmusai

MŰFORDÍTÓ ÉS MŰFORDÍTÁS

*

Megvásárolható:

Corvina Könyvklub

Budapest, 1051 Vörösmarty tér 1. II. em. 201. Tel: (1) 317-5185

Lícium könyvesbolt

Debrecen, 4026 Kálvin tér 2. Tel: (52)419-128

Művészeti könyvesbolt

Pécs, 7021 Széchenyi tér 8. Tel: (72)310-127

A SHORT HISTORY OF THE PUBLICATIONS OF THE UNIVERSITY OF MISKOLC

The University of Miskolc (Hungary) is an important centre of research in Central Europe. Its parent university was founded by the Empress Maria Teresia in Selmecbánya (today Banská Stiaavnica, Slovakia) in 1735. After the First World War the legal predecessor of the University of Miskolc moved to Sopron, Hungary where, in 1929, it started a series of university publications with the title *Publications of the Mining and Metallurgical Division of the Hungarian Academy of Mining and Forestry Engineering* (Volumes I–VI). From 1934 to 1947 the Institution bore the name Faculty of Mining, Metallurgical and Forestry Engineering of József Nádor University of Technology and Economic Sciences at Sopron. Accordingly, the publications were given the title *Publications of the Mining and Metallurgical Engineering Division* (Volumes VII–XVI). For the last volume before 1950 – due to a further change in the name of the Institution – Technical University, Faculties of Mining, Metallurgical and Forestry Engineering, *Publications of the Mining and Metallurgical Divisions* was the title. For some years after 1950 the *Publications* were temporarily suspended.

After the foundation of the Mechanical Engineering Faculty in Miskolc in 1949 and the movement of the Sopron Mining and Metallurgical Faculties to Miskolc, the *Publications* restarted in 1955 with the general title *Publications of the Technical University of Heavy Industry*. Four new series – Series A (Mining), Series B (Metallurgy), Series C (Machinery) and Series D (Natural Sciences) – were founded in 1976. These were published both in foreign languages (English, German and Russian) and in Hungarian.

In 1990, in accordance with the establishment of new faculties (Faculty of Law, Faculty of Economics, Faculty of Humanities and Social Sciences) the university was renamed as University of Miskolc. At the same time, the structure of the *Publications* was reorganized so that it could follow the faculty structure. Accordingly, three new series were launched: Series E (Legal Sciences), Series F (Economic Sciences) and Series G (Humanities and Social Sciences). In 1999, Series H was established for Literature and Linguistics. The present journal *Modern Filológiai Közlemények (Papers in Modern Philology)* belongs to the latter one.

MODERN FILOLÓGIAI KÖZLEMÉNYEK

2002. IV. évfolyam, 1. szám

E számunk munkatársai:

Bíró András	Semmelweis Orvostudományi Egyetem
Cs. Jónás Erzsébet	Nyíregyházi Főiskola, Orosz Nyelv és Irodalom Tanszék
Dobos Csilla	Miskolci Egyetem, Modern Filológiai Intézet, Alkalmazott Nyelvészeti Tanszék
Farkas Ákos	Eötvös Loránd Tudományegyetem, Főiskolai Kar, Angol Tanszék
G. Csala Katalin	Szegedi Tudományegyetem, Angol Irodalmi Tanszék
Gergye László	Eötvös Loránd Tudományegyetem, Magyar Irodalomtörténeti Intézet
Hell György	Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Német Tanszék
Ivaskó Lívia	Szegedi Tudományegyetem, Általános Nyelvészeti Tanszék
Kecskés Judit	Miskolci Egyetem, Magyar Nyelvészeti Tanszék
Knipf Erzsébet	Eötvös Loránd Tudományegyetem, Német Nyelvészeti Tanszék
Komlósi László Imre	Pécsi Tudományegyetem, Angol Nyelvészeti Tanszék
Ladányi Mária	Eötvös Loránd Tudományegyetem, Általános Nyelvészeti Tanszék
Lévai Béla	Debreceni Tudományegyetem, BTK, Szlavisztikai Intézet
Mohi Zsolt	Károli Gáspár Egyetem, BTK Angol Tanszék
Németh T. Enikő	Szegedi Tudományegyetem, BTK, Általános Nyelvészeti Tanszék
Szabó Miklós	Miskolci Egyetem, JTK, Jogelméleti és Jogszociológiai Tanszék

ISSN 1585-0439